

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI**

**GELİRDE KULÜP YAKINSAMA VE
ENDÜSTRİYEL YOĞUNLAŞMA İLİŞKİSİ: TÜRKİYE
ÜZERİNE BÖLGESEL BİR ANALİZ**

MEHMET ENES SEVER

21810901009

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
DOÇ. DR. MUSTAFA GÖMLEKSİZ**

KONYA – 2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Öğrencinin	Adı Soyadı	: Mehmet Enes SEVER	
	Numarası	: 21810901009	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	: İktisat Anabilim Dalı/İktisat	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X
		Doktora	
Tezin Adı	Gelirde Kulüp Yakınsama ve Endüstriyel Yoğunlaşma İlişkisi: Türkiye Üzerine Bölgesel Bir Analiz		

Bilimsel Etik Sayfası

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mehmet Enes Sever

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	: Mehmet Enes SEVER		
	Numarası	: 21810901009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	: İktisat Anabilim Dalı / İktisat		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Mustafa GÖMLEKSİZ		
Tezin Adı	Gelirde Kulüp Yakınsama ve Endüstriyel Yoğunlaşma İlişkisi: Türkiye Üzerine Bölgesel Bir Analiz			

Ekonomik faaliyetlerin mekânsal olarak belirli bölgelerde yoğunlaşması dışsallıklar ve ölçek ekonomilerine bağlı olarak gelir artışının önemli bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan, Türkiye’de var olan bölgesel ekonomik eşitsizliklerin önemli bir kısmının artan endüstriyel faaliyetlerin bölgesel ölçekteki dengesiz dağılımından kaynaklandığı görülmektedir. Bu anlamda gelir bakımından geride kalmış bölgeler ile yüksek gelirli bölgeler arasındaki gelir farklılıkları, endüstriyel yoğunlaşmayı da içine alan başlangıç koşulları ile ilişkilendirilebilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’deki Düzey 2 bölgelerinde kulüp gelir yakınsaması hipotezinin test edilmesi ve kulüp yakınsama ile endüstriyel yoğunlaşma arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgular bölgesel ölçekte dört yakınsama kulübüne işaret ederken, bu kulüplerin ekonomik yapı itibarıyla benzer özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bulgular ayrıca, endüstriyel yoğunlaşmanın gelir yakınsaması kapsamında bölgesel eşitsizlikleri azaltıcı rolüne işaret etmektedir. Bu anlamda, bölgesel karakteristiklere özgü endüstriyel politikaların artırılmasına ve çeşitlendirilmesine ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Endüstriyel yoğunlaşma, Gelir yakınsaması, Kulüp yakınsama, Gelir eşitsizliği

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	: Mehmet Enes SEVER		
	Student Number	: 21810901009		
	Department	: Economics/Economics		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Mustafa GÖMLEKSİZ		
Title of the Thesis/Dissertation	The Relationship Between Club Convergence in Income and Industrial Concentration: A Regional Analysis on Türkiye			

The spatial concentration of economic activities in certain regions plays an important role in income growth due to externalities and economies of scale. On the other hand, it is observed that a significant part of the regional economic inequalities in Türkiye is caused by the unbalanced distribution of increasing industrial activities at the regional scale. In this sense, income differences between low-income and high-income regions can be attributed to initial conditions, including industrial concentration.

This study aims to test the club income convergence hypothesis and examine the relationship between club convergence and industrial concentration in NUTS 2 regions in Türkiye. The findings of the study indicate that there are four convergence clubs at the regional scale and that these clubs have similar characteristics in terms of economic structure. The findings also point to the role of industrial concentration in reducing regional inequalities in the context of income convergence. In this sense, there is a need to increase and diversify industrial policies specific to regional characteristics.

Keywords: Industrial concentration, Income convergence, Club convergence, Income inequality

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Türkiye'nin Düzey-1 ve Düzey-2 Bölgeleri	45
Tablo 2. Düzey 2 Bölgelerinde Gelir Eşitsizliğinin Seyri (2014-2022)	67
Tablo 3. Literatür Özeti.....	73
Tablo 4. Değişkenlerin Tanımlanması	76
Tablo 5. Yakınsama Testi Sonuçları	82
Tablo 6. Yakınsama Kulüpleri Testi Sonuçları.....	82
Tablo 7. Kulüp Birleştirme Testi Sonuçları	83
Tablo 8. Nihai Kulüplerin Belirlenmesine İlişkin Sonuçlar	84
Tablo 9. Sıralı Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları	85

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Gelir Eşitsizliği Bakımından Düzey 2 Bölgelerinin Karşılaştırılması (2022).....	69
---	----

ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR

Tez çalışmasının tamamlanması ilişkin her aşamada bilgi ve deneyimleri ile bana rehber olan danışmanım Doç. Dr. Mustafa GÖMLEKSİZ'e içten teşekkür ederim. Ayrıca, tez yazım sürecimde bana destek olan aileme ve arkadaşlarıma şükranlarımı iletme isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
TABLolar LİSTESİ.....	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ	v
ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGE VE İKTİSAT

1.1. Bölge Kavramı	3
1.2. Bölgesel İktisadın Temelleri	4
1.2.1. Bölgesel İktisadın Kapsamı	9
1.2.2. Bölgelerin Sınıflandırılması	11
1.2.2.1. Gelişmiş Bölgeler	11
1.2.2.2. Gelişmekte Olan Bölgeler	11
1.2.2.3. Az Gelişmiş Bölgeler	12
1.2.2.4. Dışa Bağımlı Bölgeler	12
1.2.2.5. Kırsal Bölgeler	13
1.2.2.6. Kentsel Bölgeler	13
1.3. Bölgesel Büyüme ve Kalkınma.....	13
1.3.1. Büyüme Teorileri	14
1.3.1.1. Neoklasik Büyüme Teorisi.....	14
1.3.1.2. İçsel Büyüme Teorisi	16
1.3.1.3. Kümülatif Sebep-Sonuç Teorisi	18
1.3.1.4. Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi	21
1.3.1.5. Bölgesel İnovasyon Sistemleri	24

1.3.1.6. Büyüme Kutupları Teorisi.....	27
1.3.1.7. Kümelenme Teorisi.....	30
1.3.1.8. Kurumsal Yaklaşımlar.....	33
1.3.2. Kalkınma Teorileri.....	36
1.3.2.1. Klasik Kalkınma Teorisi.....	36
1.3.2.2. Modernizasyon Teorisi.....	36
1.3.2.3. Bağımlılık Teorisi.....	37
1.3.2.4. Yeni Klasik Kalkınma Teorisi.....	37
1.3.2.5. Sürdürülebilir Kalkınma Teorisi.....	37
1.3.2.6. Mekânsal Kalkınma Teorisi.....	37
1.4. Bölgesel Ekonomik Politikaların Gelişimi.....	38
1.4.1. Erken Dönem Yaklaşımlar.....	38
1.4.2. 1950'ler ve 1960'lar: Modernizasyon ve Sanayileşme Politikaları.....	39
1.4.3. 1970'ler ve 1980'ler: Bağımlılık Teorisi ve Eleştirel Yaklaşımlar.....	39
1.4.4. 1990'lar ve Sonrası: Yeni Bölgeselcilik ve Küreselleşme.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ENDÜSTRİYEL YOĞUNLAŞMA VE BÖLGESEL EŞİTSİZLİKLER

2.1. Endüstriyel Yoğunlaşma Kavramı.....	42
2.2. Türkiye'de Bölgesel Endüstriler.....	43
2.2.1. Bölgelerin Sınıflandırılması.....	44
2.2.2. Bölgesel Endüstrilerin Dağılımı.....	46
2.2.2.1. TR10 Bölgesi.....	47
2.2.2.2. TR21 Bölgesi.....	48
2.2.2.3. TR22 Bölgesi.....	49
2.2.2.4. TR31 Bölgesi.....	50

2.2.2.5. TR32 Bölgesi.....	51
2.2.2.6. TR33 Bölgesi.....	52
2.2.2.7. TR41 Bölgesi.....	52
2.2.2.8. TR42 Bölgesi.....	53
2.2.2.9. TR51 Bölgesi.....	53
2.2.2.10. TR52 Bölgesi.....	54
2.2.2.11. TR61 Bölgesi.....	55
2.2.2.12. TR62 Bölgesi.....	55
2.2.2.13. TR63 Bölgesi.....	56
2.2.2.14. TR71 Bölgesi.....	57
2.2.2.15. TR72 Bölgesi.....	57
2.2.2.16. TR81 Bölgesi.....	58
2.2.2.17. TR82 Bölgesi.....	58
2.2.2.18. TR83 Bölgesi.....	59
2.2.2.19. TR90 Bölgesi.....	59
2.2.2.20. TRA1 Bölgesi.....	60
2.2.2.21. TRA2 Bölgesi.....	60
2.2.2.22. TRB1 Bölgesi.....	61
2.2.2.23. TRB2 Bölgesi.....	61
2.2.2.24. TRC1 Bölgesi.....	62
2.2.2.25. TRC2 Bölgesi.....	62
2.2.2.26. TRC3 Bölgesi.....	63
2.3. Endüstriyel Yoğunlaşmanın İktisadi Etkileri	63
2.3.1. Olumlu Etkiler.....	64
2.3.1.1. Ölçek Ekonomisi ve Dışsallıklar.....	64
2.3.1.2. İnovasyon	64

2.3.1.3. Rekabetçilik.....	64
2.3.2. Olumsuz Etkiler	65
2.3.2.1. Gelir Eşitsizliği.....	65
2.3.2.2. Aksak Rekabet.....	65
2.3.2.3. Piyasa Kırılganlıkları.....	66
2.3.2.4. Politik Müdahaleler	66
2.4. Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlikler	66
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
GELİR YAKINSAMASI VE ENDÜSTRİYEL YOĞUNLAŞMA İLİŞKİSİ: BÖLGESEL ANALİZ	
3.1. Yakınsama Hipotezi	71
3.1.1. Solow Yakınsama Hipotezi.....	71
3.1.2. Kulüp Yakınsama Hipotezi.....	72
3.2. Literatür İncelemesi	73
3.3. Örneklem ve Veri Seti.....	75
3.4. Ekonometrik Model ve Yöntem.....	77
3.5. Analiz ve Bulgular	81
3.5.1. Yakınsama Analizi.....	81
3.4.2. Sıralı Lojistik Regresyon Analizi.....	84
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA.....	90

GİRİŞ

Günümüzde mekânsal düzeyde artan nüfus ve endüstriyel faaliyetler, ölçek ekonomileri ve dışsallıklar yoluyla bölgesel ekonomik eşitsizliklerin derinleşmesine neden olmuştur. Bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi Türkiye’de ortaya çıkan kalkınma politikalarında önemli bir yere sahiptir. Bölgesel eşitsizliklerin temelinde yatan gelir faktörü, ekonomik faaliyetlerin yoğunluğundan önemli şekilde etkilenmektedir. Gelişen teknolojiyle birlikte artan endüstriyel üretim, belirli bölgelere yığılabilmekte ve bu bölgelerin hızlı bir büyüme trendi yakalamasına imkân tanıyabilmektedir. Diğer taraftan, endüstriyel üretimde geride kalan bölgeler ekonomik gelişmenin eşitsiz bir şekilde ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu durum, bölgelerin büyüme süreçlerinde başlangıç koşullarının aynı olmamasıyla ilişkilendirilirken, benzer başlangıç koşullarına sahip bölgeler arasında büyüme anlamında benzer patikaların izlendiği söylenebilir.

Bu çalışmada, Türkiye’de Düzey 2 bölgelerinde kulüp gelir yakınsaması hipotezinin test edilmesi ve kulüp yakınsama ile endüstriyel yoğunlaşma arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada, 26 bölgeyi kapsayan ve 2009-2022 yıllarını içeren bir panel veri seti kullanılmaktadır. Çalışmanın özgün değeri iki temel noktada odaklanmaktadır. Birincisi, literatürdeki panel veri setine dayalı çalışmaların çoğunun, mutlak ve koşullu yakınsama sürecinde tüm kesitlerin aynı başlangıç koşullarına sahip oldukları ve aynı büyüme patikasını izlediklerine dair ampirik bir yaklaşımı benimsediklerini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan, çalışma düzey 2 bölgeleri kapsamında tek bir gelir düzeyine yakınsama yerine, farklı durağan durum dengelerine yakınsayan birden fazla "kulübü" dikkate alan bir analiz yöntemi benimsemektedir. İkincisi, bölgesel nitelikteki çalışmaların çoğunda yakınsamaya neden olan faktörlerin ele alınmadığı görülmektedir. Bu kapsamda, çalışma yakınsayan bölgeler bağlamında endüstriyel yoğunlaşmanın rolünü irdelemektedir.

Tez çalışması, toplam üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, bölge kavramı ile bölgeselleşme ve ekonomik büyüme ilişkisinin tarihsel süreci ele alınmıştır. Bu bölümde, bölgeselleşmenin evrimi, iktisadi düşüncede bölgeselleşme ve küreselleşme süreci ile ilgili ortaya çıkan farklı görüşler incelenmektedir. Ayrıca,

Türkiye'deki bölgesel ekonomik eşitsizlikler ve bölgesel ekonomik politikalara ilişkin özet bir değerlendirme yapılmaktadır.

Tez çalışmasının ikinci bölümünde, öncelikle endüstriyel yoğunlaşma kavramı ele alınmakta ve ardından Türkiye'deki bölgesel endüstriler incelenmektedir. Bölümde ayrıca endüstriyel yoğunlaşmanın iktisadi çevredeki olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde durulmaktadır. Son olarak, Türkiye'deki bölgesel eşitsizlikler üzerine kısa bir değerlendirme sunulmaktadır.

Tez çalışmasının üçüncü bölümü, Türkiye'deki 26 düzey 2 bölge kapsamında kulüp yakınsama hipotezinin test edilmesi ve yakınsama ile endüstriyel yoğunlaşma arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik ampirik çerçeveyi kapsamaktadır. Bu bölümde ilk olarak, konuya ilişkin özet bir literatür incelemesi sunulurken, daha sonraki kısımlarda gerçekleştirilen ekonometrik analize ilişkin araştırma hipotezleri, tahmin modeli, parametre tahmincileri, teşhis testleri ve analiz bulguları yer almaktadır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise elde edilen bulgulara yönelik kısa bir tartışma ve değerlendirme yapılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGE VE İKTİSAT

1.1. Bölge Kavramı

İktisadi açıdan bölge kavramı, alan ekonomisi veya yerleşme ekonomisi olarak da tanımlanabilir. Bu kavramın sözlük anlamı dışında ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Sözlükte, sınırları idari, ekonomik birlik, toprak, iklim ve bitki özelliklerinin benzerliğine veya üzerinde yaşayan insanların aynı soydan gelmiş olmalarına göre belirlenen toprak parçası olarak tanımlanmaktadır.

Farklı yazarlar ve teorisyenler, kendi çalışmalarına ve fikirlerine özgü tanımlar da yapmaktadır. Bölge kavramı, mevcut mekândan, bir şirketin bulunduğu konuma, bir şehre ve hatta birden fazla ülkenin dünya üzerinde kapladığı alana kadar geniş bir yelpazede düşünülebilir. Bu nedenle bölge, homojenleştirme, fonksiyonel ya da idari planlamaya göre ifade edilebilir (Ivanisin, 2006; akt. Mercan, 2016). Douglass North, bölgeyi ortak ihracata dayalı olarak tanımlamıştır (North, 1955; akt. Barlin ve Altuğ, 2022). Coğrafyacı Walter Christaller'in Merkezi Yerler Kuramı'nı geliştiren August Lösch'e göre, bu kuram taşıma maliyetleri, üretim girdileri ve arazi kullanımı gibi faktörlerden yola çıkarak coğrafi bir bölge içindeki kentlerin nüfuslarını, işlevlerini ve kademelenmelerini belirler ve mekansal olarak kademeli bir kent sistemi tanımlar (Lösch, 1938).

Bölge kavramı, insan topluluklarının birlikte yaşamını sürdürdüğü, ortak faaliyetler gerçekleştirdiği ve belirli bir toprak parçasında kümelenildiği bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, siyaset ve hukuk gibi sosyal bilimlere ilgilendiren birçok kavramı da beraberinde getirmektedir. Aynı zamanda iktisadi faaliyetler de bu kavramın önemli bir parçasıdır. Bu bağlamda, bölge sadece coğrafi sınırlara bağlı değildir. Bölgelerin endüstriyel yoğunlaşması ve ekonomik iş birlikleri gibi faktörlere dayanarak, coğrafi bölgeden farklılık gösterebilir.

Bölgeselleşme, birkaç ülkenin veya bölgenin ekonomik ve siyasi iş birliği içinde çalışmasıdır. Bölgeselleşme, ülkeler arasında sınır ötesi ticareti kolaylaştırabilir, yatırımları artırabilir, teknoloji ve bilgi paylaşımını teşvik edebilir, pazarları genişletebilir ve üye ülkeler arasında daha yakın ilişkiler kurarak barış ve istikrarı

sağlayabilir. Ancak, bölgeselleşme daha güçlü ekonomilerin daha zayıf ekonomilere baskı yapabileceği, işlerin taşınması nedeniyle işsizliği artırabileceği, üye ülkeler arasında anlaşmazlıklara yol açabileceği ve yabancı sermaye yatırımlarının yerel ekonomilere zarar verebileceği gibi bazı olumsuz etkilere de sahip olabilir. Dolayısıyla, ekonomik büyüme ve bölgeselleşme, birçok avantaj ve dezavantaj içerebilir ve dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır (Barlın ve Altuğ, 2022).

Ekonomik büyüme, bir bölgenin veya ülkenin ekonomik faaliyetlerindeki artışı ifade ederken, bölgeselleşme, ekonomik faaliyetlerin belirli bir bölge veya coğrafi alanda yoğunlaşmasını ifade eder. Ekonomik büyümenin bölgeselleşmeye etkisi, bölgesel ekonomik kalkınmaya olan etkisi ile ilgilidir. Genellikle ekonomik büyüme, bölgesel kalkınmayı artırır. Bir bölgenin üretkenliğini artırarak, istihdamı ve gelirleri yükselterek refah seviyesini yükseltir. Ancak, ekonomik büyümenin bölgeselleşmeye etkisi birçok faktöre bağlıdır.

Bazı araştırmalar, ekonomik büyümenin bölgeselleşmeyi artırdığını, bazıları ise azalttığını göstermektedir. Bu farklılıkların nedeni, ekonomik büyümenin nasıl gerçekleştiği ve bölgeselleşme ile ilgili faktörlere bağlıdır. Ekonomik büyüme, bazı bölgelerde daha hızlı gerçekleşebilir ve bu bölgelerde ekonomik faaliyetler yoğunlaşabilir. Bu durum, bazı bölgelerin kalkınmasını artırırken, diğer bölgelerin geri kalmasına neden olabilir. Dolayısıyla, ekonomik büyümenin bölgeselleşmeye olumsuz etkisi olabilir. Ancak, ekonomik büyüme, bölgesel kalkınmayı artırmak için uygun politikalarla birlikte uygulanırsa, ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelere yoğunlaşmasını önleyebilir ve ekonomik faaliyetlerin diğer bölgelere yayılmasını sağlayabilir (Satrovic, 2017).

1.2. Bölgesel İktisadın Temelleri

Para teorisini Richard Cantillon, yerleşim yerlerindeki ekonomik gelişmeyi değerlendirirken daha büyük ekonomik bölgelerin genellikle su yollarından faydalanan bölgeler olduğunu ifade etmiştir. Adam Smith, genel olarak ulusal ekonomiye odaklanmış olsa da, serbest ticaretin ve rekabetçi ekonominin bölgesel kalkınmayı sağlayacağını ve sermaye birikimini artırarak girişimciliği teşvik edeceğini belirtmiştir. David Ricardo ise topraktan elde edilen rant ve bölgesel tüketim

farklarından dolayı ekonominin bölgesel olarak değişebileceğini öne sürmüştür. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, belirli sektörlerde uzmanlaşmanın bir bölgenin diğerlerine göre daha gelişmiş olabileceğini vurgulamaktadır (Barlin ve Altuğ, 2022).

Merkantilistlerin ekonomiye bakış açısı, modern ulusal devletlerin kurulmasına katkı sağlamıştır. 16. yüzyıla kadar devletler, bölgesel çıkarlarını korumak amacıyla ticareti ve buna bağlı olarak sanayi gelişimini sınırlandırmışlardır. Feodalite rejimi, yerini modern devlet anlayışına bıraktığında, daha büyük siyasi ve ekonomik bölgeler oluşmuş ve ulusal çıkarlar iktisadi teorilere yön vermiştir. Devletler, güçlerini ordularının gücünden ve hazinelerinin zenginliğinden alacaklarına inanmışlardır. Bu nedenle, dış ticaret dengesinin bütçe fazlası vermesi için devlet otoriteleri, dış ticaret yapan tüccarlarla iş birliği yapmışlardır. 15. yüzyıldan itibaren ulus devletler, ülke topraklarını ve ticaret ağlarını genişletici politikalar için ticari faaliyetleri doğrudan desteklemişlerdir.

Ulaşım alanındaki yenilikler, kırsal bölgelerdeki kıtlık ve salgın hastalıklar nedeniyle köylerden kentlere göçü hızlandırmıştır. Göçlerle birlikte kentlerde artan ekonomik güç, ticaretle zenginleşen burjuva sınıfının siyasal iktidar üzerindeki etkisini artırmıştır. Devletin gücü, güvenliğin ve ekonomik gücün artmasıyla doğru orantılıydı. Ekonomik olarak pazar payının genişlemesi, tüccarların hammadde ve mamul madde ticaretinde olası tehditleri en aza indirmeleri için önemliydi.

Marshall, ekonomik bölgeselleşmeyi uzmanlaşmış endüstri sektörlerinin belirli bir bölgede kümelenmesi olarak tanımlamaktadır. Bu bölgeyi diğerlerinden ayıran temel özellik, yerel işgücünün o bölgede kurulan endüstrilere uygun olmasıdır. Firmalar, ölçek ekonomisi oluşturmak için de kümelenmeler yapmışlardır. Marshall'a göre, bu ölçek oluşumu taşınamayan girdiler (nontraded outputs), bilgi yayılımları (knowledge spillovers) ve yerel nitelikli işgücü piyasası olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmektedir. Firmalar, üretim yeri ile pazar yeri arasında seçim yaparken maliyet minimizasyonu yerine kâr maksimizasyonunu baz alırlar. (Barlin ve Altuğ, 2022).

Lösch'e göre, firmalar bölgede yoğunlaşırken maliyet minimizasyonundan ziyade kâr maksimizasyonunu temel alır. Ekonomik bölgeselleşme, firmalar için cari ve ideal olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. Cari bölge seçimi tarihsel süreç ve girişimciler tarafından belirlenirken, ideal olan bölgenin kâr maksimizasyonunu nasıl etkileyeceğine dair yapılan çalışmalar sonucunda belirlenir. Bir firmanın bölge seçimi, diğer firmaların o bölgeye olan ilgisini ve yatırımlarını artırır. Seçilen bölgedeki rağbet, kâr maksimizasyonu azalana kadar devam eder. Lösch'ün bölgeselleşme modeli, firma sayısı ve kâr maksimizasyonu arasındaki optimizasyon ilişkisine dayanır. Firmalar, her zaman kâr maksimizasyonunu hedeflediklerinden, endüstriyel faaliyetlerin tek bir bölgede toplanmasına neden olur. (Mercan, 2016).

1950'li yıllardan sonra ülkeler ve bölgeler arasında ekonomik bölgeselleşme, bölgeler arasında farklılıklara yol açmıştır. Bu farklılıkları gidermek için çeşitli politikalar ve çalışmalar yürütülmüş ve bu politikalar, endüstriyel bölgelerin şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Solow, Cass ve Koopmans'a göre, arz yönlü yaklaşımlar müdahale olmadığı sürece mutlak yakınsamanın olacağını öne sürerken, Romer ve Lucas ise Solow'un sermayenin azalan getirisi modelinin yerine artan getiri düşüncesini benimseyerek büyüme fonksiyonuna nitelikli işgücü ve sosyal sermayeyi dahil etmişlerdir. (Mercan, 2016).

Talep yönlü yaklaşımlar ise ekonominin talebe göre büyümesini öngörmektedir. Kaldor'un kümülatif büyüme modeline katkılar yaparak, ekonomik bölgelerin ihracatını artırması ve rekabet gücü kazanması gerektiğini savunmuşlar, böylece hem ihracatın hem de bölgesel gelişimin olumlu yönde etkilenmesini sağlamışlardır. Bölgeselleşme, firmaların kümelenmesine neden olmuştur. "Küme kavramı" literatüründeki gelişim 1970'li yıllardan sonra artmıştır. (Dinler, 2020).

Son 50 yılda gerçekleşen endüstriyel bölge ve kümelenmeler literatürde dört evre olarak incelenebilir. İlk evre, 1950 ve 1960'lı yıllarda neoklasik modellerin revaçta olduğu dönemdir. İkinci evre, 1970 ve 1980'li yıllarda yeni endüstriyel bölgeler yaklaşımının öne çıktığı dönemdir. Üçüncü evre ise 1990'lı yıllarda ekonomistlerin coğrafya ve yerel ekonomilere artan ilgisi ile Porter, Krugman ve Fujita'nın yeni ekonomik coğrafyanın ortaya çıkışına yönelik araştırmalarının yoğunlaştığı dönemdir. Bu dönem, endüstriyel bölgeler ve kümeler ile ilgili araştırma

faaliyetlerinde sıra dışı bir patlama yaşanmıştır. Son olarak, günümüzde yaşanan süreç, ekonomik coğrafyalar ile yeni kurumsal ve evrimsel yaklaşımların bölgelerini kapsamaktadır.

İtalyan endüstriyel bölgelerinden itibaren gelişen bu yaklaşımlar, teoriden ziyade sistematik bir yapıya sahiptir. Bu bölgeler, Marshallian bölgelerden ileri teknoloji ve dinamik unsurlara odaklanma ve bilginin kritik bir girdi olarak kullanılması yönleri ile ayrılmaktadır. Yeni teoriler ve paradigmalardan temellerini tanımlamak oldukça zordur. Günümüzde araştırmacılar, geçmiş gelişmelerden yararlanarak yaşanan temel değişimleri bölgesel gelişmeler üzerinde değerlendirerek bir sonuca ulaşmaya çalışmaktadır. Bu durum, bölgesel araştırmacılar arasında "bölgelerin yeniden keşfi" olarak adlandırılmaktadır (Dinler, 2020).

Bölgelerin yeniden yorumlanması, Avrupa ülkelerinin sosyal ve ekonomik yeniden yapılanma yöntemlerinin üzerine yapılan araştırmalardan doğmuştur. 1920'li yıllarda yaşanan ekonomik krizler, el işçiliğine dayalı üretimi sona erdirip kitlesel üretimi ortaya çıkaran bir yapıya neden olmuştur. 1970'lerdeki ekonomik kriz ise, ekonomik yapıda fordizm üretim modelinden post-fordizme geçişin nedeni olarak gösterilmektedir. O dönemde uygulanan Taylorist politikalar, işletmelerin verimlilik ve genişlemeyi artırma imkanlarını tüketmişti. Bu durum, fordist ilişkilerin daraltılması ve post-fordist dağılıma geçiş için bir çıkış yolu olarak görülmüştür (Mercan, 2016).

Latince "modernus" kelimesinden türetilen modernite kavramı, Hristiyanlık döneminin pagan dönemden farklı karakterini vurgulamak için kullanılmıştır. Düşünsel ve toplumsal yapılardaki yapısal dönüşüm, üretim biçimi ve araçlarının dönüşümüne zemin hazırlamıştır. Bu dönüşümün başlangıcı, Ford Motor'un başlattığı seri üretim çağıdır ve bu, çağdaş kapitalizmin zaman zaman fordizm olarak anılmasına neden olmuştur. Fordizm, uluslararası alanda gelişmiş, küresel ölçekli kitle piyasalarının oluşumuna ve sosyalist dünya nüfusu dışında kalan kitlenin yeni bir tür kapitalizmin küresel dinamiğine çekilmesine yol açmıştır. Post-fordizm ise, yüksek teknoloji kullanan sanayi komplekslerindeki küçük ölçekli üretim anlayışlı özel nitelikli birimlerin büyük ölçekli fabrika sistemlerinin yerini alarak onları yok edeceği ve güçlendirilmiş birikimler için toplumsal ve politik temellerin yok olarak, bütünleşik

üreticiler ve bir düzen doğrultusunda bölgelerin oluşacağı bir aşamayı ifade etmektedir. Post-fordist üretimin ideolojisi post-modernizm olarak adlandırılabilir (Mercan, 2016).

Fordist dönemin yenilik merkezleri, büyük firmaların Ar-Ge birimlerinin ve merkezlerinin bulunduğu yığılma ekonomilerinin olduğu yerlerdir. Bu bölgeler, çok sayıda araştırma kurumu ve yüksek nitelikte işgücü gibi yerel koşulların yanı sıra uluslararası iletişim ve ulaşım ağlarının ana merkezleri olarak önemli yenilik merkezleri haline gelmiştir. Fordist üretimin başarısının arkasında lineer öğrenme biçimi yatmaktadır ve öğrenmenin yeni biçiminde miktarın yerini kalite almıştır. Fordist katı tüketim üretim yapısına karşı, esnek teknoloji iş ve üretim süreci ile kişiselleşen tüketim normlarına işaret eder. Post-fordizmin yeni mantığı, bilginin üretimi, enformasyonun işlenmesi ve kontrolüne dayanır. Bu, özellikle KOBİ'lerin bölgesel yoğunlaşmasını ortaya çıkarmıştır. Aktörlerin karşılıklı ilişkilerinin bağlanması ve mekansal yoğunlaşma, bu esnek üretim kompleksinin dışsal yayılma etkisine dayanır. Tam zamanında üretim ve organizasyonun işletmecilik bağlamında sinerji ve çevrenin mekansal anlamının post-fordist paradigmanda vurgulanması, mekansallaşma içinde iş birliği ilişkilerini ortaya çıkarır. Küresel eklemlenme için yerel entegrasyon gereklidir. Ekonomilerin düğüm noktalarındaki yoğunlaşma, başka yerlerdeki ekonomik potansiyeli açığa çıkarır. Bunlar önemli yerel ekonomilerin takımadalarıdır ve küresel şehirler, endüstriyel bölgeler ve kümeler olarak adlandırılır (Mızırak ve Aydemir, 2016).

1980'li yıllardan itibaren sosyal bilimler literatüründe mekânın iktisadi hayattaki örgütlenmesine dair artan bir ilgi gözlemlenmektedir. İktisadi coğrafyanın ilgilendiği meselelerde iktisadi teorinin kullanılması, yığılma ekonomileri ve bölgesel dinamiklerin bilgi odağı haline gelmesine yol açmıştır. Teknolojik gelişmeler, talep değişimleri ve pazarların serbestleşmesi, iktisatçılar, politika yapıcıları ve iş çevreleri için yeni meseleler ortaya çıkarmıştır.

Bölgeselleşme, özellikle küreselleşme, ekonomik entegrasyon ve kalkınma ekonomisi bağlamında ekonomik düşüncede önemli bir rol oynamıştır ve bu, bölgeselleşmenin ekonomi teorisini nasıl etkilediği ve analiz edildiğine dair bir keşif sunmaktadır.

1.2.1. Bölgesel İktisadın Kapsamı

Ekonomik büyüme, bir ülkenin ekonomik faaliyetlerinin belirli bir dönemde artmasıdır. Bu artış genellikle reel gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) ile ölçülür. Ekonomik büyüme, istihdamı, üretim kapasitesini ve vergi gelirlerini artırırken, kişi başına düşen milli gelirin de yükselmesine yol açar. Ancak, ekonomik büyüme doğal kaynak tüketiminde artışa ve çevre kirliliğine neden olabileceği gibi, gelir eşitsizliğinin de artmasına yol açabilir (Barlın ve Altuğ, 2022).

Bölgeselleşme, birkaç ülkenin veya bölgenin ekonomik ve siyasi iş birliği içinde çalışmasıdır. Bölgeselleşme, ülkeler arasında sınır ötesi ticareti kolaylaştırabilir, yatırımları artırabilir, teknoloji ve bilgi paylaşımını teşvik edebilir, pazarları genişletebilir ve üye ülkeler arasında daha yakın ilişkiler kurarak barış ve istikrarı sağlayabilir. Ancak, bölgeselleşme daha güçlü ekonomilerin daha zayıf ekonomilere baskı yapabileceği, işlerin taşınması nedeniyle işsizliği artırabileceği, üye ülkeler arasında anlaşmazlıklara yol açabileceği ve yabancı sermaye yatırımlarının yerel ekonomilere zarar verebileceği gibi bazı olumsuz etkilere de sahip olabilir. Dolayısıyla, ekonomik büyüme ve bölgeselleşme, birçok avantaj ve dezavantaj içerebilir ve dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır.

Ekonomik büyüme, bir bölgenin veya ülkenin ekonomik faaliyetlerindeki artışı ifade ederken, bölgeselleşme, ekonomik faaliyetlerin belirli bir bölge veya coğrafi alanda yoğunlaşmasını ifade eder. Ekonomik büyümenin bölgeselleşmeye etkisi, bölgesel ekonomik kalkınmaya olan etkisi ile ilgilidir. Genellikle ekonomik büyüme, bölgesel kalkınmayı artırır. Bir bölgenin üretkenliğini artırarak, istihdamı ve gelirleri yükselterek refah seviyesini yükseltir. Ancak, ekonomik büyümenin bölgeselleşmeye etkisi birçok faktöre bağlıdır (Mercan, 2016).

Bazı araştırmalar, ekonomik büyümenin bölgeselleşmeyi artırdığını, bazıları ise azalttığını göstermektedir. Bu farklılıkların nedeni, ekonomik büyümenin nasıl gerçekleştiği ve bölgeselleşme ile ilgili faktörlere bağlıdır. Ekonomik büyüme, bazı bölgelerde daha hızlı gerçekleşebilir ve bu bölgelerde ekonomik faaliyetler yoğunlaşabilir. Bu durum, bazı bölgelerin kalkınmasını artırırken, diğer bölgelerin geri kalmasına neden olabilir. Dolayısıyla, ekonomik büyümenin bölgeselleşmeye olumsuz

etkisi olabilir. Ancak, ekonomik büyüme, bölgesel kalkınmayı artırmak için uygun politikalarla birlikte uygulanırsa, ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelere yoğunlaşmasını önleyebilir ve ekonomik faaliyetlerin diğer bölgelere yayılmasını sağlayabilir.

Sonuç olarak, ekonomik büyümenin bölgeselleşmeye etkisi karmaşık bir konudur ve birçok faktöre bağlıdır. Ekonomik büyüme, bölgesel kalkınmayı artırabilir veya azaltabilir. Ancak, bölgesel kalkınma için uygun politikalarla birlikte uygulandığında, ekonomik büyüme bölgesel kalkınmayı artırabilir.

Bölgeselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ekonomik, siyasi ve sosyal boyutları içeren önemli ve çok yönlü bir ilişkidir. Bölgeselleşme, komşu ülkeler veya bir ülke içindeki bölgeler arasında bölgesel entegrasyon ve iş birliğinin artırılması sürecini ifade etmektedir. Bu süreç, bölgesel ticaret anlaşmalarının, ekonomik birliklerin ve ekonomik performans ve büyümeyi artırmayı amaçlayan çeşitli iş birliği biçimlerinin oluşturulmasını içerebilir. Bölgeselleşme ekonomik büyümeyi ticaretin serbestleştirilmesi, yatırım akışları, altyapı gelişimi, politika uyumlaştırma, işgücü hareketliliği, bilgi ve teknoloji transferi yoluyla etkileyebilmektedir. Bunlardan ticaretin serbestleştirilmesi; bölgesel ticaret anlaşmaları (RTA) ile üye ülkeler arasındaki tarifeleri ve tarife dışı engelleri azaltarak ticaret akışını artırmaktadır. Artan ticaret, pazarın genişlemesine ve firmaların ölçek ekonomilerine ulaşmasına olanak tanımakta, böylece verimliliği artırmakta ve ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Yatırım akışları; bölgeselleşme, pazarı genişleterek ve yatırım engellerini azaltarak daha cazip bir yatırım ortamı yaratmaktadır. Artan doğrudan yabancı yatırım (DYY), sermaye, teknoloji ve yönetsel uzmanlık getirerek verimliliği ve ekonomik büyümeyi artırabilir. Altyapı gelişimi; bölgesel iş birliği, ulaşım ağları, enerji şebekeleri ve iletişim sistemleri gibi ortak altyapı projeleriyle sonuçlanır. İyileştirilmiş altyapı maliyetleri düşürür, bağlantıyı artırır ve ekonomik faaliyetleri canlandırarak büyümeye katkıda bulunur. Politika uyumlaştırma; bir bölgedeki politika ve düzenlemelerin uyumlaştırılması, işlem maliyetlerini ve belirsizlikleri azaltarak daha sorunsuz ekonomik etkileşimleri kolaylaştırmaktadır. Politika koordinasyonu makroekonomik istikrarı artırabilir, yatırıma teşvik edebilir ve sürdürülebilir büyümeyi destekleyebilir. İşgücü hareketliliği; bölgesel anlaşmalar, işgücünün serbest

dolaşımına izin vererek işçilerin becerilerinin talep gördüğü bölgelere gitmelerini sağlamaktadır. Artan işgücü hareketliliği, daha iyi iş eşleşmelerine, daha yüksek üretkenliğe ve ekonomik büyümeye yol açabilir. Bilgi ve teknoloji transferinde ise; bölgeselleşme, üye ülkeler arasında bilgi, teknoloji ve en iyi uygulamaların değişimini teşvik etmektedir. Bu tür alışverişler, inovasyonu teşvik edebilir, üretkenliği artırabilir ve uzun vadeli ekonomik büyümeyi destekleyebilir (Gömleksiz, 2016).

1.2.2. Bölgelerin Sınıflandırılması

Bölgelerin sınıflandırılması, ekonomik yapı ve gelişmişlik düzeyine göre yapılır ve bu sınıflandırma, bölgelerin ekonomik performansını, kaynaklarını, sosyo-ekonomik göstergelerini ve gelişmişlik düzeylerini değerlendirmek amacıyla kullanılır. Bölgelerin ekonomik yapı ve gelişmişlik düzeyine göre sınıflandırılması akademik literatürde farklı kriterlere dayanarak yapılmıştır (Fujita, Krugman ve Venables, 1999; OECD, 2011; Todaro ve Smith, 2015; World Bank, 2018). Bu bölümde, ekonomik yapı ve gelişmişlik düzeyine göre bölgelerin sınıflandırılması ve bu konudaki akademik kaynaklar incelenmiştir.

1.2.2.1. Gelişmiş Bölgeler

Gelişmiş bölgeler, yüksek gelir düzeyi, sanayileşmiş ekonomi ve ileri düzeyde hizmet sektörüne sahip olan alanlar olarak tanımlanır. Bu bölgelerde yaşam standartları yüksek olup, altyapı genellikle oldukça gelişmiştir. Ayrıca, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim kolaydır ve işsizlik oranları düşüktür. Gelişmiş bölgelerin özelliklerini sıralayacak olursak (Fujita, Krugman ve Venables, 1999; OECD, 2011);

- Gelişmiş bölgeler, kişi başına düşen gelirin yüksek olduğu alanlardır.
- Sanayi ve hizmet sektörleri, ekonomik faaliyetin büyük bölümünü oluşturur.
- Bu bölgelerde eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim geniş kapsamlı ve gelişmiştir.
- İstihdam olanaklarının genişliği sayesinde işsizlik oranları düşüktür.
- Teknolojik gelişmişlik seviyesi yüksek olup, inovasyon kapasitesi yüksektir.

1.2.2.2. Gelişmekte Olan Bölgeler

Gelişmekte olan bölgeler, ekonomik büyüme potansiyeline sahip olup, gelişmiş bölgelere kıyasla daha az ileri seviyede olan alanlardır. Bu bölgeler genellikle

sanayileşme sürecindedir ve altyapı yatırımlarına büyük ölçüde ihtiyaç duyarlar. Gelişmiş bölgelerin özelliklerini sıralayacak olursak (World Bank, 2018);

- Kişi başına düşen gelir düzeyi, gelişmiş bölgelere kıyasla orta seviyededir.
- Ekonomik faaliyetler, sanayi ve tarım sektörleri arasında dengeli bir dağılım gösterir.
- Bu bölgelerde eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimde bazı kısıtlamalar ve zorluklar mevcuttur.
- İşsizlik oranı ne çok düşük ne de çok yüksek olup, orta düzeydedir.
- Altyapının ve teknolojinin gelişimi, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından kritik bir gereklilik olarak öne çıkar.

1.2.2.3. Az Gelişmiş Bölgeler

Az gelişmiş bölgeler, ekonomik ve sosyal gelişim açısından geri kalmış, düşük gelir düzeyine ve zayıf altyapıya sahip bölgelerdir. Bu bölgeler genellikle kırsal ve tarım ağırlıklıdır ve düşük eğitim ve sağlık standartlarına sahiptir. Az gelişmiş bölgelerin özelliklerini sıralayacak olursak (Todaro ve Smith, 2015);

- Düşük kişi başına düşen gelir.
- Tarım ve madencilik gibi temel sektörlerin baskınlığı.
- Düşük eğitim ve sağlık hizmetleri erişimi.
- Yüksek işsizlik oranı.
- Yetersiz altyapı ve sınırlı teknoloji kullanımı.

1.2.2.4. Dışa Bağımlı Bölgeler

Dışa bağımlı bölgeler, ekonomik yapısı büyük ölçüde dışa bağımlı olan, yani ihracat ve dış yatırımlar yoluyla ekonomik faaliyetlerini sürdüren bölgelerdir. Bu bölgeler genellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan bölgeler arasında yer alır. Dışa bağımlı bölgelerin başlıca özellikleri şunlardır (Krugman, 1991);

- Ekonomik faaliyetlerin büyük bir kısmı ihracata dayanmaktadır.
- Ekonomik kalkınmada dış yatırımlar önemli bir rol oynamaktadır.
- Bu bölgeler, ekonomik kırılganlık göstermekte ve dış şoklara karşı hassasiyet taşımaktadır.

➤ Altyapı ve hizmetlerin finansmanı büyük ölçüde dış kaynaklara dayanmaktadır.

1.2.2.5. Kırsal Bölgeler

Kırsal bölgeler, nüfus yoğunluğunun düşük olduğu, tarım ve hayvancılık gibi birincil sektörlerin ekonomide baskın rol oynadığı alanlardır. Bu bölgeler, genellikle düşük gelir düzeyi ve sınırlı sosyal hizmetlerle karakterize edilir. Kırsal bölgelerin özelliklerini sıralayacak olursak (Ellis ve Biggs, 2001);

- Ekonomik faaliyetlerin büyük çoğunluğunu tarım ve hayvancılık oluşturur.
- Kırsal bölgelerde nüfus yoğunluğu genellikle şehir merkezlerine kıyasla oldukça düşüktür.
- Bu bölgelerde sağlık, eğitim ve diğer sosyal hizmetlere erişim sınırlıdır.
- Kırsal bölgeler, genellikle iş ve eğitim olanaklarının yetersizliği nedeniyle göç verme eğilimindedir.

1.2.2.6. Kentsel Bölgeler

Kentsel bölgeler, yüksek nüfus yoğunluğuna sahip, sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmiş olduğu ve genellikle ekonomik faaliyetlerin merkezi olarak kabul edilen alanlardır. Bu bölgelerin temel özellikleri şunlardır (Glaeser, 2011);

- Kentsel bölgelerde nüfus yoğunluğu genellikle oldukça yüksektir.
- Ekonomik faaliyetlerde sanayi ve hizmet sektörleri ön plandadır.
- Bu bölgelerde altyapı, eğitim ve sağlık hizmetleri iyi düzeyde gelişmiştir.
- Kentsel bölgelerde yaşam standartları genellikle yüksek seviyededir.

1.3. Bölgesel Büyüme ve Kalkınma

Kalkınma, modernleşme ve ilerleme kavramlarıyla eşdeğer olarak kabul edilmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, bir ülkenin belirli dönemler arasında gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYH) artmasıyla birlikte toplumsal refahın da artması, gelir dağılımının iyileşmesi, verimliliğin artışı, adalet, eğitim, sağlık ve güvenlik hizmetlerinin nitelikli bir şekilde sağlanması kalkınma olarak tanımlanır. Kalkınma, bir toplumun yaşam kalitesini yükselterek bu durumu sürdürülebilir hale getirmeyi amaçlar. Günümüzde, ülkeler ulusal düzeyde yürütülen kalkınma politikalarına ek olarak bölgesel kalkınma politikalarına da yönelmektedirler. Bunun temel nedeni, bir

ülkenin genel kalkınmasının, bölgesel kalkınmanın sağlanmasıyla mümkün olabileceği düşüncesidir. Bu bağlamda, ülkeler bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla, her bölgenin öne çıkan kaynaklarını verimli bir şekilde kullanarak ekonomik gelişmeyi sağlamayı hedeflemektedir (Smith, 2003; Todaro ve Smith, 2015).

1.3.1. Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme teorileri, bir ekonominin zaman içinde nasıl ve neden büyüdüğünü açıklamaya yönelik çeşitli yaklaşımları içerir. Bu teoriler, genellikle ekonominin üretim kapasitesinin artışı ve bu artışın nedenlerini analiz eder. Büyüme teorileri, tarihsel olarak klasik, neoklasik ve içsel büyüme teorileri gibi farklı okullar altında incelenmiştir.

Büyüme teorilerinin bölgesel ekseninde ele alınışı, ekonomik gelişme süreçlerinin sadece ülkeler arasında değil, ülkelerin içindeki bölgeler arasında da önemli farklılıklar gösterebileceğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, bölgeler arası gelişmişlik farklarını anlamak ve politika önerileri geliştirmek için çeşitli büyüme teorileri bölgesel bağlamda ele alınmıştır. Aşağıda Neoklasik Büyüme Teorileri, İçsel Büyüme Teorisi, Kümülatif Sebep-Sonuç Teorisi, Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi, Bölgesel İnovasyon Sistemleri, Büyüme Kutupları Teorisi, Kümelenme Teorisi ve Kurumsal Yaklaşımlar başlıkları kapsamında incelenmektedir.

1.3.1.1. Neoklasik Büyüme Teorisi

Neoklasik büyüme teorisi, özellikle Solow-Swan modeline dayanmaktadır ve ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinin sermaye birikimi, emek artışı ve teknolojik ilerleme olduğunu savunmaktadır (Solow, 1956; Swan, 1956). Bu modelde, ekonominin uzun dönem dengesine ulaşma sürecinde, işçi başına düşen sermaye miktarı düşük olan (fakir) bölgelerin, sermayenin azalan marjinal getirileri nedeniyle daha zengin bölgelere kıyasla daha hızlı büyüme eğiliminde olduğu öne sürülmektedir. Sermaye getirileri azaldıkça, bölgeler arasındaki sermaye ve üretim farkları kapanır ve zaman içinde gelir seviyelerinin birbirine yaklaşacağı, yani gelir yakınsaması (convergence) olacağı öngörülmektedir. Bu süreçte sermaye birikiminin belirleyici rolü, zengin ülkelerde marjinal sermaye getirilerinin düşük olmasından dolayı sınırlı

iken, fakir ülkelerde daha yüksek marjinal getiriler dolayısıyla büyüme hızının daha yüksek olması beklenir. Uzun vadede, bütün ekonomilerde kişi başına düşen gelir seviyelerinin, yapısal farklılıklar dışında, birbirine yakınsaması gerektiği ifade edilmektedir (Barro ve Sala-i-Martin, 1992).

Neoklasik büyüme teorisinin varsayımlarından biri, ülkeler veya bölgeler arasında teknolojinin serbestçe dolaşabildiğidir. Teknolojik ilerleme, uzun vadede büyümenin temel itici gücü olarak kabul edilmektedir (Solow, 1957). Teori, teknolojik gelişmenin dışsal olduğunu ve tüm ekonomiler için benzer biçimde etkili olacağını varsaymaktadır. Bu bağlamda, sermaye birikimi ve nüfus artışı, teknolojik gelişmenin yanında büyümeyi etkileyen faktörler olarak değerlendirilir. Ancak, sermaye birikiminin getirisinin zamanla azalması, sadece sermaye yatırımlarıyla sürdürülebilir büyümenin sağlanamayacağını vurgulamaktadır (Romer, 1986).

Teorinin önemli bir sonucu olan koşulsuz yakınsama (unconditional convergence), tüm ekonomilerin benzer başlangıç koşullarına sahip olmasa dahi uzun dönemde aynı dengeye ulaşacağını öne sürmektedir. Buna göre, başlangıçta sermaye stoku daha düşük olan ekonomiler, daha yüksek büyüme oranlarıyla hareket ederek, uzun vadede daha yüksek sermaye birikimi seviyelerine ulaşacak ve gelişmiş ekonomilere yakınsama gösterecektir. Ancak, bu yaklaşım her zaman ampirik verilere uymamakta ve birçok bölgede beklenen yakınsamanın gerçekleşmediği görülmektedir (Barro, 1991). Bu durum, teorinin eksikliklerine ve genişletilmesi gereken alanlara işaret etmektedir.

Neoklasik büyüme teorisi, özellikle teknoloji ve beşeri sermaye gibi faktörlerin bölgeler arasında eşit dağıldığını varsayar. Ancak, uygulamada ülkeler arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır (Lucas, 1988). Teknoloji transferi her zaman etkin şekilde gerçekleşmeyebilir ve kurumsal yapılar, eğitim seviyeleri, altyapı, hukukun üstünlüğü gibi faktörler büyüme üzerinde önemli etkilere sahip olabilir (Acemoglu, Johnson, ve Robinson, 2005). Bu nedenle, koşullu yakınsama (conditional convergence) modeli ortaya atılmıştır. Bu model, bölgelerin başlangıç koşullarına (eğitim, beşeri sermaye, altyapı, kurumsal kalite gibi) bağlı olarak büyüme hızlarının farklılaşabileceğini kabul eder (Barro ve Sala-i-Martin, 1995). Bölgeler arasında, bu tür yapısal farklılıklar gelir yakınsamasının yavaşlamasına veya tamamen ortadan kalkmasına yol açabilir.

Buna ek olarak, neoklasik büyüme teorisinin bir diğer önemli eleştirisi, büyümenin uzun vadede sadece sermaye birikimiyle açıklanamayacağıdır. İçsel büyüme teorileri, teknolojik ilerleme ve yeniliklerin içsel faktörler tarafından belirlendiğini ve devlet politikaları, eğitim, araştırma-geliştirme yatırımları gibi faktörlerin büyüme üzerinde belirleyici olabileceğini savunmaktadır (Romer, 1990; Aghion ve Howitt, 1992). Bu açıdan, neoklasik büyüme modeli, yenilikçi ve öğrenmeye dayalı büyüme süreçlerini tam anlamıyla kapsamakta yetersiz kalmaktadır.

Sonuç olarak, neoklasik büyüme teorisi, ekonomik büyümenin temel dinamiklerini anlamada önemli bir başlangıç noktası sunmakla birlikte, bölgeler arası farklılıkları açıklamakta ve teknolojik ilerlemenin doğasını anlamada yetersiz kalmaktadır. Bu eksiklikler, teorisinin genişletilmesi ve bölgesel faktörlerin, kurumsal yapıların ve teknolojik gelişmelerin daha fazla dikkate alınması gerektiğini göstermektedir (Acemoglu, 2009).

1.3.1.2. İçsel Büyüme Teorisi

İçsel büyüme teorisi, neoklasik büyüme teorisinden farklı olarak, ekonomik büyümenin dışsal değil, içsel faktörler tarafından belirlendiğini savunmaktadır. Bu teorisinin temelinde, inovasyon, beşerî sermaye ve bilgi yayılımı gibi içsel dinamiklerin ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kıldığı fikri yatmaktadır (Romer, 1986; Lucas, 1988). İçsel büyüme teorisi, özellikle Ar-Ge yatırımları, eğitim politikaları ve bilgi birikiminin sürekli artışını sağlayan mekanizmaların büyüme sürecine doğrudan etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, ekonomik büyümenin kaynaklarının sadece sermaye ve emek gibi geleneksel üretim faktörlerinden değil, aynı zamanda bilgi üretimi, teknolojik ilerleme ve kurumsal faktörlerden de kaynaklandığı ileri sürülmektedir.

Neoklasik büyüme modelinden farklı olarak, İçsel büyüme teorisi, büyüme sürecinin kendisinin inovasyon ve bilgi üretimi yoluyla ekonomiye geri besleme yarattığını savunmaktadır. Bu süreçte, inovasyon ve beşeri sermayenin artması, toplam faktör verimliliğinde sürekli bir artışa neden olur. Ayrıca, bu teori, bilgi yayılımının pozitif dışsallıklar yaratabileceğini ve bu sayede bir bölgenin ya da ülkenin uzun vadede sürdürülebilir büyüme hızını artırabileceğini öne sürmektedir (Dinler, 2020).

İçsel büyüme teorisinin en önemli katkılarından biri, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini sağlayan içsel faktörlerin, politika yapıcılar tarafından yönlendirilebileceğini savunmasıdır. Bu bağlamda, eğitim sistemlerinin iyileştirilmesi, Ar-Ge yatırımlarının teşvik edilmesi ve teknolojiye erişimin kolaylaştırılması gibi politikalar, uzun vadeli büyüme üzerinde doğrudan etkili olabilir. İçsel büyüme modeli, kamusal politikaların ekonominin büyüme potansiyelini nasıl artırabileceğini göstermekte ve böylece devlet müdahalesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır (Aghion ve Howitt, 1992).

Bu teorinin bir diğer önemli boyutu, kurumların ve yönetim yapılarının büyüme üzerindeki rolüdür. Kurumsal kalitenin yüksek olduğu bölgeler, bilgi yayılımı ve inovasyonun hızlanması için daha elverişli bir ortam sunmaktadır. Hukukun üstünlüğü, mülkiyet haklarının korunması ve piyasa rekabetinin sağlanması gibi unsurlar hem yatırımların artırılması hem de bilgi ve teknolojinin daha etkili şekilde yayılmasını sağlar. Bu nedenle, İçsel büyüme teorisi, kurumların ekonomik büyümedeki kritik rolünü de göz önünde bulundurarak, uzun dönem büyümenin temel belirleyicilerini daha geniş bir perspektiften ele alır (Acemoğlu, vd., 2001).

İçsel büyüme teorisi, bölgesel kalkınma ve ekonomik büyüme bağlamında da önemli açıklamalar sunmaktadır. Bu teori, bazı bölgelerin neden sanayi kümelenmeleri (clusters) geliştirdiğini veya inovasyon merkezleri haline geldiğini açıklamaktadır. Özellikle teknolojiye dayalı sektörlerin ve bilgiye dayalı ekonomilerin gelişimi, bir bölgedeki bilgi birikimi, inovasyon faaliyetleri ve insan sermayesinin yoğunlaşmasıyla mümkündür. Sanayi kümelenmeleri, bilgi yayılımının daha etkin bir şekilde gerçekleştiği, iş gücünün daha verimli kullanıldığı ve yeniliklerin daha hızlı hayata geçirildiği ekonomik yapılar oluşturmaktadır. Bu durum, bir bölgenin diğerlerinden daha hızlı ve sürdürülebilir bir büyüme yakalamasına olanak tanır (Porter, 1990).

İçsel büyüme teorisine göre, belirli bir bölgedeki beşerî sermaye ve bilgi birikimi, o bölgedeki firmalar arasında pozitif dışsallıklar yaratarak inovasyon sürecini hızlandırabilir. Örneğin, Silikon Vadisi gibi inovasyon merkezleri, bu tip dışsallıkların yoğun olduğu bölgeler olarak İçsel büyüme teorisinin tipik bir örneğini sunmaktadır. Bölgeler arasında bilgi yayılımı, yeni teknolojilerin benimsenmesi ve inovasyon

faaliyetlerinin hız kazanması, bu bölgelerin sürdürülebilir büyüme oranlarını artıran temel faktörlerden biridir (Romer, 1990).

İçsel büyüme teorisi, özellikle teknolojik ilerlemenin ve bilgi yayılımının içsel dinamikler tarafından belirlendiğini savunarak önemli bir paradigma değişikliği sunar. Ancak bu teorinin de bazı sınırlamaları ve eleştirileri bulunmaktadır. Öncelikle, bilgi ve teknoloji yayılımının bölgeler ve ülkeler arasında eşit şekilde gerçekleşmediği gözlemlenmiştir. İçsel büyüme teorisi, bu farklılıkların kaynaklarını ve sonuçlarını açıklamakta tam anlamıyla yeterli olmayabilir. Ayrıca, teknolojik yeniliklerin nasıl finanse edildiği ve hangi ekonomik koşullar altında sürdürülebilir olduğu sorusu, teorinin üzerinde daha fazla açıklık getirilmesi gereken bir alan olarak kalmaktadır (Jones, 1995).

Bir diğer eleştiri, İçsel büyüme teorisinin dışsal şokları ve ekonomik krizleri açıklamakta yetersiz kalmasıdır. Teori, ekonomik büyümenin uzun vadeli dinamiklerini içsel faktörlere dayandırırken, küresel ekonomik krizler veya bölgesel ekonomik dengesizlikler gibi faktörlerin büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini tam olarak açıklayamaz. Bu nedenle, İçsel büyüme teorisinin kriz dönemlerinde büyümenin nasıl sürdürülebileceği veya büyümenin nasıl yeniden canlandırılabilceği konularında daha geniş bir perspektif sunması gerektiği vurgulanmaktadır.

İçsel büyüme teorisi, ekonomik büyümenin kaynaklarını daha geniş bir çerçevede ele alarak, inovasyon, beşerî sermaye, bilgi yayılımı ve kurumsal faktörlerin ekonomik performans üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. Teori, politika yapıcılar için ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini sağlama konusunda önemli bir kılavuz niteliğindedir. Ancak, büyüme süreçlerindeki dışsal şoklar ve farklılıklar gibi faktörlerin daha derinlemesine ele alınması, teorinin kapsamını genişletme ihtiyacını ortaya koymaktadır.

1.3.1.3. Kümülatif Sebep-Sonuç Teorisi

Kümülatif Sebep-Sonuç Teorisi, İsveçli ekonomist Gunnar Myrdal tarafından geliştirilmiş olup, bir bölgedeki ekonomik büyümenin kendini pekiştiren bir süreç olduğunu savunmaktadır. Bu teori, bir bölgenin geliştikçe daha fazla kaynak, iş gücü ve yatırım çektiğini ve bunun sonucunda daha fazla büyüme kaydettiğini öne

sürmektedir. Bu süreç, zengin bölgelerin daha da zenginleşmesine, fakir bölgelerin ise geri kalmasına yol açmaktadır. Myrdal'ın teorisi, ekonomiler arasında yakınsama (convergence) değil, tam tersine ıraksama (divergence) eğiliminde olduğunu savunmakta ve bu durum, bölgeler arası eşitsizliklerin zamanla daha da derinleşmesine yol açmaktadır (Myrdal, 1957). Teori, gelişmenin içsel dinamikler tarafından yönlendirildiğini ve büyümenin belirli bölgelere yoğunlaşmasının, diğer bölgelerde ekonomik durgunluğa ve göç gibi olumsuz sonuçlara neden olabileceğini ileri sürmektedir.

Myrdal'ın kümülatif sebep-sonuç teorisi, ekonomik büyümenin bölgesel dengesizliklere nasıl yol açtığını anlamada kritik bir rol oynar. Bu süreç, gelişmiş bölgelerdeki ekonomik aktivitenin zamanla artarak o bölgenin üretim kapasitesini, altyapısını ve insan sermayesini güçlendirdiği bir mekanizmayı tanımlamaktadır. Bu mekanizmanın temeli, pozitif dışsallıklar, ölçek ekonomileri ve aglomerasyon etkilerinin yarattığı geri beslemelere dayanmaktadır. Zengin bölgeler, yatırımcıları ve iş gücünü çekerek daha yüksek bir büyüme oranı yakalarken, geri kalmış bölgeler kaynaklarının bu gelişmiş bölgelere kaymasıyla ekonomik olarak geride kalmaktadır (Myrdal, 1957).

Myrdal, bu süreçte, gelişmiş bölgelerin diğer bölgeler üzerindeki geri tepme etkisini (backwash effect) vurgulamaktadır. Gelişmiş bölgeler, iş gücü, sermaye ve yetenekleri çekerek, geri kalmış bölgelerde ekonomik durgunluğa yol açmaktadır. Bu durum, hem bölgeler arası gelir farklarının artmasına hem de göç gibi demografik sorunlara neden olabilir. Geri kalmış bölgelerde üretkenlik azalır, iş gücü kaybı yaşanır ve yatırımlar azalır. Böylece, ekonomik kalkınmanın kendini sürdüren bu yapısı, dengesizliklerin derinleşmesine neden olur. Aynı zamanda, gelişmiş bölgeler arasındaki rekabet ve iş birliği, bu bölgelerde teknolojik ilerlemeyi ve yenilikçi süreçleri hızlandırarak büyümeyi daha da güçlendirir (Fujita, Krugman ve Venables, 1999).

Neoklasik büyüme teorisi, özellikle sermayenin azalan getirileri ve teknolojinin dışsal bir faktör olarak kabul edilmesi üzerine kuruludur. Bu teoriye göre, başlangıç sermaye stokları daha düşük olan bölgeler, daha yüksek büyüme oranlarına sahip olmalı ve uzun vadede zengin bölgelerle yakınsama göstermelidir (Solow,

1956). Ancak Myrdal'ın kümülatif sebep-sonuç teorisi, bu yaklaşımı eleştirir ve büyümenin kendini pekiştiren bir süreç olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, Myrdal'ın teorisi, bölgeler arası büyüme farklılıklarının uzun dönemde artabileceğini ve yakınsamanın değil, aksine ıraksamanın (divergence) daha olası olduğunu öne sürmektedir.

Myrdal'ın teorisinin genişletilmesi gereken en önemli noktalarından biri, kurumsal faktörlerin bu kümülatif sürecin nasıl yönlendirilebileceği üzerindeki rolüdür. Kurumsal kalitenin düşük olduğu bölgelerde, geri kalmışlık döngüsü daha da derinleşebilir ve kaynakların eşit bir şekilde dağıtılması zorlaşabilir. Aynı zamanda, devlet politikaları ve yerel yönetimler, geri kalmış bölgelerdeki yatırımları teşvik ederek ya da gelişmiş bölgeler üzerindeki baskıyı azaltarak bu dengesiz büyüme eğilimini dengeleyebilir. Böylece, Myrdal'ın teorisi, kurumsal yapıların ve politika müdahalelerinin bölgeler arası dengesizlikleri nasıl azaltabileceğini anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır (Rodríguez-Pose, 1998).

Myrdal'ın kümülatif sebep-sonuç teorisi, kentsel gelişme ve kırsal alanların gerilemesi gibi bölgesel farklılıkları açıklamada kullanılır. Bu teori, özellikle gelişmiş şehir merkezlerinin, sanayi ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşan iş gücü ve sermaye ile nasıl büyüdüğünü ve çevre bölgelerde ekonomik aktivitenin nasıl durgunlaştığını açıklar. Şehir merkezleri, daha fazla iş gücü ve yatırım çekerken, kırsal bölgeler kaynaklarını kaybederek ekonomik büyümeden uzaklaşır. Bu durum, bölgeler arasında hem ekonomik hem de sosyal eşitsizliklerin artmasına neden olur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, büyük şehirlerin çevre köy ve kasabalar üzerindeki bu olumsuz etkisi daha belirgin hale gelir (Hirschman, 1958).

Myrdal'ın teorisi, aynı zamanda sanayi kümelenmelerinin ve ekonomik merkezlerin nasıl geliştiğini de açıklar. Sanayi kümelenmeleri, firmalar arasındaki bilgi yayılımı ve tedarik zincirlerinin yarattığı sinerji sayesinde, bölgesel ekonomik büyümeyi daha da hızlandırır. Ancak bu durum, kırsal bölgeler veya geri kalmış bölgeler için daha az yatırım ve daha az ekonomik fırsat anlamına gelir. Zamanla, bu tür bölgeler ekonomik olarak daha da geri kalırken, gelişmiş bölgelerde ekonomik aktiviteler yoğunlaşır ve büyüme hızlanır.

Myrdal'ın kümülatif sebep-sonuç teorisi, büyümenin kendini pekiştiren bir süreç olduğunu açıklamada güçlü bir çerçeve sunarken, bazı eksiklikler de barındırır. Teori, geri kalmış bölgelerin büyüme sürecine nasıl dahil edilebileceği veya dengesizliklerin nasıl giderilebileceği konusunda yeterince çözüm önerisi sunmaz. Ayrıca, ekonomik kalkınmanın yalnızca içsel dinamiklere dayanarak açıklanmasının yeterli olmadığı, dışsal faktörlerin ve küresel ekonomik koşulların da dikkate alınması gerektiği eleştirilmektedir (Martin ve Sunley, 1998). Buna ek olarak, kümülatif sebep-sonuç teorisi, büyüme sürecindeki dışsal şokları yeterince açıklayamaz ve bu tür şokların bölgeler üzerindeki uzun vadeli etkilerine odaklanmamaktadır.

Kümülatif Sebep-Sonuç Teorisi, bölgesel ekonomik büyüme sürecindeki dengesizlikleri anlamada önemli bir katkı sunar. Myrdal'ın teorisi, büyümenin kendini pekiştiren bir süreç olduğunu ve bölgeler arasında gelir farklılıklarının derinleşebileceğini savunmaktadır. Teori, bölgesel kalkınma politikaları ve kurumsal yapıların önemine vurgu yaparak, geri kalmış bölgelerin nasıl büyüme sürecine entegre edilebileceği konusunda ipuçları sunmaktadır.

1.3.1.4. Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi

Paul Krugman tarafından geliştirilen Yeni Ekonomik Coğrafya (New Economic Geography) teorisi, ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımını açıklamak amacıyla ölçek ekonomileri ve ulaşım maliyetlerinin rolünü vurgulamaktadır. Krugman'ın teorisi, ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelerde (merkez bölgeler) yoğunlaşma eğiliminde olduğunu, diğer bölgelerin ise daha az gelişmiş veya çevresel (periferik) bölgeler olarak kalabildiğini savunmaktadır. Bu teori, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını açıklamak için aglomerasyon etkileri (birikim etkileri) gibi temel kavramlara dayanmaktadır. Firmalar ve endüstriler, maliyetleri azaltmak ve verimliliklerini artırmak için belirli bölgelerde kümelenir, bu da merkez-periferi yapısının oluşmasına yol açmaktadır (Krugman, 1991).

Teorinin temelinde, ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşması sonucu pozitif dışsallıkların ortaya çıkması yatmaktadır. Bu dışsallıklar, iş gücü piyasası, tedarik zinciri ve bilgi yayılımı gibi alanlarda maliyetleri düşürerek firmaların belirli bölgelere çekilmesine neden olmaktadır. Öte yandan, çevresel bölgeler ve ulaşım maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle gelişmekte zorlanmaktadır. Sonuç olarak, merkez bölgeler

zenginleşirken, çevre bölgeler ekonomik olarak geride kalabilir. Krugman'ın teorisi, bu dengesizliklerin ve mekânsal farklılıkların ekonomik dinamiklerini anlamada faydalı bir araç sunmaktadır (Dinler, 2020).

Yeni Ekonomik Coğrafya, ekonomik büyüme ve mekânsal dağılım konularında neoklasik büyüme teorisinin eksikliklerini tamamlayıcı bir rol oynar. Neoklasik büyüme teorisi, sermaye birikimi ve teknolojik ilerlemenin dışsal olduğunu varsayarak ekonomik büyümeyi açıklar. Ancak mekânsal dinamikleri tam anlamıyla göz önüne almaz. Krugman'ın Yeni Ekonomik Coğrafya teorisi ise, ekonomik faaliyetlerin neden belirli bölgelerde yoğunlaştığını ve bu yoğunlaşmanın uzun dönemde sürdürülebilir büyümeye nasıl katkı sağladığını açıklar. Bu bağlamda, ölçek ekonomileri ve ulaşım maliyetlerinin düşmesi, ekonomik kümelenmelerin oluşmasında ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının artmasında kritik rol oynar (Krugman, 1991).

Özellikle sanayi ve hizmet sektörlerinde, firmaların maliyetlerini düşürmek ve verimliliklerini artırmak için aynı bölgede yoğunlaşma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu kümelenme süreçleri, toplama (aglomerasyon) etkileri olarak bilinir. Toplama, firmaların birbirine yakın olmasının bilgi yayılımını hızlandırması, iş gücü piyasalarının genişlemesi ve tedarik zincirinin optimize edilmesi gibi avantajlar sağlar. Bu da firmaların daha verimli üretim yapmasına ve rekabet gücünü artırmasına olanak tanır (Fujita, vd., 1999). Bu süreçte, ulaştırma maliyetlerinin azalması ve ölçek ekonomilerinin devreye girmesi, merkez bölgelerdeki ekonomik aktiviteleri daha da yoğunlaştırırken, çevre bölgeler bu süreçten olumsuz etkilenir.

Yeni Ekonomik Coğrafya'nın en önemli katkılarından biri, merkez-periferi modeli olarak bilinen yapısal farklılığı açıklamasıdır. Bu modele göre, merkez bölgeler ekonomik faaliyetlerin, teknolojik yeniliklerin ve insan sermayesinin yoğunlaştığı alanlar olarak öne çıkar. Firmalar ve iş gücü, daha düşük maliyetler ve daha yüksek verimlilik avantajları sunan merkez bölgeleri tercih eder. Merkez bölgelerdeki bu yoğunlaşma, çevresel bölgelerde ekonomik durgunluk, iş gücü göçü ve yatırım eksikliği gibi sorunlara neden olur (Krugman, 1991).

Model, büyümenin mekânsal olarak nasıl dengesiz bir şekilde dağıldığını ve bölgeler arası ekonomik eşitsizliklerin nasıl derinleştiğini açıklamaktadır. Merkez bölgeler, üretim, iş gücü ve teknolojik gelişme açısından büyük bir avantaj sağlarken, çevre bölgeler bu süreçlerden dışlanabilir. Krugman'ın teorisine göre, bu tür bölgesel dengesizlikler, piyasa güçlerinin serbest işleyişinin bir sonucudur ve piyasa müdahaleleri olmadan doğal olarak düzelmesi zordur. Devlet politikaları, altyapı yatırımları ve bölgesel kalkınma stratejileri, çevre bölgelerin gelişimine katkıda bulunabilir, ancak merkez bölgelerin baskınlığı çoğu zaman bu süreçleri zorlaştırır (Ottaviano ve Puga, 1998).

Neoklasik büyüme teorisi, sermaye birikimi ve teknolojinin dışsal olduğunu varsayarak ekonomik büyümeyi açıklarken, bölgeler arası mekânsal dinamiklere yeterince odaklanmaz. Yeni Ekonomik Coğrafya ise, büyümenin mekânsal dağılımını ve bu dağılımın ekonomik sonuçlarını açıklamak için mekânsal faktörleri dikkate alır. Bu teori, neoklasik modelin eksik kaldığı ölçek ekonomileri ve ulaştırma maliyetlerinin büyüme üzerindeki etkilerini ele alarak teorik kapsamı genişletir (Krugman, 1995). Ayrıca, neoklasik teori gelir yakınsamasına vurgu yaparken, Krugman'ın Yeni Ekonomik Coğrafya teorisi ıraksama ve mekânsal dengesizliklerin nasıl kendini pekiştirdiğine odaklanmaktadır.

Yeni Ekonomik Coğrafya teorisi, sanayi kümelenmeleri ve kentleşme süreçlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini anlamada önemli bir rol oynar. Özellikle büyük şehirlerde, sanayi ve hizmet sektörlerinin yoğunlaşması, firmalar arasındaki işbirliği ve bilgi paylaşımı gibi dışsallıkların ortaya çıkmasına neden olur. Sanayi kümelenmeleri, iş gücünün verimliliğini artırarak, bölgeler arasındaki ekonomik eşitsizlikleri daha da derinleştirebilir. Örneğin, New York, Londra veya Tokyo gibi şehirler, küresel ekonomik merkezler haline gelirken, kırsal veya az gelişmiş bölgeler bu süreçten dışlanabilir. Bu tür dinamikler, merkez-periferi modelinin somut örnekleridir (Glaeser, 2011).

Krugman'ın Yeni Ekonomik Coğrafya teorisi, ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımını anlamada önemli bir çerçeve sunarken, bazı eleştirilere de maruz kalmıştır. Öncelikle, teori, firmaların mekânsal yoğunlaşmanın neden her zaman ekonomik verimliliği artırdığına dair tam bir açıklama sunmamaktadır. Ayrıca, çevre

bölgelerin gelişim süreçleri ve bu bölgelerin nasıl daha rekabetçi hale gelebileceği konusunda yeterli politika önerileri sunmamaktadır (Martin ve Sunley, 1996). Teorinin bir diğer eleştirisi, ekonomik faaliyetlerin sadece fiziksel coğrafya ile açıklanamayacağı, küresel değer zincirleri ve dijital teknolojilerin de dikkate alınması gerektiğidir.

1.3.1.5. Bölgesel İnovasyon Sistemleri

Bölgesel İnovasyon Sistemleri (Regional Innovation Systems) (RIS) teorisi, belirli bölgelerdeki inovasyon ağları ve kurumların ekonomik büyüme üzerindeki kritik rolünü vurgulamaktadır. RIS, bir bölgedeki üniversiteler, araştırma kurumları, firmalar, finansal kurumlar ve hükümet politikalarının etkileşim içinde çalışarak inovasyonu teşvik ettiğini ve bu süreçlerin bölgesel ekonomik kalkınmayı desteklediğini öne sürer (Cooke, 1992). İnovasyon, bölgesel kalkınma açısından kilit bir faktör olarak kabul edilir ve bu sistemin etkin işleyişi, bir bölgenin belirli sektörlerde lider olmasını sağlayabilir. RIS teorisi, ekonomik büyümenin sadece sermaye birikimi veya doğal kaynaklar gibi faktörlerle değil, inovasyon ve bilgi paylaşımı süreçleriyle de güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu savunmaktadır.

Bu teori, bölgesel kalkınma ve inovasyonun nasıl örgütlendiğini ve yerel aktörler arasındaki etkileşimlerin nasıl şekillendiğini incelemek için güçlü bir çerçeve sunar. Üniversiteler, araştırma merkezleri, yerel hükümetler ve özel sektör arasındaki iş birliği, yeni teknolojilerin ve bilgilerin hızla yayılmasına olanak tanır, bu da bölgesel rekabet avantajlarını pekiştirir (Asheim ve Isaksen, 2002). Özellikle teknolojiye dayalı sektörlerde, bölgesel inovasyon sistemlerinin etkinliği, belirli bölgelerin dünya çapında tanınan inovasyon merkezleri haline gelmesine olanak tanır. Bu bağlamda RIS, yerel bilgi ağlarının ve inovasyon süreçlerinin ekonomik kalkınmadaki önemini vurgular.

RIS teorisi, inovasyon süreçlerinin tek bir aktör veya kuruma dayanmadığını, aksine karmaşık bir ağ içinde işlediğini savunur. İnovasyon ağları, bir bölgedeki çeşitli aktörler arasında bilgi alışverişini ve iş birliğini sağlar. Bu ağlar, sadece yerel düzeyde değil, ulusal ve uluslararası düzeyde de bağlantılar kurarak bölgesel ekonomiyi küresel pazarlara entegre edebilir. İnovasyon sistemlerinin etkinliği, bu ağların ne kadar iyi yapılandırıldığına ve nasıl yönetildiğine bağlıdır (Cooke, vd., 1997).

RIS modelinde, kurumlar kilit bir role sahiptir. Üniversiteler ve araştırma merkezleri, temel araştırmaları ve uygulamalı inovasyon faaliyetlerini teşvik ederek bilgi üretirler. Bu bilgi, yerel firmalar tarafından ticari ürünlere ve hizmetlere dönüştürülerek bölgesel ekonomiye kazandırılır. Ayrıca, hükümet politikaları, inovasyonu desteklemek için Ar-Ge teşvikleri, altyapı yatırımları ve eğitim sistemlerinin geliştirilmesi gibi yollarla önemli bir etkiye sahiptir. Devletin rolü, bölgedeki inovasyon ekosistemini güçlendirmek ve aktörler arasındaki iş birliğini teşvik etmektir (Braczyk, vd., 1998).

RIS teorisi, ayrıca öğrenme süreçlerine ve bilgi yayılımına vurgu yapar. Bölgesel inovasyon sistemlerinde, firmalar ve araştırma kurumları arasında gerçekleşen bilgi paylaşımı, yenilikçi süreçlerin hızlanmasına ve ekonomik büyümenin sürdürülebilir olmasına katkı sağlar. Bu öğrenme süreçleri, coğrafi yakınlık ve ağ yapılarının etkinliği sayesinde daha verimli hale gelir. Aynı zamanda, bölgesel inovasyon sistemleri, firmalar arası rekabeti teşvik ederek, yenilikçilik düzeyini artırabilir. Bu açıdan bakıldığında, RIS teorisi, firmaların inovasyon kapasitesinin sadece kendi içsel yeteneklerine değil, aynı zamanda buldukları bölgedeki inovasyon ortamına da bağlı olduğunu savunur (Morgan, 1997).

RIS teorisi, belirli bölgelerin neden inovasyon lideri olduğunu açıklamada da kullanılır. Örneğin, Silikon Vadisi, bilgi teknolojileri sektöründe dünya çapında bir inovasyon merkezi olarak tanınır. Bu bölge, güçlü bir üniversite ağı (Stanford ve Berkeley gibi), girişim sermayesi firmaları, teknoloji odaklı start-up'lar ve devlet desteği ile RIS'in başarılı bir örneğidir. Silikon Vadisi'nde, inovasyon ağları içinde bilgi akışı son derece yoğundur ve bu, bölgedeki firmaların rekabet avantajlarını artırır. Aynı zamanda, bölgedeki üniversiteler ve araştırma kurumları, bilgi üretiminde kritik bir rol oynayarak yeni girişimlere teknik bilgi sağlar (Saxenian, 1994).

Bölgesel inovasyon sistemleri, aynı zamanda sanayi kümelenmeleri ile de yakından ilişkilidir. Sanayi kümelenmeleri, belirli sektörlerde faaliyet gösteren firmaların ve kurumların bir araya gelerek sinerji yaratması sonucu ortaya çıkar. RIS, bu kümelenmelerin inovasyon kapasitesini nasıl artırdığını ve firmalar arasındaki bilgi paylaşımını nasıl teşvik ettiğini açıklar. Özellikle yüksek teknolojiye dayalı

sektörlerde, sanayi kümelenmeleri inovasyon süreçlerini hızlandırarak, bölgesel ekonomik büyümeyi destekler (Porter, 1998).

Neoklasik büyüme teorisi, ekonomik büyümeyi sermaye birikimi, emek artışı ve teknolojik gelişme gibi faktörlerle açıklar. Ancak, teknolojik gelişmenin nasıl gerçekleştiğini veya bölgesel inovasyon süreçlerinin ekonomik büyümeye katkısını açıklamakta yetersiz kalır. RIS teorisi ise, inovasyonun bölgesel bir süreç olduğunu, yerel aktörler arasındaki etkileşimlerin yenilikçiliği teşvik ettiğini ve bölgesel kalkınmayı desteklediğini savunur. Neoklasik büyüme teorisinin dışsal kabul ettiği teknolojik gelişmeler, RIS teorisinde içsel bir süreç olarak değerlendirilir. Bu bağlamda RIS, neoklasik büyüme teorisinin eksik kaldığı noktaları tamamlayıcı bir yaklaşımdır (Asheim ve Gertler, 2005).

RIS teorisi, bölgesel inovasyon süreçlerini ve bu süreçlerin ekonomik büyümeye etkisini açıklamada güçlü bir çerçeve sunarken, bazı eleştirilere de maruz kalmıştır. İlk olarak, RIS'in inovasyon süreçlerine dair açıklamaları, büyük ve gelişmiş bölgelerde daha iyi uygulanabilirken, küçük ve gelişmekte olan bölgeler için aynı derecede geçerli olmayabilir. Özellikle, küçük bölgelerdeki sınırlı kaynaklar, bu bölgelerin inovasyon ağlarına katılımını zorlaştırabilir (Tödtling ve Trippel, 2005). Ayrıca, RIS teorisi, küreselleşme ve dijitalleşme süreçlerinin inovasyon üzerindeki etkilerini yeterince ele almamaktadır. Küresel inovasyon ağları ve dijital platformlar, bilgi akışını coğrafi sınırların ötesine taşıyarak RIS'in coğrafi yakınlık varsayımını zorlamaktadır.

Bölgesel İnovasyon Sistemleri teorisi, yerel aktörler arasındaki iş birliği ve inovasyon süreçlerinin bölgesel ekonomik büyüme üzerindeki etkisini anlamada önemli bir çerçeve sunar. RIS, yerel inovasyon ağlarının ve kurumların nasıl işlediğini ve bölgesel rekabet avantajlarının nasıl oluşturulduğunu açıklamaktadır. Bu teori, neoklasik büyüme teorisinin dışsal faktör olarak ele aldığı teknolojik ilerlemenin, bölgesel dinamikler çerçevesinde nasıl içselleştirilebileceğini gösterir. Ancak, küçük bölgelerde inovasyon süreçlerini ve küresel bağlamda RIS'in rolünü daha derinlemesine incelemek, teorisinin genişletilmesi gereken alanlardan biridir.

1.3.1.6. Büyüme Kutupları Teorisi

Fransız ekonomist François Perroux tarafından geliştirilen Büyüme Kutupları Teorisi (Growth Pole Theory), ekonomik büyümenin bir bölgede eşit dağılmadığını, aksine belirli "büyüme kutupları" veya merkezler etrafında yoğunlaştığını savunmaktadır (Perroux, 1955). Bu büyüme kutupları genellikle stratejik öneme sahip endüstriler, büyük şehirler veya belirli sektörlerin kümelendiği bölgelerde ortaya çıkmaktadır. Büyüme kutbu, çevresindeki ekonomik faaliyetleri de etkileyen güçlü bir çekim merkezi olarak çalışır ve bu kutuplar çevre bölgelere doğru taşma etkileri (spillover effects) yaratarak ekonomik gelişimi teşvik etmektedir. Perroux'a göre, büyüme bir bölgeye veya ülkeye homojen şekilde yayılmak yerine, bu kutuplar üzerinden daha geniş alanlara yayılır. Bu süreç, büyüme kutuplarının çevreleri üzerinde güçlü bir etkisi olduğu fikrine dayanır (Karaalp ve Erdal, 2012).

Bu teorinin temel savı, belirli bir bölgede gelişen büyük bir sanayi veya şehir merkezi, çevresindeki ekonomik gelişmeyi tetikleyebilir. Başlangıçta, büyüme kutbu olarak tanımlanan bu merkezler, sermaye, iş gücü ve teknolojiyi kendine çeker ve bu da ekonomik büyümeyi hızlandırır. Büyüme kutuplarının bu çekim gücü, çevre bölgelerde yeni iş fırsatları, yatırımlar ve altyapı gelişmeleri yaratır. Bu sayede, bir merkezden kaynaklanan ekonomik gelişim, çevreye yayılır ve bölgesel kalkınma sağlanır (Perroux, 1983).

Büyüme Kutupları Teorisi'nde, anahtar sektörler ve büyük şehirler, ekonomik büyümenin merkezinde yer alır. Perroux, büyüme kutuplarını sadece coğrafi olarak değil, aynı zamanda sektörel olarak da tanımlamaktadır. Örneğin, bir bölgedeki büyük bir sanayi sektörü, o bölgenin büyüme kutbu olarak hizmet verebilir. Bu sektördeki gelişmeler, doğrudan veya dolaylı olarak çevre sektörleri ve bölgeleri etkileyerek ekonomik genişlemeye katkıda bulunur (Perroux, 1955). Aynı şekilde, büyük şehirler ve metropol bölgeler de çevrelerindeki daha küçük yerleşim yerleri ve kırsal alanlar üzerinde güçlü bir ekonomik etki yaratabilir. Bu merkezler, sanayi kümelenmeleri, iş gücü piyasası ve altyapı yatırımları açısından bölgesel kalkınmanın itici gücü olarak işlev görür.

Büyüme kutuplarının oluşturduğu bu ekonomik dinamikler, çevredeki bölgelerin de gelişmesini sağlar. Ancak bu gelişmenin simetrik olması beklenmez.

Kimi bölgeler bu taşma etkilerinden daha fazla yararlanabilirken, diğer bölgeler ekonomik gelişimden daha sınırlı bir şekilde etkilenebilir. Perroux'un teorisi, bu dengesiz gelişimi açıklar ve büyüme kutuplarının ekonomik olarak zayıf bölgelere nasıl katkıda bulunabileceğine odaklanır. Trickle-down yani Aşağı Sızdırma (Damlama) olarak bilinen bu süreç, büyüme kutbundan çevre bölgelere kaynak ve refah akışının sağlanması olarak tanımlanabilir. Ancak, bu etkinin ne derece başarılı olduğu, büyüme kutbunun büyüklüğüne ve çevre bölgelerin mevcut altyapısına bağlıdır (Boudeville, 1966).

Büyüme Kutupları Teorisi, aynı zamanda merkez-çevre ilişkisini de ele alır. Bu teoriye göre, büyüme kutupları, çevresel bölgelerden sermaye, iş gücü ve yetenek çekerek bu merkezlerde ekonomik faaliyetleri yoğunlaştırır. Ancak bu durum, çevre bölgelerde bazı olumsuz etkilere de yol açabilir. Perroux, büyüme kutuplarının çevre bölgeleri üzerinde yalnızca pozitif değil, negatif etkiler de yaratabileceğini belirtir. Çevresel bölgelerdeki kaynakların merkeze akışı, çevre ekonomilerin zayıflamasına, iş gücü göçüne ve kaynak yetersizliğine neden olabilir. Bu durum, bölgeler arasındaki ekonomik eşitsizliklerin artmasına yol açabilir (Perroux, 1983).

Bununla birlikte, büyüme kutuplarının çevre bölgeleri üzerindeki etkileri, bölgesel kalkınma politikalarıyla dengelenebilir. Bölgesel gelişim stratejileri, büyüme kutuplarının çevresel bölgelerde yarattığı fırsatların değerlendirilmesi ve altyapı yatırımlarının yapılması yoluyla bu dengesizlikleri azaltabilir. Özellikle ulaşım altyapısı, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi kritik alanlarda yapılacak yatırımlar, çevresel bölgelerin büyüme kutuplarının yarattığı ekonomik dinamiklerden daha fazla faydalanmasına olanak tanır (Hansen, 1971). Böylece, büyüme kutupları etrafında güçlü bir bölgesel entegrasyon sağlanabilir.

Neoklasik büyüme teorisi, ekonomik büyümeyi sermaye birikimi, emek artışı ve teknolojik ilerleme gibi faktörlerle açıklarken, ekonomik büyümenin mekânsal dağılımını dikkate almaz. Perroux'un Büyüme Kutupları Teorisi ise, ekonomik büyümenin homojen bir şekilde dağılmadığını, aksine belirli merkezler etrafında yoğunlaştığını savunarak neoklasik büyüme teorisinden farklılaşır. Neoklasik teoriye göre, sermaye getirilerinin azalması ve teknolojinin yayılmasıyla birlikte gelir yakınsaması (convergence) beklenir (Solow, 1956). Ancak, Büyüme Kutupları

Teorisi, bu sürecin merkez-periferi ilişkisi üzerinden daha karmaşık bir şekilde işlediğini ve bazı bölgelerin gelişimde geri kalabileceğini öne sürer. Bu açıdan, Büyüme Kutupları Teorisi, ekonomik büyümenin mekânsal dengesizliklerini ve bölgesel kalkınma politikalarının önemini vurgulayarak neoklasik büyüme teorisinin eksiklerini tamamlayıcı bir perspektif sunmaktadır (Myrdal, 1957).

Büyüme Kutupları Teorisi, ekonomik büyümenin merkezileşmesini ve taşma etkileri üzerinden çevre bölgelerin gelişimini açıklamada güçlü bir çerçeve sunsa da, bazı sınırlamaları da bulunmaktadır. İlk olarak, teori, büyüme kutuplarının çevre bölgeler üzerindeki etkilerini genellikle pozitif olarak ele almakta, ancak bu etkilerin ne ölçüde ve ne zaman gerçekleşeceğini yeterince açıklamamaktadır. Ayrıca, çevre bölgelerin büyüme kutuplarının yarattığı dinamiklerden eşit şekilde faydalanmayabileceği gerçeği göz ardı edilebilir. Bu nedenle, büyüme kutupları ile çevre bölgeler arasındaki dengesizlikler derinleşebilir ve bölgeler arası gelir uçurumu artabilir (Richardson, 1978).

Bir diğer eleştiri, büyüme kutuplarının her zaman çevre bölgeler üzerinde olumlu etkiler yaratmadığı, aksine bu bölgelerde kaynakların azalmasına, iş gücü kaybına ve ekonomik gerilemeye neden olabileceği yönündedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, büyüme kutupları genellikle başkentler veya büyük metropoller etrafında yoğunlaşırken, kırsal ve az gelişmiş bölgeler bu süreçten dışlanabilir (Hirschman, 1958). Sonuç olarak, Büyüme Kutupları Teorisi'nin çevre bölgelerin kalkınma süreçlerinde nasıl daha etkin hale getirilebileceği konusuna odaklanması gerektiği açıktır.

Büyüme Kutupları Teorisi, ekonomik büyümenin belirli merkezler etrafında yoğunlaştığını ve bu merkezlerin çevre bölgeler üzerinde taşma etkileri yaratarak bölgesel kalkınmayı teşvik ettiğini savunur. François Perroux'un bu teorisi, büyümenin mekânsal olarak nasıl dağıldığını anlamada önemli bir çerçeve sunar. Ancak, teorisinin çevre bölgeler üzerindeki olası olumsuz etkilerini daha derinlemesine ele alması ve bölgesel kalkınma politikalarıyla bu dengesizliklerin nasıl giderilebileceğine dair öneriler geliştirmesi gerekmektedir. Büyüme kutuplarının bölgesel kalkınmada oynadığı rol, güçlü bir ekonomik politika aracı olarak değerlendirilebilir, ancak bu kutupların çevre bölgeler üzerindeki etkilerinin dikkatle yönetilmesi gerekmektedir.

1.3.1.7. Kümelenme Teorisi

Michael Porter tarafından geliştirilen Kümelenme Teorisi (Cluster Theory), bir bölgede rekabetçi avantajın, birbirleriyle ilişkili endüstrilerin aynı bölgede kümelenmesiyle artırılabilirliğini savunmaktadır. Porter, kümelenmeyi, coğrafi olarak birbirine yakın, aynı sektörde veya birbirini tamamlayan sektörlerde faaliyet gösteren firmaların, araştırma kurumlarının, tedarikçilerin, eğitim kurumlarının ve diğer ilgili kuruluşların bir araya gelerek oluşturduğu ağlar olarak tanımlamaktadır (Porter, 1990). Bu kümeler, firmalar ve kuruluşlar arasında bilgi akışını kolaylaştırır, ortak kaynakların ve iş gücünün daha etkin kullanılmasını sağlar ve yenilikçi süreçlerin hızlanmasına katkıda bulunur. Bu durum, kümelenen firmaların küresel pazarlarda rekabet gücünü artırırken, aynı zamanda bölgesel ekonomik büyümeyi de hızlandırmaktadır.

Kümelenme teorisinin temelini oluşturan fikirlerden biri, ölçek ekonomileri ve aglomerasyon etkileridir. Aynı sektördeki firmalar bir araya geldiğinde, tedarikçilerle olan iş birliği artar, iş gücü piyasası genişler ve bilgi paylaşımı hızlanır. Bu süreç, firmaların maliyetlerini düşürmelerine, yenilikçi ürünler geliştirmelerine ve pazarda daha rekabetçi olmalarına olanak tanır. Kümeler aynı zamanda, bölgedeki üniversiteler, araştırma merkezleri ve eğitim kurumları ile güçlü bir ilişki kurarak, yeni teknolojilerin ve bilgilerin hızla yayılmasına katkı sağlar (Porter, 1998). Bu bağlamda kümelenme, bölgesel ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini destekleyen dinamik bir model sunar.

Kümelenme Teorisi, firmaların ve bölgelerin rekabet avantajı elde etmelerinde önemli bir mekanizma olarak öne çıkar. Porter'a göre, firmalar yalnızca düşük maliyetlerle değil, aynı zamanda sürekli yenilik yaparak ve ürünlerini farklılaştırarak rekabet avantajı elde edebilirler. Kümelenmiş firmalar, birbirleriyle yakın temas halinde oldukları için yenilikçi süreçlerde daha hızlı hareket edebilirler. Bu yakınlık, firmalar arasında yoğun bir bilgi alışverişine, teknoloji transferine ve yeni işbirliklerine olanak tanır. Ayrıca, kümelenmiş bölgelerdeki firmalar arasındaki rekabet, sürekli olarak iyileşme ve inovasyonu teşvik eden bir baskı yaratır (Porter, 1990).

Bu teorinin bir diğerk önemli unsuru, bölgesel yenilik kapasitesinin artırılmasıdır. Kümelenme, bölgede bulunan firmalar arasında bilgi yayılımını ve iş birliğini artırarak inovasyon süreçlerini hızlandırır. Örneğin, kümeler içinde yer alan firmalar, üniversitelerle veya araştırma enstitüleriyle iş birliği yaparak yeni teknolojileri hızla benimseyebilir ve bu teknolojileri üretim süreçlerine entegre edebilir. Kümelenmiş bölgelerdeki üniversiteler ve araştırma merkezleri, yerel firmaların ihtiyaçlarına yönelik araştırmalar yaparak bu süreçlere katkıda bulunmaktadır (Ketels, 2003). Böylece, kümelenme, bölgesel inovasyon ekosistemini güçlendiren ve bölgesel kalkınmayı hızlandıran bir unsur olarak öne çıkar.

Kümelenme Teorisi, özellikle Silikon Vadisi (bilgi teknolojileri), Hollywood (eğlence endüstrisi), Detroit (otomobil endüstrisi) gibi başarılı bölgesel kümelenmelerin nasıl oluştuğunu ve sürdürülebilir rekabet avantajı sağladığını açıklar. Örneğin, Silikon Vadisi, teknoloji firmalarının ve üniversitelerin yoğunlaştığı bir bölge olarak, yenilikçi fikirlerin ve teknolojilerin hızla geliştiği bir küme yapısı sunmaktadır. Bu bölgedeki firmalar arasındaki iş birliği ve rekabet, teknoloji alanındaki hızlı gelişmeleri ve küresel rekabet avantajını desteklemiştir. Üniversiteler, girişim sermayesi ve teknoloji firmaları arasındaki güçlü bağlar, Silikon Vadisi'nin dünya çapında bir teknoloji merkezi olmasını sağlamıştır (Saxenian, 1994).

Benzer şekilde, Hollywood, eğlence endüstrisinin küresel merkezi olarak bilinir ve bu bölgedeki film stüdyoları, prodüksiyon şirketleri, teknik uzmanlar ve yaratıcı yetenekler arasında yoğun bir iş birliği bulunmaktadır. Bu iş birliği, Hollywood'un dünya çapında rekabetçi bir avantaj elde etmesine olanak tanımıştır. Hollywood'daki kümelenme, film endüstrisinin sadece içerik üretiminde değil, aynı zamanda teknolojik yeniliklerde de öncü olmasına yol açmıştır (Scott, 2005).

Kümelenme Teorisi, bölgeler arasında merkez-çevre dinamiğini de anlamada önemli bir çerçeve sunar. Büyük şehirler ve sanayi merkezleri, kümelenmenin en yoğun görüldüğü alanlardır ve bu bölgeler çevresel bölgeler üzerinde güçlü bir ekonomik etki yaratır. Porter, büyük kümelerin çevresel bölgelere teknoloji ve bilgi yayılımı sağladığını, böylece bölgesel kalkınmaya katkıda bulunduğunu savunur (Porter, 1998). Ancak, bu süreç her zaman homojen bir şekilde gerçekleşmez. Çevre bölgeler, kümelerden gelen ekonomik fırsatlara erişimde eşitsizlikler yaşayabilir. Bu

nedenle, kümelenme sürecinde çevre bölgelerin ihtiyaçlarına yönelik altyapı yatırımları ve eğitim politikalarının geliştirilmesi önemlidir.

Neoklasik büyüme teorisi, ekonomik büyümeyi sermaye birikimi ve teknolojik ilerleme gibi faktörlere dayandırırken, firmaların coğrafi yakınlığı ve iş birliği potansiyelini tam olarak ele almaz. Kümelenme Teorisi ise, büyümenin ve yeniliğin coğrafi olarak belirli alanlarda yoğunlaşabileceğini ve bu kümelerin rekabet avantajını artırabileceğini savunur. Porter'ın teorisi, firmaların yalnızca sermaye birikimi ile değil, aynı zamanda bilgi paylaşımı, yenilikçilik ve iş birliği yoluyla büyüebileceğini vurgular. Bu açıdan, Kümelenme Teorisi, neoklasik büyüme teorisinin eksik kaldığı noktaları tamamlayıcı bir yaklaşımdır (Porter, 1990).

Kümelenme Teorisi, bölgesel ekonomik büyümeyi açıklamada güçlü bir çerçeve sunsa da, bazı eleştiriler de almıştır. İlk olarak, her sektör veya her bölge için kümelenme aynı derecede başarılı olmayabilir. Porter'ın teorisi, genellikle gelişmiş bölgelerdeki başarılı kümelenme örneklerine odaklanır, ancak gelişmekte olan ülkelerde veya daha az gelişmiş bölgelerde bu süreçlerin nasıl işleyeceği konusunda sınırlı bilgi sunar. Ayrıca, kümelenmenin firmalar arası yoğun rekabeti artırdığı ve bu durumun bazı firmaların sürdürülebilirliğini zorlaştırabileceği eleştirisi getirilmiştir (Martin ve Sunley, 2003). Kümelenme süreçleri her zaman tüm firmalar için faydalı olmayabilir; küçük firmalar, büyük firmalarla rekabet etmekte zorlanabilir.

Kümelenme Teorisi, firmaların coğrafi yakınlık yoluyla rekabet avantajı elde edebileceğini ve bu sürecin bölgesel ekonomik büyümeye katkıda bulunduğunu savunur. Michael Porter'ın bu teorisi, bilgi paylaşımı, iş birliği ve rekabetin inovasyonu ve ekonomik gelişmeyi nasıl hızlandırabileceğini anlamada önemli bir çerçeve sunar. Ancak, her bölge veya sektör için kümelenmenin aynı derecede başarılı olamayabileceği ve kümelenmenin yerel ekonomik yapı üzerinde olası olumsuz etkilerinin dikkatle değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Kümelenme, bölgesel kalkınma politikalarının bir aracı olarak etkin bir şekilde kullanılabilir, ancak bu süreçlerin dikkatle yönetilmesi ve çevresel bölgelerin gelişim ihtiyaçlarına yönelik stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir.

1.3.1.8. Kurumsal Yaklaşımlar

Kurumsal Yaklaşımlar (Institutional Approaches), bir bölgenin veya ülkenin ekonomik büyümesini şekillendiren temel etmenler olarak kurumların rolünü vurgulamaktadır. Bu yaklaşıma göre, hükümet politikaları, yasal çerçeveler, mülkiyet hakları, sosyal normlar ve piyasa düzenlemeleri gibi kurumsal yapılar, ekonomik büyüme için elverişli bir ortam oluşturur. Kurumlar, ekonomik istikrarı sağlamak, yatırımları teşvik etmek ve yenilikçiliği desteklemek gibi işlevler aracılığıyla bölgesel kalkınmada merkezi bir rol oynar (North, 1990). Güçlü ve etkin kurumlar, ekonomik aktörlerin belirsizliklerini azaltarak, güven ortamını geliştirir ve ekonomik büyümeyi destekleyen yatırımları teşvik etmektedir. Bu nedenle, bölgeler arasındaki büyüme farklılıklarının önemli bir nedeni, kurumsal kalitedeki farklılıklar olabilir.

Kurumsal yaklaşımlar, ekonomik büyümenin yalnızca doğal kaynaklar, sermaye birikimi veya iş gücü gibi geleneksel faktörlerle açıklanamayacağını, bunun yanı sıra kurumsal yapıların da kritik bir öneme sahip olduğunu savunur. Kurumlar, sadece ekonomik faaliyetleri düzenlemekle kalmaz, aynı zamanda piyasa aktörlerinin davranışlarını ve rekabet koşullarını şekillendirir. Bu bağlamda, bölgeler arası kalkınma farkları, kurumsal yapıların kalitesi, işleyişi ve etkinliği ile doğrudan ilişkilidir. Kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, mülkiyet haklarının korunması, sözleşmelerin uygulanabilirliği, yolsuzluk seviyeleri ve hukukun üstünlüğü gibi unsurlarla ölçülebilir (Acemoglu ve Robinson, 2012).

Kurumsal yaklaşımlar, ekonomik büyümeyi sağlayan kurumsal yapıların dört temel işlevi üzerine odaklanır: istikrar sağlama, kaynak dağıtımı, teşvikler oluşturma ve yenilikçiliği destekleme. İstikrarlı bir kurumsal ortam, ekonomik aktörler için öngörülebilirliği artırarak, yatırımların ve ekonomik aktivitelerin sürdürülebilirliğini sağlar. Örneğin, hukukun üstünlüğü, mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve etkin bir adalet sisteminin varlığı, ekonomik büyümeyi doğrudan etkileyen faktörlerdir. İyi işleyen bir hukuk sistemi, sözleşmelerin uygulanabilirliğini artırarak, piyasa aktörleri arasındaki güveni güçlendirir ve yatırım ortamını iyileştirir (North, 1991).

Kurumlar aynı zamanda, kaynakların etkin dağıtımını sağlayarak piyasa mekanizmalarının daha verimli çalışmasını sağlar. Örneğin, piyasa rekabetini

düzenleyen kurumlar, monopol yapıların oluşumunu engelleyerek, kaynakların daha etkin bir şekilde dağıtılmasını ve yenilikçi süreçlerin hızlanmasını teşvik eder. Yine, teşvik mekanizmaları, bireylerin ve firmaların üretken faaliyetlerde bulunmalarını sağlayarak ekonomik büyümeye katkıda bulunur. Özellikle eğitim ve Ar-Ge yatırımlarını teşvik eden kurumlar, yenilikçilik süreçlerini hızlandırarak bölgesel kalkınmayı destekler (Rodrik, 2004).

Kurumların bir diğer önemli rolü, yenilikçiliği desteklemektir. Güçlü kurumsal yapılar, bilgi üretimini ve teknolojik gelişmeleri teşvik eden bir ortam yaratır. Üniversiteler, araştırma merkezleri ve özel sektör arasındaki iş birliğini teşvik eden kurumlar, yenilikçiliğin bölgesel kalkınmadaki rolünü güçlendirir. Özellikle yüksek teknoloji sektörlerinde, kurumsal yapılar, patent korumaları ve Ar-Ge teşvikleri gibi mekanizmalar aracılığıyla yenilikçiliği destekler. Ayrıca, devlet politikaları, bölgesel kalkınmayı teşvik etmek amacıyla vergi indirimleri, altyapı yatırımları ve ihracat teşvikleri gibi çeşitli araçlarla ekonomik büyümeyi yönlendirebilir (Rodrik, 2004).

Kurumsal yaklaşımlar, aynı doğal kaynaklara ve ekonomik potansiyele sahip bölgeler arasındaki büyüme farklılıklarını açıklamada da kullanılır. Örneğin, iki bölge benzer doğal kaynaklara sahip olsa da, bir bölgedeki güçlü kurumlar, o bölgenin diğerine göre daha hızlı büyümesine yol açabilir. Kurumların kalitesi, bir bölgenin uzun vadeli büyüme potansiyelini belirleyen en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilir. Güçlü mülkiyet hakları, düşük yolsuzluk seviyesi ve iyi işleyen bir hukuk sistemi, bir bölgenin ekonomik gelişimini hızlandırırken, zayıf kurumlar bu süreci yavaşlatabilir (Acemoğlu, vd., 2005).

Örneğin, bazı bölgelerdeki zayıf kurumlar, yolsuzluk ve rüşvetin yaygın olmasına, mülkiyet haklarının zayıflamasına ve ekonomik belirsizliklerin artmasına neden olabilir. Bu tür bölgelerde yatırımcılar, hukuki ve ekonomik risklerin yüksek olmasından dolayı yatırımlardan kaçınabilir. Diğer taraftan, güçlü kurumlara sahip olan bölgelerde, ekonomik aktörler daha güvenli bir yatırım ortamına sahip olduklarından, daha yüksek büyüme oranları elde edilebilir. Bu nedenle, kurumsal kalitedeki farklılıklar, benzer kaynaklara sahip bölgelerin neden farklı büyüme yollarına sahip olduğunu açıklamada kritik bir faktördür (Rodrik, vd., 2004).

Neoklasik büyüme teorisi, ekonomik büyümeyi sermaye birikimi, emek artışı ve teknolojik ilerleme gibi dışsal faktörlerle açıklarken, kurumların rolüne yeterince vurgu yapmaz. Oysa kurumsal yaklaşımlar, ekonomik büyümenin sadece fiziki ve beşeri sermaye ile değil, aynı zamanda kurumsal yapıların etkinliği ile de yakından ilişkili olduğunu savunur. Kurumsal yapılar, ekonomilerin işleyişini belirleyen kuralları ve teşvikleri sağlayarak, ekonomik büyümenin temel itici güçlerinden biri haline gelir (North, 1990). Bu açıdan, kurumsal yaklaşımlar, neoklasik büyüme teorisinin eksik kaldığı noktaları tamamlayıcı niteliktedir. Özellikle uzun vadeli büyüme dinamikleri incelendiğinde, kurumsal faktörlerin büyüme üzerindeki etkisi açıkça görülmektedir.

Kurumsal yaklaşımlar, ekonomik büyümeyi açıklamada güçlü bir çerçeve sunsa da, bazı eleştirilere de maruz kalmıştır. İlk olarak, kurumların işleyişi her zaman tek başına ekonomik büyümeyi garanti etmez. Bazı bölgelerde güçlü kurumlar bulunmasına rağmen, beklenen ekonomik büyüme gerçekleşmiş olabilir. Bu durum, kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin daha karmaşık olduğunu ve diğer faktörlerle etkileşim içinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Acemoglu ve Robinson, 2012). Ayrıca, kurumsal yapıların değişiminin yavaş ve maliyetli olabileceği eleştirisi de yapılmıştır. Kurumların reform edilmesi, politik ve sosyal engellerle karşılaşabilir ve bu süreç uzun zaman alabilir.

Bir diğer eleştiri, kurumların sadece yerel değil, küresel ekonomik sistemle olan etkileşimleri de dikkate alınmalıdır. Küresel ticaret, sermaye hareketleri ve dışsal ekonomik şoklar, kurumların etkinliğini sınırlandırabilir ve yerel kurumsal yapıların başarısını etkileyebilir. Bu nedenle, kurumsal yaklaşımlar, küresel dinamikleri de dikkate alacak şekilde daha geniş bir perspektifle ele alınmalıdır (Rodrik, 2004).

Kurumsal yaklaşımlar, ekonomik büyümenin ve bölgesel kalkınmanın temel belirleyicilerinden biri olarak kurumların rolünü vurgular. Hükümet politikaları, yasal çerçeveler ve sosyal normlar, ekonomik istikrarı sağlama, kaynakları etkin dağıtma ve yenilikçiliği teşvik etme gibi işlevlerle ekonomik büyüme üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Güçlü kurumlar, ekonomik büyüme için elverişli bir ortam yaratarak, bölgesel kalkınmayı hızlandırabilir. Ancak, kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin karmaşık olduğu ve diğer faktörlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiği de

unutulmamalıdır. Kurumsal yaklaşımlar, ekonomik büyüme teorisinin genişletilmesi ve derinleştirilmesi açısından önemli bir katkı sunar.

Büyüme teorileri bölgesel ekseninde ele alındığında, bölgeler arası gelişmişlik farklarının beşerî sermaye, teknoloji, sermaye birikimi, devlet politikaları ve inovasyon gibi unsurlarla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Klasik, neoklasik, yeni büyüme ve kümelenme teorileri, bölgesel kalkınma politikaları için farklı perspektifler sunarken, kutuplaşma ve mekânsal dengesizlik teorileri, bölgeler arası dengesizliklerin nasıl oluştuğunu ve bu dengesizliklerin nasıl azaltılabileceğini açıklamaktadır. Bu bağlamda, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması için dengeli bir kalkınma stratejisi benimsenmesi önem arz etmektedir.

1.3.2. Kalkınma Teorileri

Kalkınma teorileri, bir ülkenin veya bölgenin ekonomik ve sosyal gelişimini açıklamaya yönelik çeşitli yaklaşımları içermektedir. Bu teoriler, genellikle ekonomik büyüme, yapısal dönüşüm, bölgesel farklılıklar ve sosyo-ekonomik gelişim gibi konuları ele alır. Kalkınma teorileri genel olarak klasik, modernizasyon, bağımlılık, yeni klasik, sürdürülebilir ve mekânsal kalkınma yaklaşımları gibi farklı kategorilerde incelenebilir.

1.3.2.1. Klasik Kalkınma Teorisi

Klasik kalkınma teorisi, Adam Smith ve David Ricardo gibi iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. Bu teori, serbest piyasa ekonomisinin, rekabetin ve sermaye birikiminin kalkınmayı sağlayacağına inanır. Klasik teoriye göre, piyasa güçleri toplumun genel refahını artıracak şekilde çalışır ve devlet müdahalesi asgari düzeyde tutulmalıdır. Adam Smith'in (1776) "görünmez el" kavramı, piyasanın kendi kendini düzenleme kapasitesine vurgu yaparken, Ricardo'nun (1817) "karşılaştırmalı üstünlük" teorisi, uluslararası ticaretin kalkınma için önemini ortaya koyar.

1.3.2.2. Modernizasyon Teorisi

Modernizasyon teorisi, 1950'ler ve 1960'larda, Batılı ülkelerin kalkınma deneyimlerinden esinlenerek ortaya atılmıştır. Rostow (1960), kalkınmanın Batı tarzı modernleşme ile sağlanabileceğini savunmaktadır. Modernizasyon teorisine göre, geleneksel toplumların kalkınma sürecinde sanayileşme, şehirleşme, eğitimde ilerleme

ve teknolojik yenilikler gibi Batı tarzı dönüşümleri geçirmesi gerekmektedir. Bu süreçte, Batı'nın geçirdiği evrelerin gelişmekte olan ülkeler tarafından da izlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

1.3.2.3. Bağımlılık Teorisi

Bağımlılık teorisi, 1960'larda Latin Amerika'da gelişen bir yaklaşımdır. Bu teori, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlı olduğunu ve bu bağımlılığın kalkınmayı engellediğini savunmaktadır. Bağımlılık teorisine göre, az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkeler tarafından sömürülmekte ve bu nedenle kendi kalkınmalarını gerçekleştirememektedirler. Kalkınma, ancak bu bağımlılık ilişkilerinin kırılmasıyla mümkün olabilir. André Gunder Frank (1966) ve Immanuel Wallerstein (1974) gibi düşünürler bu tezinin önde gelen temsilcilerindedir.

1.3.2.4. Yeni Klasik Kalkınma Teorisi

Yeni klasik kalkınma teorisi, 1980'lerde, serbest piyasa ekonomisinin ve neoliberal politikaların önemini vurgulayan bir yaklaşım olarak gelişmiştir. Bu teori, piyasa güçlerinin kalkınmada merkezi rol oynadığını savunur. Yeni klasik teoriye göre, serbest ticaret, sermaye hareketliliği ve yabancı yatırımlar kalkınmayı teşvik eder. Devletin rolü, piyasa aksaklıklarını düzeltmekle sınırlı olmalı ve ekonomideki müdahalesi minimumda tutulmalıdır (Lucas, 1988; Romer, 1986).

1.3.2.5. Sürdürülebilir Kalkınma Teorisi

Sürdürülebilir kalkınma teorisi, ekonomik büyümenin çevresel sürdürülebilirlikle uyumlu olması gerektiğini savunur. Bu teori, kalkınmanın yalnızca ekonomik büyüme ile sınırlı olmaması gerektiğini, aynı zamanda çevresel koruma ve sosyal adaletin de kalkınma süreçlerine entegre edilmesi gerektiğini vurgular. Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan bugünkü neslin ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlar (WCED, 1987; Daly, 1990).

1.3.2.6. Mekânsal Kalkınma Teorisi

Mekânsal kalkınma teorisi, kalkınmanın coğrafi ve mekânsal boyutlarına odaklanır. Bu teori, bölgeler arasındaki ekonomik farklılıkları, kentsel ve kırsal alanlar arasındaki gelişim farklarını ve mekânsal planlamanın kalkınmadaki rolünü ele alır. Mekânsal kalkınma teorisi, bölgesel dengesizliklerin giderilmesinin kalkınma sürecine

katkı sağlayacağını savunur. Paul Krugman'ın “Yeni Ekonomi Coğrafyası” bu alandaki temel yaklaşımlardan biridir (Krugman, 1991).

1.4. Bölgesel Ekonomik Politikaların Gelişimi

Bölgesel ekonomik politikalar, ekonomik kalkınmayı teşvik etmek, bölgeler arasındaki dengesizlikleri gidermek ve sosyal refahı artırmak amacıyla geliştirilen stratejiler ve müdahaleler bütünüdür. Bu politikalar, sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin hız kazandığı 20. yüzyılın başlarından itibaren önem kazanmış ve çeşitli teorik yaklaşımlar çerçevesinde evrilmiştir. Bölgesel kalkınma politikalarının gelişimi, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde ekonomik ve politik koşullara bağlı olarak zaman içinde değişiklik göstermiştir. Bu süreç, bölgesel dengesizlikleri azaltma ve ekonomik büyümeyi hızlandırma hedefleri doğrultusunda farklı dönemlerde çeşitli teorik yaklaşımlar ve pratik müdahalelerle şekillendirilmiştir (Yılmaz, 2011).

1.4.1. Erken Dönem Yaklaşımlar

Bölgesel ekonomik politikaların gelişimi, büyük ölçüde 1930'lu yıllarda yaşanan Büyük Buhran ve ardından gelen ekonomik krizlerle bağlantılıdır. Bu dönemde, devletlerin ekonomik müdahale kapasiteleri genişlemiş ve özellikle Keynesyen ekonomi politikalarının etkisiyle, devletin piyasalara daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiği anlayışı benimsenmiştir. Keynesyen teorilere göre, ekonomik istikrarı sağlamak ve bölgeler arası dengesizlikleri gidermek için devletin altyapı yatırımları yapması, istihdamı artırıcı politikalar geliştirmesi ve kriz dönemlerinde ekonomiyi canlandırıcı adımlar atması gerekmektedir (Keynes, 1936). Bu yaklaşımla birlikte, pek çok ülkede bölgesel kalkınma ajansları ve devletin doğrudan müdahalesiyle bölgesel kalkınma projeleri hayata geçirilmiştir.

Bölgesel politikalar, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde özellikle gelişmiş ülkelerde önem kazanmaya başlamıştır. Ancak bu dönemde ulus-devlet yapısının hâkim olması nedeniyle, bölgesel kalkınma politikaları, ulusal birliğe tehdit olarak algılanmış ve merkezî yönetim tarafından kontrol altına alınmıştır (Yılmaz, 2011). Buna rağmen, bölgesel kalkınmışlık farklarının giderilmesi amacıyla çeşitli politikalar geliştirilmeye başlanmış ve bu politikalar, akademik çevrelerde ve siyasi arenada tartışılmıştır. Erken dönem bölgesel politikalar, büyük ölçüde devlet müdahalesine

dayalı bir yaklaşımı benimsemiş ve altyapı yatırımları ile ekonomik büyümenin desteklenmesine odaklanmıştır.

1.4.2. 1950'ler ve 1960'lar: Modernizasyon ve Sanayileşme Politikaları

1950'ler ve 1960'lar, bölgesel politikaların modernizasyon teorisi çerçevesinde şekillendiği bir dönemdir. Modernizasyon teorisi, az gelişmiş bölgelerin kalkınmasının, sanayileşme ve kentleşme süreçlerine entegre olmalarıyla sağlanabileceğini savunur. Bu dönemde, kalkınma süreçleri büyük ölçüde sanayi bölgelerinin oluşturulması ve sanayileşmenin teşvik edilmesi üzerine kurulmuştur. Bu yaklaşıma göre, sanayileşme, ulusal ekonominin büyümesi ve bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi için en etkili araç olarak görülmüştür (Rostow, 1960). Walt Rostow'un "ekonomik kalkınmanın aşamaları" modeli, gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmenin ve modernizasyonun bölgesel politikalarla desteklenmesi gerektiği fikrini güçlendirmiştir.

Bu dönemde, özellikle Avrupa'da Marshall Planı çerçevesinde sanayi bölgeleri ve kalkınma projeleri oluşturularak, az gelişmiş bölgelerin sanayi altyapısının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu yaklaşımın temel amacı, bölgesel ekonomik büyümeyi teşvik ederek ulusal kalkınmayı hızlandırmaktır. Endüstriyel büyüme merkezleri bu dönemde önemli bir strateji olarak benimsenmiş ve bölgesel kalkınma politikaları büyük ölçüde bu merkezler etrafında şekillendirilmiştir (Yılmaz, 2011).

1.4.3. 1970'ler ve 1980'ler: Bağımlılık Teorisi ve Eleştirel Yaklaşımlar

1970'ler ve 1980'ler, bölgesel kalkınma politikalarının, gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeler arasındaki ilişkileri eleştirel bir perspektifle ele alan bağımlılık teorisi çerçevesinde yeniden değerlendirildiği bir dönemdir. Bağımlılık teorisi, gelişmiş merkez ülkeler ile az gelişmiş çevre bölgeler arasındaki ekonomik ilişkilerin, çevre bölgelerin kalkınmasını engellediğini savunur (Frank, 1966). Bu teoriye göre, merkez-periferi ilişkisi, merkez bölgelerin çevre bölgeleri ekonomik olarak sömürmesiyle sonuçlanır ve bu durum, bölgesel dengesizlikleri derinleştirir.

Andre Gunder Frank ve diğer bağımlılık teorisyenleri, az gelişmiş bölgelerin kalkınmasının ancak merkez-periferi ilişkisinin yeniden düzenlenmesiyle mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Özellikle Latin Amerika örneğinde, dışa bağımlılığın

ekonomik gelişimi nasıl sınırladığı tartışılmıştır. Bu dönemde, bölgesel politikalar, gelişmiş ülkelerin çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak eleştirilmiş ve yerel kalkınma stratejileri öne çıkmaya başlamıştır (Cardoso ve Faletto, 1979). Bağımlılık teorisi, bölgesel kalkınma politikalarının, çevre bölgelerdeki dışa bağımlılık dinamiklerini dikkate alması gerektiğini vurgulamış ve bu bölgelerde ekonomik bağımsızlığı sağlayacak politikalar geliştirilmesini önermiştir.

1.4.4. 1990'lar ve Sonrası: Yeni Bölgeselcilik ve Küreselleşme

1990'lar ve sonrasında, küreselleşme ile birlikte bölgesel politikalar yeni bir çerçevede ele alınmaya başlanmıştır. Yeni bölgeselcilik olarak adlandırılan bu yaklaşım, bölgesel kalkınmanın yerel kaynakların etkin kullanımı, yenilikçilik ve küresel rekabet avantajlarının geliştirilmesi üzerine odaklanmıştır (Storper, 1997). Yeni bölgeselcilik, geleneksel bölgesel politikaların ötesine geçerek, bilgi ekonomisi, inovasyon sistemleri ve küresel değer zincirleri gibi kavramları öne çıkarır. Bu dönemde, bölgeler arasında rekabetin artması, yerel dinamiklerin ve yenilikçi kapasitenin önemini artırmıştır (Krugman, 1991).

Ayrıca, 1990'lar ve sonrasında Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlar, bölgesel politikaların ekonomik entegrasyon süreçlerine katkıda bulunmasını desteklemiş ve bölgesel kalkınmayı teşvik eden yapılar oluşturmuştur. Bu dönemde, AB Bölgesel Kalkınma Fonu gibi araçlar, bölgesel dengesizliklerin azaltılması için önemli bir politika aracı olarak kullanılmıştır. Yeni bölgeselcilik, yerel girişimciliğin ve bölgesel rekabet gücünün geliştirilmesini hedeflerken, sürdürülebilir kalkınma anlayışı da bölgesel politikaların merkezine yerleşmiştir (Scott, 1998).

Bölgesel ekonomik politikaların gelişimi, ekonomik ve politik koşullara bağlı olarak sürekli bir evrim süreci yaşamıştır. Erken dönem yaklaşımlar, devletin aktif rol oynadığı müdahalelerle bölgesel kalkınmayı desteklerken, modernizasyon ve sanayileşme politikaları sanayileşmeyi ve kentleşmeyi hızlandırmayı amaçlamıştır. 1970'ler ve 1980'lerde bağımlılık teorisi, bölgeler arası dengesizlikleri eleştirel bir perspektifle ele almış ve yerel kalkınma stratejilerinin önemini vurgulamıştır. 1990'lar ve sonrasında ise küreselleşme ve yeni bölgeselcilik, yerel kaynakların etkin kullanımına ve bölgesel rekabet gücünün artırılmasına odaklanmıştır. Bu süreçte,

bölgesel politikalar, ekonomik büyüme, sosyal refah ve bölgesel dengesizliklerin giderilmesi gibi hedefler doğrultusunda çeşitli teorik yaklaşımlar ve pratik müdahalelerle şekillendirilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ENDÜSTRİYEL YOĞUNLAŞMA VE BÖLGESEL EŞİTSİZLİKLER

2.1. Endüstriyel Yoğunlaşma Kavramı

Endüstriyel yoğunlaşma, belirli bir endüstrideki ekonomik faaliyetlerin, belirli firmalar veya bölgeler arasında yoğunlaşmasını ifade eden bir kavramdır. Bu kavram, bir endüstrideki üretim ve pazar payının az sayıda büyük firma tarafından kontrol edildiği durumu tanımlar. Endüstriyel yoğunlaşma, genellikle piyasa yapısı, rekabet seviyesi ve ekonomik performans üzerindeki etkileri nedeniyle ekonomi ve işletme literatüründe önemli bir yer tutar.

Endüstriyel yoğunlaşma, belirli bir endüstrideki üretim veya satışların belirli firmalarda yoğunlaşma derecesini ifade eder. Genellikle yoğunlaşma oranları, Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI) veya dört firma yoğunlaşma oranı (CR4) gibi istatistiksel ölçümlerle ifade edilir. HHI, bir endüstrideki tüm firmaların pazar paylarının karelerinin toplamı olarak hesaplanırken, CR4 endeksi, en büyük dört firmanın pazar paylarının toplamını gösterir. Bu ölçümler, bir endüstrinin ne kadar rekabetçi olduğunu veya monopolistik eğilimler gösterip göstermediğini değerlendirmek için kullanılır (Scherer ve Ross, 1990).

Endüstriyel yoğunlaşmanın birkaç temel nedeni vardır. Ölçek ekonomileri, büyük firmaların daha düşük maliyetlerle üretim yapabilmesine olanak tanıdığı için, küçük firmaların piyasa dışına itilmesine neden olabilir. Ayrıca, teknolojik gelişmeler ve yenilikçilik, büyük firmaların pazar liderliğini pekiştirebilir ve bu da yoğunlaşmayı artırabilir. Bir başka önemli faktör, büyük firmaların sahip olduğu finansal kaynakların, rekabet avantajı sağlaması ve küçük firmalar üzerinde baskı oluşturmasıdır (Baumol, 1982).

Endüstriyel yoğunlaşma, yalnızca ulusal ekonomilerde değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel ölçekte de önemli bir rol oynamaktadır. Küreselleşme süreci, büyük çokuluslu şirketlerin pazar paylarını artırmasına ve uluslararası piyasalarda yoğunlaşmanın artmasına neden olmuştur. Bölgesel düzeyde ise, endüstriyel kümelenmelerin (clusters) oluşumu, belirli bölgelerde yoğunlaşmanın artmasına yol

açmıştır. Bu kümelenmeler, yerel ekonomilere katkı sağlarken, aynı zamanda bölgeler arası dengesizlikleri de derinleştirebilir (Porter, 1998).

2.2. Türkiye’de Bölgesel Endüstriler

Türkiye, farklı coğrafi bölgelerinde çeşitli endüstriyel faaliyetlerin yoğunlaştığı bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Bölgesel endüstriler, Türkiye'nin ekonomik yapısını şekillendiren ve bölgesel kalkınma politikalarına yön veren önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Türkiye’de bölgesel endüstrilerin dağılımı, tarihi, coğrafi, ekonomik ve sosyal faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Türkiye’nin bölgelerini özetleyecek olursak;

Marmara Bölgesi, Türkiye’nin en gelişmiş ve en sanayileşmiş bölgesidir. İstanbul, Kocaeli, Bursa ve Tekirdağ gibi iller, bölgenin sanayi merkezlerini oluşturur. Bu bölge, otomotiv, kimya, tekstil, gıda ve elektronik gibi çeşitli sanayi kollarında yoğunlaşmıştır. Özellikle İstanbul, Türkiye’nin finans ve ticaret merkezi olarak öne çıkarken, Kocaeli ağır sanayi ve kimya endüstrisi ile dikkat çekmektedir (Eraydın, 2002). Bursa, otomotiv sanayinin merkezi olarak bilinir ve bu alanda Türkiye’nin önemli üretim ve ihracat noktalarından biridir (TÜİK, 2021).

Ege Bölgesi, özellikle tarım ve tarıma dayalı sanayiler ile bilinir. İzmir, bölgenin sanayi ve ticaret merkezi olup, gıda, tekstil, kimya ve petrokimya endüstrilerinde önemli bir yere sahiptir. İzmir Serbest Bölgesi ve Aliğa’daki petrokimya tesisleri, bölgenin sanayi kapasitesini artırmaktadır (Küçüker, 2010). Ayrıca Manisa, elektronik ve beyaz eşya üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bölgedeki sanayi faaliyetleri, zengin tarımsal üretim ile desteklenmektedir ve bu durum bölgesel ekonomik yapıya çeşitlilik kazandırmaktadır (Ege Bölgesi Sanayi Odası, 2018).

İç Anadolu Bölgesi, özellikle Ankara, Eskişehir ve Konya illeri ile sanayi faaliyetlerinde öne çıkmaktadır. Ankara, savunma sanayi, bilişim ve makine imalatı alanlarında önemli bir merkezdir. Ayrıca, organize sanayi bölgeleri ve teknoparklar, bölgenin sanayi kapasitesini desteklemektedir (Ankara Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2018). Eskişehir ise havacılık ve raylı sistemler endüstrisi ile dikkat

çekerken, Konya tarım makineleri ve gıda sanayiinde güçlü bir konumda bulunmaktadır (Eskişehir Sanayi Odası, 2020).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, Türkiye'nin diğer bölgelerine kıyasla sanayi bakımından daha az gelişmiştir. Ancak son yıllarda, teşvik politikaları ve altyapı yatırımları sayesinde bu bölgelerde de sanayi faaliyetleri artış göstermektedir. Diyarbakır, Gaziantep ve Şanlıurfa, bölgesel sanayinin geliştiği başlıca iller arasındadır. Özellikle Gaziantep, tekstil, gıda ve plastik sanayilerinde önemli bir üretim merkezi haline gelmiştir (Güneydoğu Anadolu İhracatçı Birlikleri, 2019). Bu bölgelerdeki sanayi faaliyetleri, yerel ekonomik kalkınma ve istihdam yaratma açısından büyük önem taşımaktadır.

Karadeniz Bölgesi, özellikle Trabzon, Samsun ve Zonguldak illeri ile sanayi faaliyetlerinde öne çıkmaktadır. Trabzon, gıda işleme ve denizcilik sanayisinde önemli bir merkezdir. Samsun ise tarım makineleri, ilaç ve tütün sanayisi ile dikkat çekmektedir. Zonguldak, Türkiye'nin önemli taşkömürü üretim merkezlerinden biri olup, ağır sanayi ve enerji üretiminde önemli bir role sahiptir (MTA, 2005).

Akdeniz Bölgesi, özellikle Adana, Mersin ve Antalya illeri ile sanayi faaliyetlerinde öne çıkmaktadır. Adana, tekstil, gıda ve kimya sanayilerinde güçlü bir yapıya sahiptir. Mersin, Türkiye'nin önemli liman şehirlerinden biri olarak lojistik ve gıda işleme sanayisinde önemli bir rol oynamaktadır. Antalya ise tarım ve turizm odaklı bir ekonomiye sahip olup, tarıma dayalı sanayilerde önemli bir konumdadır. (Antalya Ticaret ve Sanayi Odası, 2020).

2.2.1. Bölgelerin Sınıflandırılması

Türkiye'nin ekonomik coğrafyası, bölgesel farklılıklar açısından önemli derecede çeşitlilik gösterir. Türkiye, coğrafi ve sosyo-ekonomik kriterlere göre çeşitli bölgelere ayrılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye'yi 12 istatistiki bölgeye (NUTS 1) ve bunların altında daha küçük bölgesel birimlere (NUTS 2 ve NUTS 3) ayırmaktadır. Bu sınıflandırma, bölgelerin ekonomik yapılarını, nüfus yoğunluklarını, sanayi ve tarım potansiyellerini dikkate alarak yapılmıştır (TÜİK, 2021).

Türkiye’de kalkınma planları, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey-2 Bölgeleri’nde kurulan Kalkınma Ajansları’nın katkısıyla bölgesel düzeyde planlamalar yapılarak yürütülmektedir. Bu bağlamda, Kalkınma Ajansları, bölgelerin yerel dinamiklerini ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak bölgesel kalkınma stratejilerinin oluşturulmasına ve uygulanmasına destek sağlamaktadır. Kalkınma Ajansları’nın sunduğu mali ve teknik destekler, bölgesel ekonomilerin gelişimine katkı sağlamakta ve ulusal kalkınma hedeflerinin bölgesel düzeyde gerçekleştirilmesine aracılık etmektedir.

Tablo-1’de, İBBS iki düzeyden oluşmakta olup çalışmada 12 Düzey-1 ve 26 Düzey-2 bölge ve bu bölgelerin kapsadığı iller gösterilmiştir.

Tablo 1. Türkiye’nin Düzey-1 ve Düzey-2 Bölgeleri

Düzey 1 Kod	Düzey 1 Bölge Adı	Düzey 2 Kod	Düzey 2 Bölgelerinin Kapsadığı İller
TR1	İstanbul	TR10	İstanbul
TR2	Batı Marmara	TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
		TR22	Balıkesir, Çanakkale
TR3	Ege	TR31	İzmir
		TR32	Aydın, Denizli, Muğla
		TR33	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak
TR4	Doğu Marmara	TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik
		TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR5	Batı Anadolu	TR51	Ankara
		TR52	Konya, Karaman
TR6	Akdeniz	TR61	Antalya, Isparta, Burdur
		TR62	Adana, Mersin
		TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR7	Orta Anadolu	TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
		TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR8	Batı Karadeniz	TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
		TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
		TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya

TR9	Doğu Karadeniz	TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
		TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TRB	Ortadoğu Anadolu	TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
		TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri
TRC	Güneydoğu Anadolu	TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
		TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır
		TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

Kaynak: Kalkınma Ajansları.

Bölgeler, genellikle sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre de sınıflandırılmaktadır. Kalkınma Bakanlığı tarafından yapılan sınıflandırmaya göre, Türkiye'deki bölgeler dört ana gelişmişlik kategorisine ayrılmaktadır: Yüksek gelir düzeyi olan bölgeler, orta-yüksek gelir düzeyi olan bölgeler, orta-düşük gelir düzeyi bölgeler ve düşük gelir düzeyi olan bölgeler (Kalkınma Bakanlığı, 2014). Bu sınıflandırma, bölgelerin sanayi altyapısı, iş gücü potansiyeli, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim gibi faktörler temelinde yapılmaktadır. Gelişmiş bölgeler, genellikle sanayi ve hizmet sektörlerinde yüksek yoğunlaşmaya sahipken, az gelişmiş ve geri kalmış bölgelerde tarım sektörü ve küçük ölçekli sanayi faaliyetleri ön plandadır.

2.2.2. Bölgesel Endüstrilerin Dağılımı

Türkiye'de endüstriyel faaliyetlerin coğrafi dağılımı, ülkenin ekonomik kalkınma stratejileri ve coğrafi avantajlar doğrultusunda şekillenmiştir. Türkiye'nin endüstriyel üretimi, ağırlıklı olarak Marmara Bölgesi'nde yoğunlaşmıştır. İstanbul, Kocaeli, Bursa ve Tekirdağ gibi iller, Türkiye'nin sanayi merkezi olarak öne çıkmaktadır. Bu bölgede, otomotiv, kimya, tekstil, gıda ve elektronik gibi çeşitli endüstriler yoğunlaşmıştır. Marmara Bölgesi, ülkenin sanayi üretiminin büyük bir kısmını gerçekleştirmektedir ve bu da bölgenin ekonomik gelişmişlik seviyesini diğer bölgelerden ayırmaktadır (Eraydın, 2002).

Ege Bölgesi, İzmir başta olmak üzere, tarım ve tarıma dayalı sanayilerde önemli bir role sahiptir. İzmir, gıda, tekstil, kimya ve petrokimya endüstrilerinde güçlü

bir sanayi altyapısına sahiptir. Manisa ise, özellikle elektronik ve beyaz eşya üretimiyle dikkat çekmektedir. Bölgedeki sanayi faaliyetleri, zengin tarımsal üretim ile desteklenmekte ve bölgesel ekonomik yapıya çeşitlilik katmaktadır (Küçüker, 2010).

İç Anadolu Bölgesi'nde, Ankara ve Eskişehir gibi iller, sanayi faaliyetlerinde öne çıkmaktadır. Ankara, savunma sanayi, bilişim ve makine imalatı alanlarında önemli bir merkezdir. Eskişehir, havacılık ve raylı sistemler endüstrisi ile tanınırken, Konya tarım makineleri ve gıda sanayiinde önemli bir yer tutmaktadır. İç Anadolu Bölgesi, organize sanayi bölgeleri ve teknoparklar gibi sanayi altyapısıyla desteklenmektedir (Ankara Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2018).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, sanayi açısından Türkiye'nin diğer bölgelerine göre daha az gelişmiştir. Ancak, Gaziantep gibi şehirler, tekstil, gıda ve plastik sanayilerinde önemli üretim merkezleri haline gelmiştir. Teşvik politikaları ve altyapı yatırımları, bu bölgelerdeki sanayi faaliyetlerini artırmaya yönelik önemli adımlar olmuştur (Güneydoğu Anadolu İhracatçı Birlikleri, 2019).

Karadeniz Bölgesi, özellikle tarıma dayalı sanayilerin ve enerji üretim tesislerinin bulunduğu bir bölgedir. Trabzon ve Samsun gibi iller, gıda işleme ve denizcilik sanayisinde ön planda iken, Zonguldak taşkömürü üretimi ve ağır sanayi ile dikkat çekmektedir (Mta, 2005).

Akdeniz Bölgesi'nde ise Adana, Mersin ve Antalya illeri öne çıkmaktadır. Adana, tekstil, gıda ve kimya sanayilerinde gelişmiş bir yapıya sahipken, Mersin lojistik ve gıda işleme sanayisinde önemli bir merkezdir. Antalya, tarım ve turizm odaklı ekonomisiyle tarıma dayalı sanayilerde güçlü bir konumdadır (Antalya Ticaret ve Sanayi Odası, 2020).

Türkiye'deki bölgesel endüstriyel faaliyetlerin İBBS Düzey 2 Bölgeleri bakımından dağılımına aşağıda alt başlıklar halinde yer verilmiştir.

2.2.2.1. TR10 Bölgesi

İstanbul ilini kapsayan TR10 Bölgesindeki endüstriyel faaliyetlerinin büyük bir kısmını imalat sanayi oluşturmaktadır. İmalat sanayi, tekstil, gıda, kimya, otomotiv, elektronik, makine ve metal işleme gibi birçok sektörde faaliyet göstermektedir.

İstanbul, özellikle Doğu Marmara Bölgesi ile entegre olmuş bir üretim merkezi olarak öne çıkmaktadır. Araştırmalar, İstanbul ve Doğu Marmara'da otomotiv sektöründe kümelenmenin, bölgesel rekabetçiliği artırdığını ve inovasyonu teşvik ettiğini göstermektedir (Albayrak ve Erkut, 2011). İstanbul, Türkiye'nin otomotiv sanayisinin de önemli merkezlerinden biridir. Yedek parça üretimi, montaj tesisleri ve otomotiv yan sanayi bu alanda öne çıkmaktadır.

Türkiye'de tekstil sanayisinin önemli merkezlerinden birisi İstanbul'dur. Özellikle hazır giyim ve konfeksiyon üretiminde Türkiye'nin en önemli üretim alanlarından biridir. Hem iç piyasa hem de ihracat açısından büyük bir rol oynamaktadır. İstanbul bölgesinde ağır sanayi, özellikle metal işleme ve makine imalatı alanında da gelişmiştir. Metal işleme sanayisi, demir-çelik, alüminyum ve diğer metal ürünlerinin üretiminde güçlüdür. Ayrıca makine imalatı, sanayi ekipmanları üretimi de İstanbul'un sanayi yapısında önemli bir yer tutar. İstanbul'da kimya sektörü de oldukça gelişmiştir. Kimyasal ürünler, plastik, lastik ve ilaç sanayisi de önemli bir yer tutmaktadır. İstanbul, Türkiye'nin teknoloji ve elektronik sanayisinde de öncü şehirlerinden birisidir. Özellikle Ar-Ge (araştırma ve geliştirme) merkezleri ve teknoloji parkları bu sektörde önemli rol oynar. Elektronik aletler, bilgisayarlar, telekomünikasyon ekipmanları ve yazılım geliştirme gibi alanlarda faaliyet gösteren firmalar bulunur. Son olarak bölge, Türkiye'nin gıda sanayisinin de merkezlerinden biridir. Şehirde unlu mamuller, süt ürünleri, et ürünleri, içecekler ve çeşitli paketli gıdaların üretimi yapılmaktadır. Gıda işleme ve paketleme tesisleri de geniş bir kapasiteye sahiptir.

2.2.2.2. TR21 Bölgesi

TR21 Bölgesi, Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli illerini kapsayan ve genel olarak Trakya bölgesi olarak bilinen bir bölgedir. İstanbul'a yakın coğrafi konumu ve stratejik yerleşimi nedeniyle, özellikle imalat sanayisi açısından dikkate değer bir gelişme göstermiştir. Tekirdağ, TR21 bölgesinin en sanayileşmiş ilidir ve Çerkezköy ile Çorlu Organize Sanayi Bölgeleri, Türkiye'nin en büyük organize sanayi bölgeleri arasında yer almakta olup, tekstil, kimya, otomotiv yan sanayi, plastik ve metal işleme gibi çeşitli sektörlerde yoğun sanayi faaliyetleri görülmektedir. Diğer yandan, Edirne ve Kırklareli, daha çok tarıma dayalı sanayi kollarında faaliyet göstermekle birlikte, son

yıllarda alınan çeşitli yatırımlar sayesinde sanayi altyapıları güçlendirilmiş ve organize sanayi bölgelerinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir (Kalkınma Ajansı, 2019).

Tekirdağ, özellikle Çorlu ve Çerkezköy ilçelerinde yoğunlaşan tekstil sanayisi ile dikkat çekmektedir. Bölgenin tekstil sektörü hem yerli üretimde hem de ihracatta önemli bir yere sahiptir. Büyük tekstil firmalarının bu bölgedeki üretim tesisleri, özellikle Avrupa'ya yapılan tekstil ihracatında TR21 bölgesine stratejik bir avantaj sağlamaktadır. Bu durum, bölgenin ekonomik kalkınmasında kritik bir rol oynar (Çetinkaya ve Erol, 2019). Tekirdağ ayrıca, kimya ve plastik sanayiinde de önemli bir üretim merkezi olarak öne çıkmaktadır. Petrokimya ürünleri, plastik işleme tesisleri ve kimya sektöründe faaliyet gösteren firmalar hem yerli pazara hem de ihracata yönelik üretim yapmaktadır. Marmara Ereğlisi ve çevresi, bu sektörde yoğunlaşan yatırımlara sahiptir ve bu yatırımlar bölgesel ekonomiye önemli katkılar sağlamaktadır (Demir, 2021).

Edirne ve Kırklareli, TR21 Bölgesi'nin tarıma dayalı sanayi sektörlerinde öne çıkan illerdir. Bu bölgelerde, özellikle tarımsal ürünlerin işlenmesi ve gıda sanayisi büyük bir öneme sahiptir. Edirne'de süt ve süt ürünleri, unlu mamuller ve tarımsal gıda işleme tesisleri dikkat çekici gelişim göstermiştir. Bu tesisler, bölgesel tarım ürünlerinin değerlendirilmesinde ve işlenmesinde kritik bir rol oynar (Trakya Kalkınma Ajansı, 2014).

2.2.2.3. TR22 Bölgesi

TR22 Bölgesi, Balıkesir ve Çanakkale illerini kapsayarak, Marmara ve Ege bölgelerinin kesişim noktasında stratejik bir konumda yer almaktadır. Bu bölge, sanayi yapısı itibarıyla tarım ve hayvancılığa dayalı üretim ile imalat sanayisi alanlarında öne çıkmaktadır. Ayrıca, enerji ve madencilik sektörlerinde de önemli gelişmeler gözlemlenmektedir (Güney Marmara Kalkınma Ajansı, 2013).

TR22 Bölgesi, verimli tarım arazilerine sahip olması sebebiyle tarıma dayalı sanayinin geliştiği bir bölge olarak bilinir. Balıkesir ve Çanakkale, zeytin, zeytinyağı, süt ürünleri, sebze ve meyve üretimi bakımından Türkiye'nin önde gelen bölgeleri arasında yer alır. Özellikle Balıkesir zeytinyağı ve Çanakkale'nin süt ürünleri ülke genelinde tanınmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020).

Balıkesir, tarım arazileri geniş bir yer kaplamaktadır. Dolayısıyla tarımda gelişmiş durumda olan Balıkesir ili, Türkiye'nin önde gelen süt ve süt ürünleri, zeytin, zeytinyağı salça, tavukçuluk, küçükbaş ve büyükbaş hayvan mamulleri üretim merkezlerinden biri olarak kabul edilir. (Balıkesir İli 2021 Yılı Çevre Durum Raporu, 2022). Çanakkale ise zeytin ve zeytinyağı üretimi ile öne çıkar ve özellikle Bozcaada ve Gelibolu Yarımadası'nda yoğunlaşan şarap üretimi ile tanınır (Çanakkale Tarım ve Orman İl Müdürlüğü, 2022). Her iki ilde de tarımsal ürünlerin işlenmesi ve paketlenmesi, ekonomik yapının önemli bir bileşeni olarak değerlendirilir.

Balıkçılık sektörü, Çanakkale'de gelişmiş olup, bölgenin deniz ürünleri üretiminde önemli bir rol oynar (Çanakkale İl Tarım Ve Orman Müdürlüğü, 2023). Ek olarak, TR22 bölgesi yenilenebilir enerji kaynakları açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Balıkesir, rüzgâr enerjisi santralleri (RES) ile Türkiye'nin en büyük enerji üretim merkezlerinden biri haline gelmiş, Çanakkale ise rüzgâr enerjisi yatırımları açısından stratejik bir konuma ulaşmıştır (Güney Marmara Kalkınma Ajansı, 2017).

TR22 Bölgesi, Balıkesir ve Çanakkale illerini kapsamakta olup, Türkiye'nin önemli madencilik faaliyetlerine ev sahipliği yapar. Özellikle Balıkesir, bölgenin madencilik konusunda öne çıkan bir merkezdir ve bu sektör, bölge ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır. Çanakkale ise çimento üretimi ve madencilik sektörlerinde faal firmaları barındırır; bu firmalar, inşaat sektörü için önemli üretim kapasitesine sahiptir (Güney Marmara Kalkınma Ajansı, 2016).

İmalat sanayi TR22 bölgesinde gıda işleme, metal işleme, otomotiv yan sanayi, plastik ve kimya sektörleri gibi alanlarda gelişmiştir. Balıkesir'de, büyük ölçekli gıda işleme tesisleri, makine imalatı ve metal işleme sanayisi ile dikkat çekerken (Balıkesir Organize Sanayi Bölgesi, 2024).

2.2.2.4. TR31 Bölgesi

TR31 Bölgesi, İzmir ilini kapsar ve hem sanayi hem de ticaret açısından Türkiye ekonomisinin önemli merkezlerinden biridir. İzmir, ülkenin en gelişmiş imalat sanayilerinden birine ev sahipliği yapar. Bu sektörde otomotiv yan sanayi, makine imalatı, demir-çelik, petrokimya, tekstil, gıda ve kimya sanayi gibi alanlar öne çıkmaktadır (İzmir Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2019).

Aliğa, İzmir'in ağır sanayi merkezi olarak bilinir ve petrokimya, demir-çelik ve rafineri tesislerine ev sahipliği yapar. Bu tesisler, bölgenin sanayi kapasitesinde önemli bir rol oynar (Aliğa Ticaret Odası, 2024). Otomotiv yan sanayi, İzmir'de hızla gelişen bir sektör haline gelmiş olup, Türkiye'nin en büyük otomotiv üreticilerine parça tedarik eden firmalar bu bölgede yoğunlaşmıştır (Otomotiv Yan Sanayicileri Derneği, 2022).

TR31 Bölgesi Türkiye'nin tekstil ve hazır giyim sektöründe önemli bir üretim merkezidir. İzmir'deki tekstil firmaları, özellikle Avrupa pazarına yönelik üretim yapmaktadır. Bölgede tarıma dayalı sanayi de bölgede güçlüdür. Gıda işleme sanayi özellikle zeytin, zeytinyağı, üzüm, incir, pamuk ve tütün gibi tarımsal ürünlerin işlenmesine dayalı olarak gelişmiştir. Enerji sanayi kapsamında rüzgâr enerjisi yatırımları son yıllarda büyük bir ivme kazanmıştır. Bergama ve Çeşme gibi bölgeler, rüzgâr enerjisi potansiyeli bakımından Türkiye'nin önde gelen bölgelerindedir. Son olarak madencilik sanayinde özellikle mermer, granül, seramik ve inşaat malzemeleri üretimi öne çıkmaktadır (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022; İzmir Tarım ve Orman İl Müdürlüğü, 2021).

2.2.2.5. TR32 Bölgesi

TR32 Bölgesi, Aydın, Denizli ve Muğla illerini kapsar ve sanayi yapısı itibarıyla oldukça çeşitlidir. Bu bölge, tarım, turizm, imalat sanayi, madencilik ve enerji sektörlerinde önemli potansiyele sahiptir. Aydın, Türkiye'nin önde gelen zeytin ve zeytinyağı üretim merkezlerinden biri olarak bilinir ve incir, pamuk, üzüm ve narenciye gibi tarımsal ürünlerin üretiminde de öne çıkar (Aydın İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022). Muğla, seracılık ve tütün üretimi ile tanınırken, tarımsal ürünlerin işlenmesine dayalı sanayi bu bölgede oldukça güçlüdür (Kartal, 2018).

Denizli, süt ve süt ürünleri, et işleme ve unlu mamuller sektörlerinde faaliyet gösteren ileri derecede bir sanayi altyapısına sahiptir ve bölgenin en gelişmiş sanayi altyapısına sahip ilidir. Ayrıca, Denizli bir tekstil merkezi olarak da bilinir ve mermer ile madencilik sektörleri gelişmiştir (Denizli Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2019). Aydın ve Muğla'da ise gıda işleme, tekstil ve inşaat malzemeleri üretimi yaygındır.

2.2.2.6. TR33 Bölgesi

TR33 Bölgesi, Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya ve Uşak illerini kapsayan bir bölgedir ve imalat sanayi, tarıma dayalı sanayi, madencilik, mermer ve enerji sektörleri açısından önemli faaliyetler barındırır. Manisa, özellikle elektronik, beyaz eşya ve otomotiv yan sanayi alanlarında büyük yatırımlara sahip olup, bu sektörlerde lider konumdadır (Aktaş ve Karğın, 2019). Uşak ise tekstil sektöründe uzmanlaşmış, özellikle halı ve ev tekstili üretiminde Türkiye'nin önde gelen merkezlerinden biridir (Uşak Ticaret Ve Sanayi Odası, 2020).

Afyonkarahisar ve Kütahya, gıda işleme, seramik ve madencilik sanayileri ile öne çıkar. Kütahya, seramik üretimi ile tanınırken, cam sanayi de bu bölgede gelişmiş durumdadır (Kütahya Ticaret Ve Sanayi Odası, 2021). Bölgedeki tarıma dayalı sanayi, zeytinyağı ve kuru üzüm işleme tesisleri ile dikkat çeker; Manisa, zeytin ve üzüm üretimi ile tanınır (Manisa Ziraat Odası, 2021). Kütahya ve Uşak, tahıl ve şeker pancarı üretimi ile önemli bir yere sahiptir ve bu ürünlerin işlenmesine yönelik sanayi tesisleri gelişmiştir (Kütahya Tarım İl Müdürlüğü, 2022).

Afyonkarahisar ve Kütahya, jeotermal enerji açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Bölgedeki jeotermal kaynaklar hem ısınma hem de elektrik üretimi amacıyla kullanılmaktadır, bu durum enerji sektörüne büyük katkılar sağlar (Kütahya Ticaret Ve Sanayi Odası, 2021).

2.2.2.7. TR41 Bölgesi

TR41 Bölgesi, Bursa, Eskişehir ve Bilecik illerinden oluşmakta ve otomotiv, makine, tekstil, gıda, seramik ve kimya gibi sektörlerde güçlü bir sanayi altyapısına sahiptir. Bursa, Türkiye'nin önde gelen otomotiv üretim merkezlerinden biri olarak kabul edilir. Bölgede otomotiv yan sanayisi de oldukça gelişmiş olup, oto yedek parça, motor parçaları, lastik ve metal işleme gibi alanlarda faaliyet gösteren birçok firma bulunmaktadır (Bursa Valiliği, 2023).

Eskişehir, otomotiv sektöründe büyüyen bir merkez olup, motor üretimi ve otomotiv yan sanayi faaliyetleri ile dikkat çekmektedir. Ayrıca, Eskişehir makine ve imalat sanayisi açısından güçlü bir altyapıya sahiptir ve özellikle havacılık ve savunma sanayisi ile öne çıkmaktadır (Eskişehir Sanayi Odası, 2023).

Bursa’da imalat sanayi kapsamında makine üretimi, kalıpcılık, metal işleme ve otomasyon sektörlerinde güçlü bir sanayi altyapısı bulunmaktadır. Ayrıca il Türkiye’nin geleneksel tekstil ve konfeksiyon merkezlerinden birisidir. Özellikle ipek kumaş ve dokuma sanayi Bursa’da tarihi bir öneme sahiptir. Tarıma dayalı sanayide meyve ve sebze işleme, konserve ve gıda paketleme alanlarında faaliyet gösteren birçok firma Bursa’da yer almaktadır. Bursa, kimya ve plastik sanayisi bakımından da gelişmiştir. Kimya sanayisinde faaliyet gösteren firmalar, bölgedeki diğer sanayi kollarına hammadde ve yan ürün tedarik etmektedir. Bilecik, Türkiye’nin en büyük seramik üretim merkezlerinden biridir. Bilecik aynı zamanda çimento üretiminde de önemli bir yere sahiptir (Bebka, 2021; Bursa Valiliği, 2023).

2.2.2.8. TR42 Bölgesi

TR42 Bölgesi Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu ve Yalova illerini kapsamaktadır. TR42 Bölgesi’nde sanayi, Türkiye’nin en büyük sanayi kümelerinden biri olan Marmara Sanayi Bölgesi ile büyük ölçüde bağlantılıdır. Bölge, otomotiv, kimya, metal, gıda, lojistik ve enerji gibi pek çok sektörde önemli üretim kapasitesine sahiptir. Kocaeli ve Sakarya, Türkiye’nin en büyük otomotiv üretim merkezlerindedir. Düzce ve Bolu da otomotiv yan sanayisinin önemli destek noktalarındandır.

Kocaeli, Türkiye’nin en büyük kimya ve petrokimya sanayi merkezlerinden birisidir. Kimya sektöründe faaliyet gösteren firmalar, plastik, boya, gübre ve ilaç üretimi gibi alanlarda da üretim yapmaktadırlar. Kocaeli aynı zamanda Gebze Organize Sanayi Bölgesi (GOSB) gibi Türkiye’nin en büyük OSB’lerinden birine ev sahipliği yapmakta ve bu bölgede çok sayıda kimya sanayi firması faaliyet göstermektedir. Ayrıca Kocaeli ve Sakarya demir-çelik ve metal işleme sanayinde gelişmiştir. Bolu ise Türkiye’nin en büyük beyaz et üretim merkezlerinden biridir. Türkiye’nin büyük beyaz et firmalarının üretim tesisleri Bolu’da bulunmaktadır. (Doğu Marmara Kalkınma Ajansı, 2020)

2.2.2.9. TR51 Bölgesi

TR51 Bölgesi Ankara ilini kapsamaktadır. Bölgede özellikle savunma sanayi, makine imalatı, otomotiv yan sanayi, bilişim ve elektronik gibi sektörlerde ön plandadır. ASELSAN, ROKETSAN, HAVELSAN, TAI (Türk Havacılık ve Uzay Sanayii) gibi Türkiye’nin önde gelen savunma ve havacılık şirketleri Ankara’da yer

almaktadır. Ayrıca bölgede tarım makineleri, inşaat makineleri, sanayi makineleri ve enerji üretim ekipmanları üretiminde faaliyet gösteren firmalar yer almaktadır. Otomotiv yan sanayinde yedek parça, lastik, motor parçaları ve elektronik donanım gibi yan sanayi ürünler üretilmektedir. Bölgede öne çıkan bir diğer sanayi bilişim ve elektronik sanayidir. Bilişim Vadisi ve teknokentler, yenilikçi teknoloji firmalarına ev sahipliği yapmaktadır.

Ankara, kimya sanayisi alanında önemli bir üretim kapasitesine sahiptir. Bölgenin organize sanayi bölgelerinde plastik üretimi, ilaç sanayi, gübre ve petrokimya ürünleri gibi çeşitli kimya sanayi ürünleri üretilmektedir. Bunun yanında tarım sektöründe unlu mamuller, et ve süt ürünleri, içecekler ve konserve üretimi gibi gıda sanayi alanlarında faaliyet gösteren birçok firma bulunmaktadır. (Ankara Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2018).

2.2.2.10. TR52 Bölgesi

TR52 Bölgesi, Konya ve Karaman illerini kapsamakta olup, gıda, tarım, makine imalatı, metal işleme ve otomotiv yan sanayi faaliyetleriyle dikkat çeker. Konya, Türkiye'nin otomotiv yan sanayisinde önemli bir üretim merkezi olarak kabul edilir ve bölgede yedek parça, fren sistemleri, aks ve diğer otomotiv bileşenleri üretilmektedir (Konya Ticaret Odası, 2017). Ayrıca, tarım makineleri, iş makineleri ve gıda işleme makineleri gibi çeşitli makine türleri bu bölgede üretilir, bu da bölgenin makine imalatı kapasitesini gösterir. Gıda sanayi açısından Konya, buğday unu, makarna, şeker ve yağ gibi temel gıda maddelerinin üretiminde Türkiye'nin önemli merkezlerinden biridir. Bu ürünler, bölgenin hem iç piyasa hem de ihracat performansına büyük katkılar sağlar (Konya'da Yatırım, 2024).

Karaman ili, Türkiye'nin önde gelen gıda sanayi merkezlerinden biri olarak, özellikle bisküvi, şekerleme ve elma üretimiyle tanınmaktadır. Bölgedeki tarımsal üretim, gıda sanayisinin gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Karaman'da buğday, arpa, mısır gibi tarım ürünleri yoğun olarak yetiştirilmekte olup, bu durum gıda işleme sanayisinin ham madde ihtiyacını karşılamaktadır (Karaman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2023).

Ayrıca, bölgede gübre, tarımsal ilaçlar, plastik ambalaj malzemeleri ve gıda işleme makineleri için kullanılan plastik parçalar da üretilmektedir. Bu üretim faaliyetleri, Karaman'ın tarım ve gıda sanayisi altyapısını destekleyen diğer önemli sanayi kollarını oluşturur (Karaman Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2019).

2.2.2.11. TR61 Bölgesi

Antalya, Isparta ve Burdur illerini kapsayan bu bölge, tarıma dayalı sanayi, gıda işleme, madencilik, mobilya üretimi ve mermer işleme gibi çeşitli sektörlerde yoğunlaşmış bir sanayi yapısına sahiptir. Antalya'da, tarımsal üretimin işlenmesiyle ilgili gıda sanayi sektörü, bölgenin temel ekonomik faaliyetleri arasında yer alır ve özellikle seracılık faaliyetleri ile yaş meyve ve sebze üretimi bu bölgede önemli bir yer tutar (Antalya Tarım ve Orman İl Müdürlüğü, 2021).

Isparta'da ise, kozmetik ve parfümeri sanayi için önemli hammadde kaynakları olan gül yağı ve lavanta yağı üretimi öne çıkmaktadır. Bu üretimler, Isparta'nın yerel ekonomisine büyük katkılar sağlar ve bölgenin uluslararası pazarlardaki rekabet gücünü artırır (Isparta Gül ve Lavanta Üreticileri Birliği, 2022).

Burdur, tarım ve hayvancılığa dayalı sanayi faaliyetleriyle gelişmiş bir bölge olarak ön plana çıkar. Aynı zamanda, Burdur ve Isparta'da mermer üretimi, bölgenin önemli ekonomik faaliyetlerinden biridir. Özellikle Burdur'da mermer işleme fabrikaları yoğunlaşmış durumdadır ve bu tesisler bölgesel ekonomiye önemli katkılar sağlar (Burdur Valiliği). Antalya, turizmin getirdiği taleple birlikte mobilya, iç dekorasyon ürünleri ve yapı malzemeleri üretiminde de öne çıkan bir merkez haline gelmiştir (Antalya Ticaret ve Sanayi Odası, 2023).

Isparta'da ise, ahşap mobilya üretimi ve kerestecilik faaliyetleri, bölgenin sanayi yapısında önemli bir yer tutmaktadır. Bu faaliyetler, yerel hammadde kaynaklarının değerlendirilmesi ve işlenmesiyle bölgesel ekonomiye katkıda bulunur (Isparta Orman Ürünleri ve Mobilya İmalatçıları Birliği, 2021).

2.2.2.12. TR62 Bölgesi

TR62 Bölgesi, Adana ve Mersin illerini içermekte olup, tarım, gıda, tekstil, otomotiv yan sanayi, inşaat, kimya ve enerji sektörlerinde çeşitli sanayi yapılarına sahiptir. Bölgenin tarıma dayalı sanayi yapısı, özellikle gıda sanayisinin gelişimine

önemli katkılarda bulunmaktadır. Adana, yerel gıda ürünleri üretimiyle öne çıkmakta, bunun yanı sıra bölgedeki tarımsal faaliyetler gıda sanayinin hammadde ihtiyacını karşılamaktadır (Kadeş, 2021). Mersin ise taze meyve ve sebze işleme tesisleri ile dikkat çeker ve bu tesisler, hem iç pazarda hem de ihracatta önemli bir rol oynar (Mersin Ticaret Ve Sanayi Odası, 2023).

Bölgedeki yoğun pamuk üretimi, Türkiye'nin önde gelen tekstil ve hazır giyim üretim tesislerinin bu bölgede konumlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu tesisler, yerel hammadde kaynaklarından maksimum faydalanarak üretim. Mersin ayrıca, kimya sanayi açısından Türkiye'nin önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilmekte ve bölgedeki kimya fabrikaları özellikle gübre, deterjan ve plastik üretimiyle tanınmaktadır (Mersin Ticaret Ve Sanayi Odası, 2023).

Enerji sektörü açısından, bölgede termik santraller ve doğalgaz santralleri faaliyet göstermektedir. Bu tesisler, bölgesel enerji ihtiyacını karşılamada kritik bir role sahiptir (Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023).

2.2.2.13.TR63 Bölgesi

TR63 Bölgesi, Hatay, Kahramanmaraş ve Osmaniye illerini kapsar ve sanayi dağılımı gıda, tekstil, otomotiv, metal işleme ve inşaat sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Hatay'da, zeytin, zeytinyağı, narenciye, meyve ve sebze işleme tesisleri bölgenin gıda sanayisini önemli ölçüde desteklemekte olup, bu tesisler bölgesel tarım ürünlerinin değerlendirilmesinde kritik bir role sahiptir (Yeşil ve Eskiocak, 2020).

Kahramanmaraş'ta ise dondurma, et işleme ve süt ürünleri üretimi, gıda sanayisinin öne çıkan sektörlerindedir ve bu alanlarda yerel ve ulusal pazarlara ürün sağlama kapasitesi bulunmaktadır (Kahramanmaraş Ticaret Ve Sanayi Odası, 2024). Osmaniye'de kuru meyve ve fıstık gibi tarımsal ürünlerin işlenmesi, bölgedeki gıda sanayisinin önemli bir parçasını oluşturur ve bu ürünler bölgenin ihracat potansiyelini artırmaktadır (Osmaniye İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022).

Tekstil sanayisinde, Kahramanmaraş pamuk ve iplik üretimiyle bilinirken, Hatay ve Osmaniye tekstil üretiminde aktif roller oynamaktadır. Bu illerdeki tekstil tesisleri hem iç piyasa hem de dış piyasalara yönelik üretim yaparak bölgesel

ekonomiye katkıda bulunmaktadır (Kahramanmaraş Ticaret ve Sanayi Odası, 2024).

2.2.2.14.TR71 Bölgesi

TR71 Bölgesi, Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir ve Kırşehir illerini kapsamakta olup, tarıma dayalı sanayi, gıda, otomotiv yan sanayi, kimya, madencilik, silah sanayi, enerji ve makine imalatı gibi sektörlerde gelişmiş bir sanayi yapısına sahiptir. Kırıkkale, özellikle savunma sanayi tesisleri ile tanınır; burada silah, mühimmat ve çeşitli askeri araç gereçler üretilmektedir (Aksaray Ticaret ve Sanayi Odası, 2019). Aksaray, Niğde ve Kırşehir, tarım açısından önemli illerdir ve özellikle tahıl, şeker pancarı, patates ve meyve üretimi yapılır. Niğde ve Nevşehir, Türkiye'nin patates üretiminin büyük kısmını sağlar, bu ürünlerin işlenmesi sanayi açısından büyük önem taşır (Besleme ve Berber, 2021; Nevşehir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2019).

Aksaray, otomotiv yan sanayisi ve lojistik açısından öne çıkan bir merkezdir; burada kamyon, otobüs ve diğer ağır vasıta araçlarının üretimi ve montajı yapılmaktadır (Aksaray Ticaret ve Sanayi Odası, 2019). Nevşehir'de ise perlit, pomza ve kireçtaşı gibi inşaat ve yapı malzemesi olarak kullanılan mineraller çıkarılmakta ve işlenmektedir (Nevşehir Ticaret ve Sanayi Odası, 2017).

2.2.2.15.TR72 Bölgesi

TR72 Bölgesi, Kayseri, Sivas ve Yozgat illerini kapsar ve bölgedeki sanayi faaliyetleri gıda, mobilya, tekstil, madencilik, metal işleme ve makine imalatı sektörlerinde yoğunlaşmıştır.

Kayseri'de metal işleme ve makine imalat sanayisi bulunmakta olup, sanayi makineleri, elektrikli ev aletleri, tekstil, mutfak gereçleri ve diğer metal ürünlerin üretimi bölgedeki önemli sanayi kollarından biridir. Ayrıca mobilya üretim merkezlerinden biri olarak bilinir ve ilde et işleme tesisleri de yoğun bir şekilde bulunmaktadır. Bu tesisler yerel ve ulusal pazarlara ürün sağlamaktadır. Bunun yanında Sivas ve Yozgat, özellikle tarıma dayalı gıda sanayisinde ön plana çıkan illerdir ve bu bölgelerde geleneksel tarım ürünlerinin işlenmesi üzerine kurulu tesisler bulunmaktadır (Orta Anadolu Kalkınma Ajansı, 2021).

2.2.2.16. TR81 Bölgesi

TR81 Bölgesi, Zonguldak, Karabük ve Bartın illerinden oluşmaktadır ve özellikle kömür madenciliği, demir-çelik sanayi, enerji üretimi ve ağır sanayiye dayalı bir sanayi yapısına sahiptir. Zonguldak'taki kömür rezervleri, bölgedeki sanayinin ve enerji üretiminin desteklenmesinde en önemli kaynaklardan biri olarak kabul edilir. Kömür üretimi, Türkiye'nin sanayi ve enerji sektörlerine yakıt sağlamakta ve bölgesel ekonomiye büyük katkılar sunmaktadır.

Karabük, Türkiye demir-çelik sektörünün önde gelen tesislerine ev sahipliği yapmaktadır ve ülkenin çelik ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktadır. Burada üretilen demir-çelik ürünleri, inşaat, otomotiv, makine imalatı ve enerji sektörlerine hizmet etmektedir.

Bartın, maden kaynakları açısından zengin bir il olup, demir-çelik üretimi ve diğer metal işleme faaliyetleri bu bölgede gelişmiştir. Bartın ayrıca küçük çaplı maden çıkarma ve işleme faaliyetlerinin de sürdürüldüğü bir merkezdir.

2.2.2.17. TR82 Bölgesi

TR82 Bölgesi, Kastamonu, Çankırı ve Sinop illerini kapsamakta olup, orman ürünleri sanayisi, tarıma dayalı sanayi, gıda işleme, mobilya üretimi ve kimya sanayisi gibi çeşitli sektörlerde gelişmiş bir sanayi yapısına sahiptir. Kastamonu, Türkiye'nin orman ürünleri sanayisi açısından en gelişmiş illerinden biridir ve bu alana bağlı olarak mobilya sanayisi de ilde önemli bir ekonomik faaliyet olarak öne çıkmaktadır (Ünal ve Gül, 2015).

Kastamonu, Çankırı ve Sinop illerinde tarıma dayalı sanayi, özellikle hububat, baklagiller, meyve ve sebze üretimi ile dikkat çekmektedir. Bu ürünlerin işlenmesi, bölgesel gıda sanayisinin temelini oluşturur. Çankırı'da kimya sanayisi, özellikle endüstriyel tuz işleme tesisleri ile gelişim göstermektedir (Çankırı Ticaret Ve Sanayi Odası, 2019).

Sinop, Sinop Nükleer Santrali ile enerji üretiminde önemli bir rol üstlenmeye hazırlanan bir il olup, bu proje bölgenin enerji altyapısını güçlendirecek büyük bir yatırımdır (Nükleer Düzenleme Kurulu, 2024). Ayrıca, Sinop'ta denizcilik ve

balıkçılık sanayisi, balık işleme, paketleme ve deniz ürünleri sanayisi ile önemli bir yer tutmaktadır (Yücel ve Baki, 2021).

2.2.2.18.TR83 Bölgesi

TR83 Bölgesi, Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerinden oluşmakta olup, tarıma dayalı sanayi, makine ve metal sanayi, gıda işleme, tekstil ve kimya sanayisi gibi çeşitli sanayi dallarında faaliyet göstermektedir. Samsun, Amasya ve Tokat illerinde yoğun olarak meyve ve sebze üretimi, hububat, tütün, şeker pancarı ve fındık gibi ürünler üretilmekte ve bunlarla ilişkili işleme tesisleri bölgede faaliyet göstermektedir (Samsun Tarım ve Orman İl Müdürlüğü, 2023).

Samsun, kimya sanayi ve ilaç üretimi açısından öne çıkan bir merkezdir. Kimya sanayinde temizlik ürünleri, tarım ilaçları ve gübre üretimi, bölgenin öne çıkan sanayi faaliyetleri arasında yer alırken, ilaç sektöründe de büyük tesisler bulunmaktadır (Samsun Ticaret Ve Sanayi Odası, 2022). Çorum'da, tarım makineleri, inşaat makineleri, metal işleme makineleri ve çeşitli ekipmanlar üretilmektedir, bu da bölgedeki makine sanayisinin çeşitliliğini ve kapasitesini gösterir (Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2012).

Amasya ili tarım bakımından kendi bölgesinde dikkat çekmektedir. Coğrafi ve konum olarak domates, salatalık, elma gibi sofralık ürünler olarak tarımda ileri gelmektedir. Bunun yanında büyükbaş ve küçükbaş hayvancılıkta aktif olarak üretimde söz sahibidir. (Amasya Ticaret ve Sanayi Odası, 2012)

Tokat ise bölgesel olarak benzer özelliklere sahiptir. Bitkisel ürünler üretiminde, besicilikte, organik tarım ve imalat sanayisinde gelişmekte olup hatırı sayılır derecede belirli bir noktaya geldiği söylenebilir. (Tokat Ticaret ve Sanayi Odası, 2015)

2.2.2.19.TR90 Bölgesi

TR90 Bölgesi Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon illerini kapsamaktadır. Bölge tarıma dayalı sanayi, gıda işleme, fındık üretimi, balıkçılık, çay işleme, ormancılık sanayi ile öne çıkmaktadır. Ordu ve Giresun, dünya fındık üretiminin büyük bir kısmını karşılayan illerdir. Rize'deki çay işleme tesisleri bölge sanayisinin önemli bir parçasıdır. Ayrıca Trabzon ve Ordu balıkçılıkta öne çıkan

şehirlerdir. Balık işleme ve su ürünleri sektörleri, bölgenin sanayi yapısında önemli bir yer tutmaktadır.

Artvin ve Gümüşhane, orman ürünleri ve ahşap işleme sanayisi açısından potansiyeli olan illerdir. Bölgede orman ürünlerinin işlenmesi ve mobilya üretimi gelişmiştir. Bu iller ayrıca metalik ve endüstriyel hammaddelerin çıkarıldığı ve işlendiği merkezlerdir. Trabzon ve Giresun'da inşaat sektörüne yönelik çimento ve yapı malzemeleri üretimi önemli seviyedir. İnşaat malzemeleri sanayisi sektördeki büyüme ile bölgede önemli hale gelmiştir (Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2019).

2.2.2.20. TRA1 Bölgesi

TRA1 Bölgesi, Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerini kapsamakta olup, bölgenin sanayi yapısı esas olarak tarıma dayalı sanayi, gıda işleme, madencilik ve küçük ölçekli imalat sanayi üzerine şekillenmiştir. Erzurum ve Erzincan'da yoğun tarım ve hayvancılık faaliyetleri bölgenin ekonomik temelini oluşturmakta olup, bu sektörlerden elde edilen ürünler sanayi yapısını destekleyen ana kaynaklardır (Eygü, 2019).

Süt ve süt ürünleri ile et ve et ürünleri sanayii Erzurum, Erzincan ve bu bölge etrafında yoğunlaşmış işleme tesislerine sahip olup, bu tesisler bölgesel gıda sanayinin önemli bir kısmını oluşturur (Orhangazi ve Timur, 2023). Ayrıca, bölgede bulunan bakır, altın, krom, mermer ve taş madenleri, madencilik sektörünü güçlendirirken, bu madenlerden elde edilen malzemeler yerel inşaat ve imalat sanayilerine hammadde sağlamaktadır (Eygü, 2019).

Çimento fabrikaları ve yapı malzemeleri üretimi, TRA1 Bölgesi'nde özellikle Erzurum ve Bayburt'ta önemli bir endüstriyel faaliyet alanıdır ve bölgesel inşaat sektörünün ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Kafalı, 2017).

2.2.2.21. TRA2 Bölgesi

TRA2 Bölgesi, Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerini kapsamakta olup, tarıma dayalı sanayi, hayvancılık, gıda işleme ve küçük ölçekli imalat sanayi bölgede önemli ekonomik faaliyetler arasındadır. Hayvancılık, bölgedeki en kritik ekonomik faaliyetlerden biri olarak, et ve süt işleme tesislerinin gelişimine önemli katkılar

sağlamaktadır. Bu tesisler, yerel hayvancılık ürünlerini işleyerek hem iç piyasa hem de ihracat için önemli ürünler sunmaktadır

İğdır özellikle meyve ve sebze üretimiyle bilinir; bu ürünlerin işlenmesi, paketlenmesi ve ihracatı üzerine kurulu gıda işleme tesisleri, bölgesel tarımsal ürünlerin değerlendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bölgede ayrıca tahıl, bakliyat ve yem üretimi geniş çapta yapılmakta, bu ürünlerin işlenmesi ve tarıma yönelik diğer sanayi faaliyetleri bölgesel sanayi yapısının temel taşlarını oluşturmaktadır.

Madencilik faaliyetleri ise bölgenin diğer sanayi faaliyetleri arasında daha sınırlı bir role sahip olup, bölgesel ekonomiye dolaylı katkılarda bulunmaktadır (Üzümcü, 2018).

2.2.2.22.TRB1 Bölgesi

TRB1 Bölgesi, Malatya, Elâzığ, Bingöl ve Tunceli illerinden oluşmaktadır ve bölgenin sanayi yapısı esas olarak tarıma dayalı sanayi, gıda işleme, madencilik ve imalat sanayi üzerine kuruludur. Malatya, Türkiye'nin ve dünya kayısı üretiminin önemli bir merkezi olarak kabul edilir. İlde büyük ölçekte kuru kayısı üretimi yapılmakta olup, bu ürünlerin işlenmesi ve meyve suyu üretimi gibi diğer gıda işleme faaliyetleri de sanayi yapısında önemli bir yer tutmaktadır (Malatya Gıda Sanayicileri Birliği, 2022).

Elâzığ, üzüm ve üzüm bazlı ürünlerin üretimi ile gıda sanayisinde öne çıkar. Ayrıca, bölgede bakır, krom, kurşun ve çinko gibi madenlerin çıkarılması ve işlenmesi, madencilik sektörünü oldukça gelişmiş kılar. Elâzığ ve Malatya'da inşaat malzemeleri ve çimento üretimi, bölgenin büyüyen inşaat sektörüne hizmet etmektedir, bu da yerel ekonomiye önemli katkılarda bulunur (Elazığ Belediyesi, 2018).

Malatya ayrıca, tekstil ve hazır giyim sanayinde de önemli bir paya sahiptir. Bölgedeki tekstil fabrikaları, yerel ve ulusal pazarlara ürün sağlama kapasitesine sahiptir (Malatya Ticaret ve Sanayi Odası, 2022).

2.2.2.23.TRB2 Bölgesi

TRB2 Bölgesi, Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerini kapsamakta olup, sanayi yapısı ağırlıklı olarak tarıma dayalı sanayi, hayvancılık ve gıda işleme sektörleri ile

öne çıkmaktadır. Van, sebze, meyve, tahıl ve yem bitkileri üretimi ile tanınmakta olup, tarımsal ürünlerin işlenmesi bölgedeki sanayinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Van ayrıca hayvancılık açısından oldukça gelişmiş olup, süt ve süt ürünleri üretimi yerel sanayinin temel unsurlarından biridir (Van Ticaret ve Sanayi Odası, 2019).

Muş, özellikle tahıl ve sebze üretimiyle öne çıkmakta, un ve yem fabrikaları ile tarıma dayalı sanayiye önemli katkılar sağlamaktadır (Baytar ve Doğan, 2021). Bitlis'te tahıl ve yem bitkileri üretimi yaygın olmakla birlikte, tütün işleme tesisleri ve bal üretimi de önemli ekonomik faaliyetler arasındadır (Tatvan Ticaret Ve Sanayi Odası, 2019). Hakkâri'de ise özellikle yem bitkileri ve tahıl üretimi yapılmakta olup, bölge aynı zamanda küçükbaş hayvancılık ve buna bağlı süt ve et işleme faaliyetleri açısından önemli bir merkezdir (Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2014).

2.2.2.24.TRC1 Bölgesi

TRC2 Bölgesi, Adıyaman, Gaziantep ve Kilis illerini içermekte olup, bölgedeki sanayi yapısı esas olarak tarıma dayalı sanayi, gıda işleme ve tekstil sektörleri üzerine kurulmuştur. Gaziantep, gıda sanayi, tekstil ve hazır giyim alanlarında sanayide öncü bir rol oynamakta olup, aynı zamanda makine imalatı ve otomotiv sektöründe de bölgesel bir merkez haline gelmiştir (Gaziantep Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2019).

Adıyaman, buğday, mercimek, zeytin ve fıstık üretimi ile tarıma dayalı sanayide önemli bir konuma sahiptir ve bu ürünlerin işlenmesi, paketlenmesi ve pazarlanması bölgesel ekonomiye büyük katkılar sağlamaktadır (Adıyaman Valiliği, 2023). Kilis'te ise zeytin, narenciye ve tahıl ürünleri yetiştirilmekte ve bu ürünler yerel gıda işleme tesislerinde işlenmektedir, bu da Kilis'in tarımsal potansiyelini sanayiye dönüştürmede önemli bir rol oynamaktadır (İpekyolu Kalkınma Ajansı, 2018).

2.2.2.25.TRC2 Bölgesi

TRC2 Bölgesi, Diyarbakır ve Şanlıurfa illerini kapsamakta olup, bölgenin sanayi yapısı ağırlıklı olarak tarıma dayalı sanayi, gıda işleme, hayvancılık ve küçük ölçekli imalat sanayiden oluşmaktadır. Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde buğday, pamuk, mercimek, zeytin ve sebze-meyve üretimi yaygındır. Diyarbakır, hayvancılık açısından gelişmiş bir yapıya sahip olup, buna bağlı olarak süt ve süt ürünleri üretimi,

yerel sanayinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Diyarbakır Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2019).

Şanlıurfa ise zeytinyağı, biber salçası, turşu ve diğer işlenmiş gıda ürünleri üretimi ile öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, tahin ve pekmez üretimi de bölgesel ekonomiye önemli katkılar sağlamaktadır (Şanlıurfa Ticaret Ve Sanayi Odası, 2022).

2.2.2.26. TRC3 Bölgesi

TRB2 Bölgesi, Batman, Mardin, Siirt ve Şırnak illerini kapsamakta olup, sanayi yapısı ağırlıklı olarak tarıma dayalı sanayi, gıda işleme, petrol ve madencilik sektörleri üzerine kurulmuştur. Mardin, tahıl, sebze ve meyve üretimi ile öne çıkmakta ve bu tarımsal ürünlerin işlenmesi ile ilgili gıda işleme tesisleri bölgede önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, et ve süt ürünleri işleme tesisleri de bölgedeki hayvancılığın sanayiye entegrasyonuna katkı sağlamaktadır (Besleme ve Sasa, 2021).

Batman, Türkiye'nin en büyük petrol rezervlerine sahip illerinden biri olarak, petrol çıkarma ve işleme faaliyetleri ile sanayisinde önemli bir konuma sahiptir (Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2020). Şırnak ise bakır, krom ve diğer madenlerin çıkarıldığı ve işlendiği bir madencilik merkezidir. Bu madenler bölgedeki sanayi yapısına önemli katkılar sunmaktadır (Baz ve Alp ve Bilgin, 2018).

Mardin'de çimento fabrikaları ve inşaat malzemeleri üretim tesisleri de bulunmaktadır. Bölgedeki inşaat sektörü, özellikle son yıllarda hayata geçirilen altyapı projeleri ile büyük bir gelişim göstermiştir (Mardin Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2019).

2.3. Endüstriyel Yoğunlaşmanın İktisadi Etkileri

Endüstriyel yoğunlaşma, belirli bir sektördeki ekonomik faaliyetlerin birkaç büyük firma veya bölge üzerinde yoğunlaşmasını ifade eder. Bu süreç hem olumlu hem de olumsuz ekonomik sonuçlar doğurabilir. Endüstriyel yoğunlaşmanın ekonomik etkileri arasında ölçek ekonomilerinin ve inovasyonun teşvik edilmesi gibi olumlu gelişmelerin yanı sıra, gelir eşitsizliği, aksak rekabet ve piyasa kırılabilirlikleri gibi olumsuz sonuçlar da yer alır (Marshall, 1920; Schumpeter, 1942; Piketty, 2014).

2.3.1. Olumlu Etkiler

Endüstriyel yoğunlaşmanın ekonomik yapıya bir dizi olumlu etkisi vardır. Bu etkiler arasında ölçek ekonomilerinin sağlanması, inovasyonun teşvik edilmesi ve rekabetçiliğin artırılması öne çıkmaktadır. Bu unsurlar hem firmalar hem de tüketiciler için çeşitli avantajlar sunarak genel ekonomik refahın artmasına katkıda bulunur.

2.3.1.1. Ölçek Ekonomisi ve Dışsallıklar

Endüstriyel yoğunlaşmanın en belirgin olumlu etkilerinden biri, ölçek ekonomilerinin sağlanmasıdır. Ölçek ekonomileri, büyük firmaların üretim hacimlerini artırarak birim maliyetlerini düşürebilmeleri anlamına gelir. Bu durum, firmaların verimliliğini artırır ve maliyet tasarrufları, tüketicilere daha düşük fiyatlar olarak yansır. Aynı zamanda, endüstriyel yoğunlaşma, pozitif dışsallıkların ortaya çıkmasına olanak tanır. Örneğin, Alfred Marshall'ın teorisine göre, belirli bir sektördeki firmaların coğrafi olarak yakın bir alanda bulunması, bilgi akışını hızlandırır ve bu durum sektördeki genel verimliliği artırır. Bu tür dışsallıklar, firmalar arasındaki iş birliğini teşvik ederek üretkenliği artırır ve sektördeki genel performansı geliştirir (Marshall, 1920, akt. Türko ve Ersungur, 2013).

2.3.1.2. İnovasyon

Endüstriyel yoğunlaşma, inovasyonu teşvik eden önemli bir faktördür. Büyük firmalar, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine daha fazla kaynak ayırabilme kapasitesine sahiptir. Bu da yeni teknolojilerin ve ürünlerin daha hızlı geliştirilmesini sağlar. Joseph Schumpeter'in yaratıcı yıkım kavramına göre, büyük firmalar arasındaki rekabet, teknolojik yeniliklerin hızla piyasaya sürülmesine neden olur. Özellikle yoğunlaşmanın yüksek olduğu sektörlerde, firmalar inovasyona yatırım yaparak rekabet avantajı elde etmeye çalışır. Bu süreç, yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesine, mevcut ürünlerin kalitesinin artırılmasına olanak tanır ve uzun vadede sektördeki büyümeyi teşvik eder (Schumpeter, 1942, akt. Fikirli ve Çetin, 2017).

2.3.1.3. Rekabetçilik

Endüstriyel yoğunlaşma, firmalar arasındaki rekabeti artırabilir. Yoğunlaşmış sektörlerdeki firmalar, rekabet avantajı elde edebilmek için maliyet liderliği veya ürün farklılaştırma stratejileri geliştirebilirler. Michael Porter'ın rekabet avantajı teorisine

göre, yoğunlaşmış sektörlerde rekabet, firmaları sürekli yenilik yapmaya ve maliyetlerini düşürmeye teşvik eder (Porter, 1990). Bu da piyasanın daha dinamik hale gelmesine ve tüketicilere daha kaliteli ürünler sunulmasına olanak tanır. Sonuç olarak, artan rekabetçilik, genel ekonomik refahı artırır ve piyasaların etkin işlemlerine katkıda bulunur.

2.3.2. Olumsuz Etkiler

Endüstriyel yoğunlaşma, olumlu etkilerinin yanı sıra, ekonomik sistem üzerinde çeşitli olumsuz sonuçlara da neden olabilir. Bu olumsuz etkiler arasında gelir eşitsizliği, aksak rekabet, piyasa kırılmalıkları ve politik müdahalelerin artması yer alır. Bu unsurlar, uzun vadede ekonomik verimliliği ve sürdürülebilir büyümeyi olumsuz etkileyebilir.

2.3.2.1. Gelir Eşitsizliği

Endüstriyel yoğunlaşmanın en belirgin olumsuz etkilerinden biri, gelir eşitsizliğini artırma potansiyelidir. Yoğunlaşma, büyük firmaların pazar paylarını artırarak karlarını maksimize etmelerine olanak tanırken, küçük firmalar rekabet edemeyerek piyasadaki çekilmek zorunda kalabilirler. Bu durum, sermaye sahipleri ile emekçiler arasındaki gelir farkını büyütebilir. Thomas Piketty, sermaye birikiminin toplumsal zenginliği küçük bir grubun elinde topladığını ve bu durumun gelir eşitsizliğini artırdığını belirtmiştir (Piketty, 2014). Gelir eşitsizliğinin artması, sadece ekonomik dengesizliklere değil, aynı zamanda toplumsal huzursuzluklara da yol açabilir ve uzun vadede sosyal ve politik istikrarsızlık risklerini artırabilir.

2.3.2.2. Aksak Rekabet

Endüstriyel yoğunlaşmanın bir diğer olumsuz etkisi, aksak rekabetin ortaya çıkmasıdır. Aksak rekabet, piyasada yeterli sayıda rekabetçi firmanın bulunmaması veya bazı firmaların piyasa üzerinde aşırı hakimiyet kurması durumunda ortaya çıkar. Jean Tirole'un sanayi ekonomisi üzerine yaptığı çalışmalarda, aksak rekabetin piyasa verimliliğini düşürdüğü ve kaynak dağılımını bozarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği belirtilmiştir (Tirole, 1988). Bu tür piyasa yapıları, fiyatların manipüle edilmesine, üretimin kısıtlanmasına ve tüketici refahının azalmasına neden olabilir.

2.3.2.3. Piyasa Kırılğanlıkları

Endüstriyel yoğunlaşma, piyasalarda kırılğanlık yaratabilir. Çok az sayıda firmanın sektörde hakimiyet kurduğu durumlarda, bu firmaların iflas etmesi veya piyasadan çekilmesi, büyük ekonomik dalgalanmalara yol açabilir. Daron Acemoğlu ve James Robinson'un çalışmalarında da belirtildiği gibi, piyasa kırılğanlıkları, özellikle kriz dönemlerinde belirgin hale gelir (Acemoglu ve Robinson, 2012). Piyasa kırılğanlıkları, işsizlik oranlarının artmasına, yatırımların azalmasına ve genel ekonomik durgunluğa yol açarak uzun vadede ekonomik istikrarı tehdit edebilir.

2.3.2.4. Politik Müdahaleler

Endüstriyel yoğunlaşma, politik müdahalelere de zemin hazırlayabilir. Büyük firmalar, piyasa güçlerini kullanarak hükümet politikalarını etkileyebilir ve bu durum, adil rekabet koşullarını bozabilir. George Stigler, büyük firmaların politikaları kendi çıkarlarına göre şekillendirme eğiliminde olduklarını vurgulamış ve bu durumun ekonomik verimliliği olumsuz etkileyebileceğini belirtmiştir (Stigler, 1971). Politik müdahaleler, özellikle büyük firmalar lehine olacak şekilde düzenlemelerin yapılmasına yol açabilir ve piyasaların etkin çalışmasını engelleyebilir. Ayrıca, politik müdahaleler, uzun vadede ekonomik istikrarsızlığa neden olabilecek piyasa dışı güçlerin ekonomik karar alma süreçlerine müdahale etmesine yol açabilir.

Endüstriyel yoğunlaşma, ekonomik büyüme ve inovasyonu teşvik edici etkileriyle bölgesel ve ulusal ekonomiler üzerinde önemli sonuçlar doğurabilir. Ancak, bu süreç aynı zamanda gelir eşitsizliği, aksak rekabet ve piyasa kırılğanlıkları gibi olumsuz etkiler yaratabilir. Dolayısıyla, endüstriyel yoğunlaşmanın potansiyel faydalarının yanında, olası risklerin de dikkate alınarak dengeli bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir.

2.4. Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlikler

Türkiye, coğrafi, ekonomik ve sosyal açıdan büyük çeşitlilik gösteren bir ülkedir. Bu çeşitlilik, bölgesel eşitsizliklerin de belirgin olduğu bir ekonomik yapı yaratmaktadır. Bölgesel eşitsizlikler, ekonomik fırsatların, gelirlerin, sosyal hizmetlerin ve altyapının ülke genelinde dengesiz dağılımını ifade eder. Türkiye’de bölgesel eşitsizliklerin kökenleri, tarihsel, yapısal ve politik faktörlere dayanmaktadır.

Türkiye'deki bölgesel eşitsizliklerin kökenleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar uzanmaktadır. Osmanlı döneminde, ekonomik faaliyetlerin büyük bir kısmı Batı Anadolu, Marmara ve Ege bölgelerinde yoğunlaşmış, doğu bölgeleri ise daha az gelişmiştir. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, Türkiye'de sanayileşme ve kalkınma politikaları genellikle Batı bölgelerine odaklanmış, bu durum bölgesel farklılıkları daha da derinleştirmiştir (Keyder, 1987).

Marmara Bölgesi, Türkiye'nin en gelişmiş bölgesidir ve ülkenin sanayi üretiminin büyük bir kısmını gerçekleştirmektedir. İstanbul, Kocaeli, Bursa ve Tekirdağ gibi iller, Türkiye'nin ekonomik motoru olarak işlev görmektedir. Bu bölgede kişi başına düşen gelir, iş imkanları ve yaşam standartları diğer bölgelere kıyasla çok daha yüksektir. Buna karşılık, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, ekonomik açıdan en az gelişmiş bölgelerdir. Bu bölgelerde tarım ve hayvancılık gibi birincil sektörler baskındır ve sanayi altyapısı sınırlıdır (TÜİK, 2021).

Tablo 2'de, Düzey 2 Bölgelerinde gelir eşitsizliğinin seyri 2014-2022 yılları arasında özetlenmektedir. 2014 yılı olarak Gini katsayısı Düzey 2 bölgeleri kapsamında yorumlandığında katsayının 0'a yaklaştığı bölgeler TRC1(0,323) ve TR81 (0,325) olup gelir dağılımının diğer bölgelere göre adil dağıldığını göstermektedir. Gini katsayının 1'e yakın olduğu bölgeler ise TRC2 (0,402) ve TRA1 (0,415) olup gelir dağılımının diğer bölgelere göre adil dağılmadığını göstermektedir. 2022 yılına gelindiğinde ise Gini katsayısı Düzey 2 bölgeleri kapsamında, katsayının 0'a yaklaştığı bölgeler TRC2 (0,33) ve TR61 (0,374) olup gelir dağılımının diğer bölgelere göre adil dağıldığını göstermektedir. Gini katsayının 1'e yakın olduğu bölgeler ise TR52 (0,434) ve TR10 (0,443)'tür ve gelir dağılımının diğer bölgelere göre adil dağılmadığını ifade etmektedir.

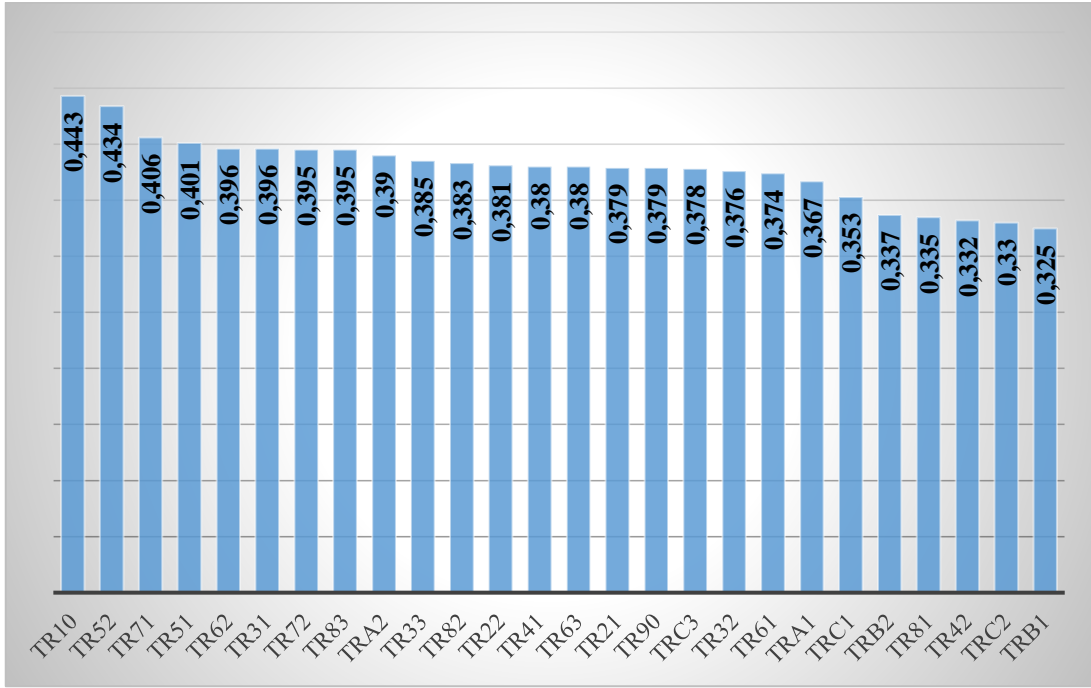
Tablo 2. Düzey 2 Bölgelerinde Gelir Eşitsizliğinin Seyri (2014-2022)

Bölgeler	Gini Katsayısı				
	2014	2016	2018	2020	2022
TR10	0,357	0,398	0,427	0,445	0,443
TR21	0,344	0,369	0,420	0,353	0,379
TR22	0,384	0,396	0,390	0,40	0,381
TR31	0,376	0,393	0,370	0,361	0,396
TR32	0,355	0,358	0,363	0,373	0,376
TR33	0,376	0,367	0,370	0,398	0,385

TR41	0,361	0,355	0,355	0,337	0,380
TR42	0,338	0,334	0,355	0,311	0,332
TR51	0,382	0,388	0,379	0,378	0,401
TR52	0,396	0,378	0,392	0,393	0,434
TR61	0,392	0,385	0,375	0,414	0,374
TR62	0,375	0,408	0,404	0,385	0,396
TR63	0,390	0,371	0,387	0,360	0,38
TR71	0,337	0,359	0,365	0,378	0,406
TR72	0,379	0,401	0,372	0,354	0,395
TR81	0,325	0,356	0,335	0,314	0,335
TR82	0,348	0,370	0,37	0,365	0,383
TR83	0,339	0,37	0,388	0,364	0,395
TR90	0,333	0,369	0,347	0,365	0,379
TRA1	0,415	0,340	0,342	0,336	0,367
TRA2	0,362	0,357	0,350	0,363	0,39
TRB1	0,356	0,34	0,322	0,326	0,325
TRB2	0,378	0,403	0,351	0,351	0,337
TRC1	0,323	0,325	0,344	0,351	0,353
TRC2	0,402	0,367	0,386	0,387	0,33
TRC3	0,348	0,353	0,379	0,362	0,378

Kaynak: TÜİK, 2024.

Bölgesel eşitsizlikler, sosyal hizmetler ve altyapı alanında da kendini göstermektedir. Batı bölgelerinde eğitim, sağlık ve ulaşım gibi hizmetlere erişim daha kolay ve kalitelidir. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler, yüksek kalitede üniversiteler, hastaneler ve gelişmiş ulaşım ağlarına sahiptir. Buna karşılık, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde bu hizmetlere erişim kısıtlıdır ve altyapı yatırımları yetersizdir. Bu durum, bölgedeki insan sermayesinin gelişimini olumsuz etkilemekte ve göç hareketlerini tetiklemektedir (DPT, 2011).

Kaynak: TÜİK, 2024.

Şekil 1. Gelir Eşitsizliği Bakımından Düzey 2 Bölgelerinin Karşılaştırılması (2022)

Türkiye'de bölgesel eşitsizlikleri azaltmaya yönelik çeşitli kalkınma politikaları ve programlar uygulanmaktadır. Kalkınma Ajansları, Doğu Anadolu Projesi (DAP), Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) gibi bölgesel kalkınma projeleri, ekonomik ve sosyal kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. GAP, örneğin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tarım, sanayi ve enerji alanlarında önemli yatırımlar yaparak bölgesel kalkınmayı desteklemektedir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2015).

Bölgesel eşitsizliklerin azaltılması için çok boyutlu ve sürdürülebilir politikalar gerekmektedir. İlk olarak, altyapı yatırımlarının dengeli bir şekilde dağıtılması ve özellikle geri kalmış bölgelerin altyapısının güçlendirilmesi önemlidir. İkinci olarak, eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılması ve bu hizmetlere erişimin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Ayrıca, bölgesel teşvik politikaları ile yatırımların geri kalmış bölgelere yönlendirilmesi teşvik edilmelidir. Son olarak, yerel yönetimlerin kapasitesinin artırılması ve yerel kalkınma inisiyatiflerinin

desteklenmesi, bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır (World Bank, 2014).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELİR YAKINSAMASI VE ENDÜSTRİYEL YOĞUNLAŞMA İLİŞKİSİ: BÖLGESEL ANALİZ

Çalışmanın analiz kısmı iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada, Türkiye’de İBBS Düzey 2 Bölgeleri kapsamında gelir yakınsamasının Solow (1956) Yakınsama Hipotezi ve Kulüp Yakınsama Hipotezi (Phillips ve Sul, 2007, 2009) kapsamında test edilmesi amaçlanmaktadır. İkinci aşamada ise gelir yakınsaması ile endüstriyel yoğunlaşma arasındaki ilişki incelenmektedir. Bölümün ilerleyen kısmında öncelikle yakınsama hipotezlerine ilişkin bilgi verilmekte ve ardından analizin ayrıntılarına değinilmektedir.

3.1. Yakınsama Hipotezi

3.1.1. Solow Yakınsama Hipotezi

Solow (1956) tarafından öne sürülen Neoklasik Büyüme Modeli kaynağı olan yakınsama hipotezi, uzun dönemde bir ülkenin kişi başına düşen geliri üzerinde etkisiz olduğunu ve çalışan kişi başına çıktı farklılıklarının olduğunu ifade etmektedir. Uluslararası veya bir bölge içindeki ekonomilerde kişi başına düşen gelir zamanla azalır ve sonunda bu durum ortadan kalkar. Böylece yoksul ülkelerde kişi başına çalışan düşen çıktı, kişi başına düşen gelir düzeyleri yüksek olan zengin ülkelerin düzeylerine ulaşmaktadır (Günsoy, 2018).

Yakınsama Hipotezi aslında yoksul ülkelerdeki düşük sermaye stokunun, kapalı ekonomi koşullarında zengin ülkelere göre daha yavaş azalan marjinal getiriye sahip olmasıdır. Yakınsama hipotezi, ekonomik büyüme teorisinde temel bir kavramdır. Yoksul ekonomilerin kişi başına düşen gelirlerinin zengin ekonomilere kıyasla daha hızlı büyüme eğiliminde olacağını öne sürmektedir. Sonuç olarak, zaman içinde daha fakir ve daha zengin ekonomilerin gelir seviyeleri birbirine yaklaşmaktadır (Günsoy ve Erdinç, 2018).

Gelir yakınsaması iki farklı yolla ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki mutlak (koşulsuz) yakınsamadır. Mutlak yakınsama, başlangıç koşulları ne olursa olsun tüm ekonomilerin zaman içinde aynı kişi başına gelir düzeyine yakınsayacağını öne sürmektedir. Buradaki fikir, sermayenin azalan getirisi nedeniyle yoksul ülkelerin

zengin ülkelerden daha hızlı büyüyeceğidir (Savacı ve Karşıyakalı, 2016). İkinci olarak koşullu yakınsama, ülkelerin tasarruf oranları, nüfus artışı ve beşerî sermaye gibi kendilerine has özellikleriyle belirlenen kendi durağan durumlarına yakınsadıklarını kabul eder. Ülkeler ancak benzer yapısal özellikleri ve politikaları paylaşıyorlarsa yakınsayacaklardır. Aksi takdirde, farklı durağan durum gelir düzeylerine yakınsayacaklardır (Turan, 2001).

Yakınsama hızı ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki karmaşıktır ve başlangıç koşulları, sermaye birikimi, beşerî sermaye, kurumsal kalite, ticarete açıklık ve politikalar gibi birçok faktöre bağlı olabilmektedir (Sala-i-Martin, 1996). Bununla birlikte, fiziksel ve beşerî sermayeye yapılan yatırımların düşük gelirli bir bölge üzerindeki etkisi, öğrenme, teknoloji ve iş gücü ile birleştiğinde yakınsama üzerinde daha büyük bir etki yaratabilmektedir. Ancak daha yüksek gelirli bölgelerde, düşük gelirli bölgelerle eşit bir yatırım seviyesinin aynı büyüklükte bir etki yaratması muhtemel değildir. Bu durum, daha gelişmiş bölgelerin daha yüksek düzeyde sermaye yatırıma sahip olması ve bu nedenle ek yatırımdan elde edilen marjinal getirinin giderek daha az olma eğiliminde olmasıyla ilişkilendirilmektedir (Quah, 1996; Lopez-Rodriguez, 2008).

3.1.2. Kulüp Yakınsama Hipotezi

Yapısal özellikleri benzer olan ülkelerin kişi başına gelirleri, başlangıç koşullarının da aynı olması şartıyla uzun vadede birbirine yakınsamaktadır. Kulüp yakınsamaya göre, başlangıçta aynı karakteristik yapıda olan ekonomilerin koşul ve konumlara sahip olan ülkelerin, uzun dönemde paralel durağan dengelere ulaşarak yakınsama kulüplerini oluşturacağı ve kulübü oluşturan ülkeler arasında eşitsizliğin azalması öngörülmektedir (Phillips ve Sul, 2007, 2009). Bu yönüyle kulüp yakınsamasının çoklu durağan durum dengeleri ve sabit veya artan verimler dikkate alan içsel büyüme teorisine dayandığı söylenebilir. Kulüp yakınsama durumunda, farklı kulüplerin farklı dengeleri vardır, bunun sonucunda kulüp sayısına göre farklı dengeler olacaktır. Eğer kulüp yakınsaması varsa, çoklu denge olacaktır. Bernard ve Durlauf'a (1996) göre, ekonomiler birden fazla uzun dönem dengesine sahip olduğunda, yatay kesit testleri, yakınsama olmadığı sıfır hipotezini sahte bir şekilde reddetme eğilimindedir. Boş değeri sahte olarak reddetmekten kaçınmak için; alt

grupları belirlemek amacıyla Phillips ve Sul (2007) prosedürü kullanılır. Kulüp yakınsamasının varlığı açısından, Chatterji (1992), Chatterji ve Dewhurst (1996) ve Quah (1996, 1997), β -yakınsama ve σ -yakınsama metodolojik yaklaşımlarının yanıltıcı sonuçlar verebileceğini vurgulamaktadır (Gögül ve Koralp, 2014).

Phillips ve Sul (2009) tarafından geliştirilen kulüp yakınsama analizine göre, yakınsama hızı tüm örneklemin ortalamasına göre hesaplanır. Bu yöntem, tüm birimlerin zaman içinde aynı uzun dönem dengesine doğru yakınsayıp yakınsamadığını incelemeye yönelik bir test sunar. Analizde her bir gözlem birimi için, birimlerin zaman içindeki dinamik davranışları, tüm örneklem ortalamasına göre belirlenir ve bu davranışları analiz etmek için bir dinamik faktör modeli kullanılmaktadır.

3.2. Literatür İncelemesi

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye’de konuyla ilişkili ortaya çıkan bölgesel nitelikteki çalışmaların incelenmesi amaçlanmaktadır. Türkiye özelinde ortaya çıkan ampirik literatürde, gelir yakınsamasına ilişkin ilk çalışmaların genel itibariyle Solow yakınsama hipotezi çerçevesinde koşulsuz ve koşullu yakınsamanın varlığını incelediği görülmektedir. Bu çalışmalarda kullanılan veri setleri kesit veri ve panel veri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yine bu çalışmalarda ele alınan örneklemlerin çeşitli istatistikî ve coğrafi bölgelerden oluştuğu gözlemlenmektedir. Buna karşılık endüstriyel yoğunlaşma ile kulüp gelir yakınsaması arasındaki ilişkinin incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Tablo3’te konuyla ilgili literatürün özetine yer verilmektedir.

Tablo 3. Literatür Özeti

Yazar(lar)	Örneklem	Zaman Aralığı	Yöntem	Araştırma Sonuçları
Ersungur ve Polat (2006)	Türkiye (Düzyey 1)	1987-2000	Kesit Regresyon	Bölgesel yakınsama zayıftır. Kriz dönemleri yakınsamaya pozitif etkilemektedir.
Yamanoğlu (2008)	Türkiye (Düzyey 3)	1990-2001	Kesit Regresyon	Nüfus artış hızı, net göç oranı, sanayi işkolunda çalışanların istihdama oranı, işsizlik oranı, hekim başına düşen nüfus, kişi başına düşen hizmetler sektörü katma

				değeri, kamu yatırım harcamaları, ithalat ve ihracat değerleri, genel bütçe gelirleri söz konusu dönemde iller arasında yakınsamaya katkıda bulunmuştur.
Erlat (2012)	Türkiye (Düzyey 3, Coğrafi Bölgeler)	1975-2001	Panel veri yöntemi	Coğrafi bölgeler ve illerin yakınsamadığı sonucuna ulaşılmaktadır.
Karaalp ve Erdal (2012)	73 il	1993-2001	Panel veri yöntemi	İller arasındaki gelir farklılıkları zamanla azalmaktadır.
Gömleksiz ve Mercan (2017)	Türkiye (Düzyey 2)	2006-2014	Panel veri yöntemi	Endüstriyel yoğunlaşma ve uzmanlaşmaya ilişkin dışsallıklar, bölgesel ekonomik büyümenin önemli belirleyicileridir.
Karaca (2018)	Türkiye (Düzyey 2)	1960-2014	Panel veri yöntemi, Kesit Regresyon	Bölgeler arasında yakınsama olmadığı bulunmuştur.
İğdeli vd., (2020)	Türkiye (Gelişmişlik seviyesine göre bölgeler)	2008-2016	Panel veri yöntemi	Orta düzey sosyoekonomik gelişmişlik seviyesindeki bölgelerde uzmanlaşmanın, yerel ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği gözlemlenmektedir.
Elmalı vd. (2021)	Türkiye (Düzyey 3)	1992-2017	Panel veri yöntemi	İller arası yakınsama durumunun varlığı söz konusudur.
Yazgan ve Ceylan (2021)	Türkiye (Düzyey 2)	2004-2018	Log(t) testi	Bölgesel düzeyde 8 yakınsama kulübü bulunmuştur. Yakınsamada komşuluk ilişkileri ve öne çıkan ekonomik sektörler belirleyicidir.
Kartal (2022)	Türkiye (Düzyey 2)	2004-2020	Log(t) testi	Düzyey 2 bölgeleri kapsamında 6 yakınsama kulübü bulunmuştur.
Sakarya vd. (2024)	Türkiye (Düzyey 3, alt bölgeler)	2004-2022	Log(t) testi	İller arasında 2004-2016 döneminde yakınsama, 2017-2022 döneminde ıraksama eğilimi görülmektedir. ıraksamada hizmetler sektöründeki eğilimler belirleyicidir

Türkiye’de gelir yakınsaması üzerine ortaya çıkan çalışmalardan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, bu çalışmalardan büyük bir bölümünün bölgeler arası

yakınsamanın varlığına işaret ettiği ve az sayıdaki çalışmanın bölgesel anlamda yakınsama olmadığı sonucuna ulaştığı görülmektedir. Bölgesel endüstrilerin yoğunlaşmasına odaklanan çalışmalarda ise endüstriyel yoğunlaşma ve dışsallıkların bölgesel ekonomik büyümeyi belirleyici faktörler olduğu vurgulanmıştır (Gömleksiz ve Mercan, 2017). Çalışmanın amacı kapsamında, Türkiye’de son dönemde ortaya çıkan bazı çalışmaların da kulüp yakınsama hipotezinin varlığını araştırdıkları görülmektedir. Bu kapsamda Yazgan ve Ceylan (2021) 2014-2018 döneminde Düzey 2 bölgeleri kapsamında gerçekleştirdikleri çalışmada 8 yakınsama kulübünün varlığını tespit etmişlerdir. Bu kulüplerde yer alan bölgelerden on dört tanesi birbirine komşu bölgeler ve on bölge ise komşu olmayan bölgelerdir. Bu doğrultuda, öne çıkan sektörler itibarıyla benzerliklerin yakınsama kulüplerinin oluşumunda belirleyici olabileceği belirtilmektedir. Öne çıkan bu sektörlerin bilişim ve finans başta olmak üzere madencilik ve taş ocaklığı, imalat ve tarım, ormancılık ve balıkçılık endüstrileri olduğu görülmektedir.

Kulüp yakınsamanın varlığını araştıran başka bir çalışmada Kartal (2022), 2004-2020 döneminde 26 Düzey 2 bölgeyi ele almaktadır. Çalışmada kullanılan Log(t) testi sonuçları bölgesel düzeyde mutlak yakınsamanın var olmadığına işaret ederken, 7 yakınsama kulübünün varlığı tespit edilmiştir. Bir başka çalışmada Sakarya vd. (2024) Düzey 3 bölgeleri kapsamında 2004-2022 dönemine ait bir veri kullanarak kulüp yakınsama hipotezini test etmişlerdir. Analiz sonucunda bölgesel düzeyde beş yakınsama kulübünün var olduğu görülürken, yakınsamanın nedenleri kapsamında bölgesel büyüme hızları ve sektörel istihdamdaki gelişmeler incelenmiştir. Bu kapsamda hizmetler sektörünün iraksama bakımından belirleyici olduğu ve düşük gelirli bölgelerde hizmetler sektörünün istihdamdaki payının yüksek gelirli bölgelere kıyasla daha fazla arttığı değerlendirilmiştir.

3.3. Örneklem ve Veri Seti

Analizde gelir yakınsaması hipotezinin test edilmesine yönelik olarak kullanılan panel veri seti İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması kapsamında 26 Düzey 2 bölgeye ait 2009-2022 dönemine ilişkin verilerden oluşmaktadır. Bu kapsamda analizde gelir değişkenini temsil etmek üzere cari fiyatlarla bölgesel kişi başına GSYH (TL) kullanılmıştır. İlgili veriler TÜİK (2024) bölgesel istatistikler veri

tabanından derlenmiştir. Değişkenlere ilişkin tanımlamalara Tablo 4’te yer verilmektedir.

Tablo 4. Değişkenlerin Tanımlanması

Tür	Değişken	Tanım	Kısaltma	Kaynak
<i>Bağımlı</i>	Kişi Başına Gelir	Kişi Başına Bölgesel GSYH (cari fiyatlarla, TL)	<i>KBG</i>	TÜİK (2024)
	Yakınsama Hızı	Yakınsama hızına göre artan bölge sınıflandırması (kategorik)	<i>YKH</i>	Yazarın Hesaplamaları
<i>Bağımsız</i>	Endüstriyel Yoğunlaşma (I)	Herfindahl-Hirschman endeksi	<i>HH</i>	TÜİK (2024); Yazarın Hesaplamaları
	Endüstriyel Yoğunlaşma (II)	Lokasyon Katsayısı	<i>LK</i>	TÜİK (2024); Yazarın Hesaplamaları
	İstihdam	Sanayi İstihdamı (kişi)	<i>IST</i>	TÜİK (2024)
	Girişimcilik	İmalat sanayi iş yeri sayısı (adet)	<i>GRS</i>	TÜİK (2024); Yazarın Hesaplamaları
	Nüfus Yoğunluğu	Kilometrekareye düşen kişi sayısı	<i>NYO</i>	TÜİK (2024)

Analizde endüstriyel yoğunlaşmanın hesaplanmasına yönelik olarak literatürde sıklıkla kullanılan yoğunlaşma ölçütleri kullanılmıştır. Bunlardan ilki, belirli bir mekânsal birimdeki ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşma derecesini ölçmekte kullanılan Herfindahl-Hirschman endeksidir. Bu endeksle endüstri ya da piyasa payları yardımıyla yoğunlaşma oranının ölçülmesi sağlanmaktadır. Endeks kapsamındaki yüksek değerler yoğunlaşmanın arttığını gösterirken, endeksin

hesaplanmasına Eşitlik (1)'de yer verilmiştir. Eşitlik (1)'de S_{ij}^s i bölgesine ait j endüstrisindeki sanayi üretiminin aynı bölgedeki toplam sanayi üretim içerisindeki payını göstermektedir. Söz konusu endeksin hesaplanmasında sanayi üretimini temsilen sanayi sektörüne ilişkin GSYH kullanılmıştır.

$$HH_{ij} = \sum_{j=1}^n (S_{ij}^s)^2 \quad (1)$$

Endüstriyel yoğunlaşmanın ölçümünde kullanılan bir diğer ölçüt Lokasyon Katsayısıdır. Bu ölçüt de benzer şekilde belirli bir endüstrideki üretim ya da istihdamın görece yoğunluk derecesini vermektedir. Eşitlik (2) (p_{ij}/p_{it}) ve $(\hat{p}_{cj}/\hat{p}_{ct})$ sanayi üretiminin sırasıyla i bölgesi ve ulusal üretim içerisindeki paylarını göstermektedir. Endeksin hesaplanmasında benzer şekilde sanayi sektörüne ait GSYH verileri kullanılmıştır.

$$LO_{ij} = \frac{(p_{ij}/p_{it})}{(\hat{p}_{cj}/\hat{p}_{ct})} \quad (2)$$

Çalışmada endüstriyel yoğunlaşma ile gelir yakınsaması arasındaki ilişkinin incelenmesinde sanayi istihdamı, imalat sanayindeki iş yeri sayısı ve nüfus yoğunluğu değişkenleri kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. İlgili değişkenler TÜİK (2024) Bölgesel İstatistikler veri tabanından elde edilmiştir.

3.4. Ekonometrik Model ve Yöntem

Analizde bölgeler arası gelir yakınsaması ve kulüp yakınsama hipotezlerinin test edilmesinde Phillips ve Sul (2007, 2009) tarafından önerilen test prosedürü izlenmektedir. Phillips ve Sul (2007, 2009) yakınsama analizinde “log(t)” testini kullanmaktadır. Eşitlik (3)'te μ_t , δ_{it} ve ε_{it} sırasıyla ortak faktör, kendine özgü faktör yükü ve hata terimlerini temsil etmektedir. Eşitliğin sol tarafında ise X_{it} kişi başına geliri (KBG) tanımlamaktadır.

$$\log X_{it} = \delta_{it}\mu_t + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Eşitlik (3), faktör yükünün yakınsama/ıraksama gösterip göstermediğini belirlemeye yardımcı olmaktadır. Bunu tespit etmek için Phillips ve Sul (2007, 2009) panel görelî geçiş katsayısını/parametresini (h_{it}) aşağıdaki şekilde hesaplamaktadır:

$$h_{it} = \frac{\log X_{it}}{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \log X_{it}} = \frac{\delta_{it}}{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \delta_{it}} \quad (4)$$

Eşitlik (4), i ülkesi için geçiş yolunun ortalama panel serisiyle ilişkili olarak faktör yüklemeye katsayısının ölçülmesine yardımcı olur. Buna göre görelî geçiş katsayıları Eşitlik (4)'den tahmin edilir ve daha sonra görelî geçiş eğrilerini çizmek için kullanılır. “log(t)” testinin faktör yüklemeye katsayısının yakınsamasını test ederken geçiş katsayısı kullanılmaktadır. Yakınsama, tek bir birimin zaman içinde örnek ortalamasına yaklaşması anlamına gelmektedir.

Phillips ve Sul (2007, 2009), panel yakınsamasının olmadığı ve sadece alt gruplar içinde yerel yakınsamanın var olduğu durumlarda bile, bir örneğin kesit varyansındaki azalmanın neden olabileceği durağan olmayan panel geçiş davranışını hesaba katmayı amaçlayan aşağıdaki yarı parametrik eşitliği ortaya koymuştur:

$$\delta_{it} = \delta_i + \beta_i \varphi_{it} z(t)^{-1} t^\tau \quad (5)$$

Eşitlik (5)'te δ_{it} ülkeye özgü faktör yükünün zamanla değişmeyen kısmıdır, $Z(t)$ zamanla yavaş artan değişken bir fonksiyonu, τ azalma oranı (yakınsama hızı) ve φ_{it} zayıf otokorelasyonlu rastgele bir hata değişkenidir. Eşitlik (5)'ten yola çıkarak aşağıdaki hipotezler test edilmektedir:

H_0 : Tüm “ i ” kesitleri için yakınsama vardır ($H_0 : i = \delta$ ve $\tau \geq 0$)

H_1 : Tüm “ i ” kesitleri için yakınsama yoktur ($H_1 : i \neq \delta$ ve $\tau < 0$)

Buna göre Phillips ve Sul (2007, 2009) üç adımlı bir test prosedürü önermektedir:

i. Yukarıda verilen hipotezlerin oranlanması ile elde edilen kesitsel varyans oranı belirlenir (H_1/H_0).

ii. Eşitlik (6)'da verilen EKK regresyonu tahmin edilir:

$$\log\left(\frac{H_1}{H_t}\right) - 2\log Z(t) = \hat{\phi} + \hat{b} \log t + \hat{\mu}_t, \quad j > 0 \text{ için } t=[jT], [jT]+1, \dots, T \quad (6)$$

iii. $\tau \geq 0$ için tek kuyruklu t testinde $\hat{b}(\hat{b} = 2\hat{\tau})$ ve HAC standart hatası kullanılmaktadır. j ($j \in (0, 1)$), regresyonu ilk gözlemlerin belirli bir kısmı kadar kısaltan bir kesme parametresidir. Monte Carlo simülasyonlarında j = 0,3 ve Z(t)=T=183'e kadar olan örneklerde boş hipotezi reddetmek/kabul etmek için standart kritik değer %5 anlamlılık seviyesinde -1,65 olarak belirlenmiştir.

Phillips ve Sul (2007, 2009) yukarıdaki adımlardan yola çıkarak paneldeki birimlerin yakınsama/ıraksama durumlarını aşağıdaki adımlara göre belirlemektedir:

Adım 1: Panelin N kadar üyesini son gözleme göre sıralanır.

Adım 2: Tüm farklı k değerleri için (yani $2 \leq K < N$) en yüksek k üyeyi (Adım 1'den) kullanılır. Daha sonra üretilen en yüksek yakınsama t-istatistiği seçilerek log(t) regresyonu tahmin edilir ($t > -1,65$ olduğunda ilgili kulüp için yakınsama vardır). Bu kulüp aynı zamanda çekirdek yakınsama kulübünü oluşturmaktadır.

Adım 3: $t > c^*$ olduğu sürece çekirdek kulübe bir kesit eklenir ve log(t) regresyonunu tekrar tahmin edilir.

Adım 4: log(t) regresyonu bir önceki adımda farklılaşan tüm ülkeler için tekrarlanarak ikinci yakınsama kulübü oluşturulur. Hipotezin reddedilmesi durumunda algoritma tekrarlanır. Grubun kendisinin yakınsama kulüplerine ayrılıp ayrılamayacağını belirlemek için kalan ülkeler için 1-3. adımları uygulanır. Son olarak, eğer 2. adımda $t > -1,65$ sağlayan bir k değeri yoksa, kalan kesitlerin ıraksama sergilediği sonucuna varılır.

Phillips ve Sul (2007, 2009), her bir birimin (bölge ya da ülke) yakınsama sürecini incelerken, “ortak büyüme yolu” (common growth path) adı verilen bir referans çerçevesini kullanmaktadırlar. Bu çerçeve tüm örneklemin ortalaması etrafında tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, kulüp yakınsama analizinde yakınsama hızı, kulüplerin kendi içindeki veya arasındaki ortalamalardan ziyade tüm örneklemin ortalama davranışına göre ölçülmektedir.

Analizin ikinci bölümünde endüstriyel yoğunlaşma ile gelir yakınsaması arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik olarak sıralı lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Sıralı lojistik regresyon, bağımlı değişken sıralı olduğunda, yani anlamlı bir sıraya sahip ancak aralarında sabit bir mesafe olmayan kategorileri temsil ettiğinde kullanılmaktadır. Sıralı lojistik modelin temelinde, gözlemlenen sıralı (kategorik) değişken Y^* 'yi belirleyen sürekli bir gizli Y (gözlenmemiş) değişken bulunmaktadır. Bu gizli değişken aşağıdaki şekilde modellenir:

$$Y^* = \beta x_i + \varepsilon_i \quad (7)$$

Eşitlik (7)'de x açıklayıcı değişkenleri, β tahmin edilecek lojit katsayıları, ε lojistik bir dağılım sergileyen hata terimini temsil etmektedir. Burada gözlemlenen sıralı değişken Y , kesme noktaları (eşikler) aracılığıyla aşağıda verilen gizli değişken Y^* ile ilişkilidir:

$$Y = \begin{cases} 1 & ; Y^* \leq \mu_1 \\ 2 & ; \mu_1 < Y^* \leq \mu_2 \\ \vdots & \\ k & ; Y^* > \mu_{k-1} \end{cases} \quad (8)$$

Tablo 4'te yer alan yakınsama hızı değişkeni (YKH) log(t) regresyonundan elde edilen katsayılar kullanılarak elde edilmiştir. Bu katsayılar aynı zamanda her bir kulübe ait yakınsama hızını vermektedir. Buna göre en düşük yakınsama hızına sahip yakınsama kulübüne ait kategori değeri 1 iken daha yüksek yakınsama hızına sahip kulüpler için kategori değerleri artan bir sıralamada oluşturulmuştur. Sıralı lojistik regresyon yöntemine ait genel denklem şu şekildedir:

$$\log\left(\frac{p(Y \leq j)}{p(Y > j)}\right) = \mu_j - \beta X_i \quad (9)$$

Eşitlik (9)'da $\log(P(Y>j)/P(Y\leq j))$, Y 'nin j 'den küçük veya eşit olma olasılığının, j 'den büyük olma olasılığına oranının logaritmasıdır. μ_j , j 'inci kategori ile diğer kategoriler arasındaki eşik değeri (cut point), X bağımsız değişkenleri ve β lojit katsayısı göstermektedir. Bu kapsamda endüstriyel yoğunlaşmanın yakınsama üzerindeki etkisi aşağıda verilen sekiz alternatif model kullanılarak incelenmektedir.

$$\text{Model 1: } \log\left(\frac{p(YKH \leq 1)}{p(YKH > 1)}\right) = \mu_j - \beta_1 HH_i \quad (10)$$

$$\text{Model 2: } \log\left(\frac{p(YKH \leq 1)}{p(YKH > 1)}\right) = \mu_j - \beta_1 LK_i \quad (11)$$

$$\text{Model 3: } \log\left(\frac{p(YKH \leq 1)}{p(YKH > 1)}\right) = \mu_j - \beta_1 HH_i + \beta_2 IST_i \quad (12)$$

$$\text{Model 4: } \log\left(\frac{p(YKH \leq 1)}{p(YKH > 1)}\right) = \mu_j - \beta_1 LK_i + \beta_2 IST_i \quad (13)$$

$$\text{Model 5: } \log\left(\frac{p(YKH \leq 1)}{p(YKH > 1)}\right) = \mu_j - \beta_1 HH_i + \beta_2 IST_i + \beta_3 GRS_i \quad (14)$$

$$\text{Model 6: } \log\left(\frac{p(YKH \leq 1)}{p(YKH > 1)}\right) = \mu_j - \beta_1 LK_i + \beta_2 IST_i + \beta_3 GRS_i \quad (15)$$

$$\text{Model 7: } \log\left(\frac{p(YKH \leq 1)}{p(YKH > 1)}\right) = \mu_j - \beta_1 HH_i + \beta_2 IST_i + \beta_3 GRS_i + \beta_4 NYO_i \quad (16)$$

$$\text{Model 8: } \log\left(\frac{p(YKH \leq 1)}{p(YKH > 1)}\right) = \mu_j - \beta_1 LK_i + \beta_2 IST_i + \beta_3 GRS_i + \beta_4 NYO_i \quad (17)$$

3.5. Analiz ve Bulgular

3.5.1. Yakınsama Analizi

Analizde ilk olarak 26 Düzey 2 bölgenin genelinde gelir yakınsamasının varlığı Phillips ve Sul (2007, 2009) tarafından önerilen $\log(t)$ testi kullanılarak araştırılmaktadır. Tablo 5’de yer alan sonuçlarda, t istatistiğinin (-23,126) kritik tablo değerinden (-1,650) küçük olduğu ve yakınsamanın var olduğuna dair boş hipotezin %5 anlamlılık seviyesinde reddedildiği görülmektedir. Buna göre Düzey 2 bölgeleri genelinde mutlak gelir yakınsamasının olmadığı sonucuna varılmaktadır.

Tablo 5. Yakınsama Testi Sonuçları

Test	Katsayı	Standart Hata	t istatistik
log(t)	-0,632	0,027	-23,125

Kaynak: Yazarın hesaplamaları.

Not: Stata 17 yazılımında PSECTA paketi kullanılarak elde edilmiştir.

Analizde panelin geneline yönelik olarak yakınsamanın tespit edilmediğinden dolayı, ikinci aşamada bölgesel düzeyde yakınsama kulüplerinin var olup olmadığı incelenmektedir. Aşağıda yer alan log(t) testi sonuçlarına göre Düzey 2 bölgeleri kapsamında 5 yakınsama kulübünün ve bir ıraksayan grubun var olduğu tespit edilmektedir.

Tablo 6. Yakınsama Kulüpleri Testi Sonuçları

Kulüp/Grup	Kulüp/Grup Üyesi Bölgeler	log(t)	
		Katsayı	t istatistik
<i>Kulüp 1 (5)</i>	TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) TR31 (İzmir) TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) TR51 (Ankara) TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	-0,001	-0,010
<i>Kulüp 2 (11)</i>	TR22 (Balıkesir, Çanakkale) TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) TR52 (Konya, Karaman) TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) TR62 (Adana, Mersin) TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir) TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	0,109	1,679
<i>Kulüp 3 (4)</i>	TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) TRB1 (Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli) TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	0,687	4,533
<i>Kulüp 4 (2)</i>	TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	-0,082	-1,282
<i>Kulüp 5 (2)</i>	TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	3,451	1,565
<i>Grup 1 (2)</i>	TR10 (İstanbul) TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	-0,780	-25,857

Kaynak: Yazarın hesaplamaları.

Not: Stata 17 yazılımında PSECTA paketi kullanılarak elde edilmiştir.

Tablo 6'daki sonuçlara göre gelir yakınsamanın var olduğu kulüplerden birinci kulüpte 5, ikinci kulüpte 11, üçüncü kulüpte 4, dördüncü kulüpte 2 ve beşinci kulüpte 2 bölge yer almaktadır. Iraksamanın söz konusu olduğu grup ise TR10 ile TR41 bölgeleridir.

Analizin bir sonraki aşamasında olası kulüp birleşmelerini araştırmak üzere Phillips ve Sul (2007, 2009) tarafından önerilen kümelenme algoritmasına dayalı prosedür kullanılmaktadır. Tablo 7'de ulaşılan sonuçlara göre 3. ve 4. kulübün daha büyük bir yakınsama kulübü altında birleştirilebileceğine karar verilmektedir.

Tablo 7. Kulüp Birleştirme Testi Sonuçları

log(t) Test	Katsayı	Standart Hata	t istatistik
Kulüp 1+2	-0,397	0,036	-11,017
Kulüp 2+3	-0,318	0,034	-9,398
Kulüp 3+4	0,005	0,071	0,067
Kulüp 4+5	-0,454	0,036	-12,643
Kulüp 5+Grup1	-0,708	0,030	-23,989

Kaynak: Yazarın hesaplamaları.

Not: Stata 17 yazılımında PSECTA paketi kullanılarak elde edilmiştir.

Kümelenme algoritması sonucu Tablo 7'de yer alan sonuçlar kapsamında nihai kulüplere ilişkin sonuçlara Tablo 8'de yer verilmiştir. Buna göre 3. kulüpteki bölge sayısı altıya çıkarken diğer kulüpler için aynı sınıflandırma söz konusudur.

Tablo 8. Nihai Kulüplerin Belirlenmesine İlişkin Sonuçlar

Nihai Kulüp/Grup	Kulüp/Grup Üyesi Bölgeler	log(t)	
		Katsayı	t istatistik
<i>Kulüp 1 (5)</i>	TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) TR31 (İzmir) TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) TR51 (Ankara) TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	-0,001	-0,010
<i>Kulüp 2 (11)</i>	TR22 (Balıkesir, Çanakkale) TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) TR52 (Konya, Karaman) TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) TR62 (Adana, Mersin) TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir) TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	0,109	1,679
<i>Kulüp 3 (6)</i>	TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) TRB1 (Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli) TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	0,005	0,067
<i>Kulüp 4 (2)</i>	TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	3,451	1,565
<i>Grup 1 (2)</i>	TR10 (İstanbul) TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	-0,780	-25,857

Kaynak: Yazarın hesaplamaları.

Not: Stata 17 yazılımında PSECTA paketi kullanılarak elde edilmiştir.

Nihai kulüp sınıflaması kapsamında gerçekleştirilen yakınsama testi sonuçlarında Düzey 2 Bölgeleri kapsamında 4 yakınsama kulübünün var olduğu görülürken, bu kulüplere ait katsayılar aynı zamanda yakınsama hızına (speed of adjustment) dair bilgi vermektedir. Buna göre en yüksek yakınsama hızı 4. Kulüpte (3.451) iken bu kulübü sırasıyla 2. Kulüp, 3. Kulüp ve 1. Kulüp izlemektedir.

3.4.2. Sıralı Lojistik Regresyon Analizi

Yukarıda gerçekleştirilen analizler sonucunda Türkiye’de söz konusu dönemde toplam 26 Düzey 2 Bölgenin bulunduğu 4 yakınsama kulübünün olduğu görülmüştür.

Bu kapsamda bölgesel anlamda kulüp yakınsama ile endüstriyel yoğunlaşma ilişkisi araştırılmıştır. Bu ilişkiyi araştırmak üzere sıralı (ordered) lojistik regresyon yöntemi kullanılmaktadır.

Bu amaçla bağımsız değişkenin belirlenmesine yönelik olarak bölgesel yakınsama kulüplerine ait yakınsama parametreleri (hızları) kullanılmaktadır. Buna göre, en düşük yakınsama hızına sahip kulübün sırasıyla 1. Kulüp ($\beta=-0,001$) olduğu görülürken, yakınsama hızı bakımından bu kulübü 3. Kulüp ($\beta=0,005$) ve 2. Kulüp ($\beta=0,109$) izlemektedir. Yine kulüp yakınsama analizi sonuçlarına göre en yüksek yakınsama hızına sahip kulübün 4. Kulüp ($\beta=3,451$) olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bağımsız değişken kapsamında en düşük yakınsama hızına sahip kulüpte (1. Kulüp) yer alan bölgeler “1”, daha yüksek bir yakınsama hızına sahip kulüpte (3. Kulüp) yer alan bölgeler “2” ve “3” (2. Kulüp) ve en yüksek yakınsama hızına sahip kulüpte (4. Kulüp) yer alan bölgeler ise “4” olarak kodlanmıştır.

Tablo 9. Sıralı Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7	Model 8
<i>HH</i>	-16,168 (2,261) [***]		-9,049 (2,562) [***]		-5,067 (3,086) [*]		-5,218 (3,178) [*]	
<i>LK</i>		-1,616 (0,295) [***]		-0,871 (0,309) [***]		-0,514 (0,334)		-0,334 (0,338)
<i>IST</i>			-0,006 (0,001) [***]	-0,007 (0,001) [***]	-0,012 (0,003) [***]	-0,014 (0,003) [***]	-0,006 (0,003) [**]	-0,009 (0,003) [***]
<i>GRS</i>					0,0001 (0,000) [***]	0,0001 (0,000) [***]	0,0001 (0,000) [***]	0,0001 (0,000) [***]
<i>NYO</i>							-0,018 (0,003) [***]	-0,017 (0,003) [***]
<i>LR[p]</i>	57,33 (0,000)	31,31 (0,000)	85,12 (0,000)	80,23 (0,000)	90,68 (0,000)	90,32 (0,000)	128,02 (0,000)	126,26 (0,000)

Kaynak: Yazarın hesaplamaları.

Not: Parantez içindeki değerler standart hataları, köşeli parantez içindeki ***, ** ve * üst simgeleri ilgili katsayının sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Stata 17 yazılımında ologit komutu kullanılarak elde edilmiştir.

Kullanılan iki farklı yoğunlaşma ölçütü ve kontrol değişkenler kapsamında 8 alternatif model belirlenmiş ve tahmin edilmiştir. Tablo 9’da yer alan sonuçlarda, tüm modeller için Olabilirlik Oran (ki-kare) testi ve bunlara ilişkin p-değerleri, modellerin

bir bütün olarak, hiçbir öngörücü içermeyen boş modellere kıyasla istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Yoğunlaşma ölçütü olan *HH* değişkeni kapsamında, Model 1, Model 3, Model 5 Model 7’deki diğer tüm değişkenler sabit tutulduğunda, *HH*’deki bir birimlik artışın bölgelerin daha yüksek bir yakınsama hızına sahip olan kulüplerde olma olasılığında istatistiksel olarak anlamlı bir azalışa neden olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, endüstriyel yoğunlaşmadaki artışın bölgelerin daha düşük yakınsama hızlarına sahip kulüplerde olma olasılığını artırdığı söylenebilir. Kulüp yakınsama analizinden elde edilen yakınsama kulüplerinde görece düşük gelirli bölgelerin daha yüksek yakınsama hızına sahip kulüplerde toplandığı görülmektedir. Buna karşılık, düşük yakınsama hızına sahip bölgeler, genellikle gelişmiş bölgeler olma eğilimindedir. Bu durumun temel nedeni, gelişmiş bölgelerin zaten yüksek bir gelir seviyesine ulaşmış olmalarıdır. Buradan yola çıkarak, endüstriyel yoğunlaşmanın bir bölgenin daha yüksek bir yakınsama hızına sahip ve dolayısıyla daha düşük bir gelir grubundaki bir kulübe dahil olma olasılığını azalttığı söylenebilir. Bir başka deyişle, endüstriyel yoğunlaşmadaki artışın bölgelerin daha düşük bir yakınsama hızına sahip, yani bölgeler arası eşitsizliğin daha düşük olduğu yüksek gelirli bölgeler kulübünde kalma olasılığını artırdığı ifade edilebilir. İkinci yoğunlaşma değişkeni olan *LK*’ya ait katsayıların Model 2, Model 4, Model 6 ve Model 8’de negatif işaretli oldukları, buna karşılık Model 2 ve Model 4’te %1 anlamlılık seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç da benzer olarak *HH* değişkeninden elde edilen bulgularla paraleldir.

Tablo 9’da kontrol değişkenlerin de yer aldığı modellerde, *IST* değişkenine ait katsayılar Model 3, Model 4, Model 5, Model 6, Model 7 ve Model 8’de negatif işaretli ve Model 7 (%5) haricinde %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Elde edilen bu sonuç, sanayi istihdamındaki bir birimlik bir artışın bölgelerin daha yüksek bir yakınsama hızına sahip ve görece daha düşük bir gelir grubunda olan kulüplerde olma olasılığında anlamlı bir azalışa neden olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla sanayi istihdamındaki artışın bölgelerin daha yüksek bir gelir grubuna sahip gelişmiş bölgelerin bulunduğu kulüplerde bulunma olasılığını artırdığı görülmektedir. Bu kapsamda özellikle yüksek katma değerli ve teknolojik yenilikler ile desteklenen bölgeler yüksek gelirli bir gelişmiş bölge olma potansiyeline sahiptir.

Bir diğerkontrol değişken olan *GRS* değişkenine ait katsayılar Model 5, Model 6, Model 7 ve Model 8'e ait sonuçlarda pozitif işaretili ve %1 anlamlılık seviyesinde anlamlı bulunmuşlardır. Bu sonuç, sanayi sektörüne ait girişimcilik faaliyetlerindeki artışın bölgelerin daha yüksek bir yakınsama hızına sahip ve görece daha düşük bir gelir grubunda olan kulüplerde olma olasılığını artırdığına işaret etmektedir. Bu kapsamda özellikle düşük teknolojili sanayi kolları veya geleneksel üretim sektörlerinde genellikle düşük ücretli yeni iş yerlerinin açılması, bölgenin ekonomik yapısının gelişmişlik seviyesini yükseltmeyebilecektir. Bu tür bölgelerde ekonomik faaliyet hacmindeki hızlı büyümeye paralel olarak yakınsama hızı artsa da gelişmişlik seviyesi sınırlı kalabilecektir. Son olarak *NYO* değişkenine ait katsayıların Model 7 ve Model 8'de negatif işaretili ve %1 anlamlılık seviyesinde anlamlı oldukları görülmektedir. Bu sonuç da benzer şekilde, nüfus yoğunluğuna bağlı olarak artan üretim faaliyetleri ve ölçek ekonomilerinin bölgelerin daha düşük bir yakınsama hızı ve daha yüksek bir gelir grubunda olan kulüplerde olma olasılığını artırdığı şeklinde yorumlanabilir.

Sıralı lojistik regresyon analizi kapsamında endüstriyel yoğunlaşma ile bölgesel ekonomik yakınsama arasındaki ilişkiye dair elde edilen bulgular Türkiye örneğinde daha önce ortaya çıkan bölgesel çalışmalarla kısmen örtüşmektedir. Bu bağlamda Karaalp ve Erdal (2012) yığılma ekonomilerinin bölgesel büyümeyi desteklerken, komşu illerin beta yakınsama hızları üzerinde olumsuz etkide bulunduğunu göstermişlerdir. Benzer şekilde Gömleksiz ve Mercan (2017), endüstriyel yoğunlaşma kapsamındaki dışsallıklar ve uzmanlaşmanın bölgelerin gelişmişlik düzeyleri üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buna paralel olarak, İğdeli vd. (2020) endüstriyel yoğunlaşmaya bağlı uzmanlaşma, rekabet ve dışsallıkların bölgesel büyümeyi teşvik ettiğine işaret etmektedirler.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'deki Düzey 2 Bölgeler kapsamında kişi başına gelire dayalı kulüp yakınsama hipotezinin test edilmesi ve endüstriyel yoğunlaşma ile yakınsama arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgularda, bölgeler arası koşulsuz yakınsamanın var olmadığı görülmüş ve yakınsama kulüplerinin varlığı araştırılmıştır. Bu kapsamda Düzey 2 Bölgelerine ilişkin olarak 24 bölgeden oluşan 4 yakınsama kulübü ve 1 ıraksayan grup tespit edilmiştir. Bu kulüplerdeki bölgelerin ekonomik yapıları incelendiğinde, görece yüksek yakınsama hızına sahip olan yakınsama kulüplerindeki bölgelerin daha düşük gelirli oldukları, buna karşılık düşük yakınsama hızına sahip bölgelerin ise gelir bakımından gelişmiş bölge gruplarında yer aldığı gözlemlenmiştir.

Çalışmada endüstriyel yoğunlaşma ve yakınsama arasındaki ilişkiye dair ulaşılan ekonometrik analiz sonuçlarında, endüstriyel yoğunlaşmanın bir bölgenin daha yüksek bir yakınsama hızına sahip ve dolayısıyla daha düşük bir gelir grubuna dahil bir kulüpte olma olasılığını azalttığı görülmüştür. Diğer bir ifadeyle, endüstriyel yoğunlaşmadaki artış, bir bölgeyi daha düşük bir yakınsama hızı ve daha yüksek bir gelir grubuna sahip bir kulüpte bulunma olasılığını artırdığı sonucuna varılmıştır. Bu sonuç, endüstriyel yoğunlaşmadaki artışın bölgelerin daha düşük bir yakınsama hızına sahip, yani bölgeler arası eşitsizliğin daha düşük olduğu yüksek gelirli bölgeler kulübünde kalma olasılığını artırdığına işaret etmektedir.

Endüstriyel yoğunlaşmanın bölgesel eşitsizlikler üzerindeki etkisinin inovasyon ve teknoloji, istihdam ve işgücü, altyapılar ve kamu yatırımları çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Bu kapsamda endüstriyel yoğunlaşmanın teknoloji ve bilgi transferini destekleyerek yerel firmaların gelişmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Diğer taraftan, endüstriyel yatırımlar, iş imkanlarını artırarak iş gücünün istihdam edilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu durum, bölgedeki gelirin artmasını ve bölgesel ekonomik faaliyetlerin canlanmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda bu yatırımlar yerel iş gücünün becerilerini artırmak için eğitim ve mesleki gelişim olanaklarını teşvik etmektedir. Son olarak, yoğun endüstriyel faaliyetler, bölgesel altyapı yatırımlarını tetikleyebilmekte, yollar, ulaşım ağları, enerji ve suya yönelik altyapılar geliştikçe bölgenin ekonomik cazibesi artırabilmektedir. Bölgesel

altyapılar iyileştikçe bölgeye yeni yatırımların çekilebildiği ve bölgesel kalkınmanın hızlanacağı söylenebilir. Bu bakımdan Türkiye'deki bölgesel eşitsizliklerin giderilmesine yönelik olarak bölgesel karakteristiklere özgü politikaların artırılmasına, bu yolla bölgesel endüstrilerin geliştirilmesine ve çeşitlendirilmesine ihtiyaç olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ACEMOĞLU, D.** (2009). Introduction to Modern Economic Growth. **Princeton University Press.**
- ACEMOĞLU, D.,** ve Robinson, J. A. (2012). Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. **Crown Business.**
- ACEMOĞLU, D.,** Johnson, S., ve Robinson, J. A. (2001). The Colonial Origins Of Comparative Development: An Empirical Investigation. **American Economic Review**, 91(5), 1369-1401.
- ACEMOĞLU, D.,** Johnson, S., ve Robinson, J. A. (2005). Institutions As A Fundamental Cause Of Long-Run Growth. In Handbook Of Economic Growth (Vol. 1, pp. 385-472). **Elsevier.**
- ADİYAMAN VALİLİĞİ.** (2023). Adıyaman Kalkınma Stratejisi Ve Eylem Planı. <https://www.ika.org.tr/assets/upload/dosyalar/adiyaman-kalkinma-stratejisi-ve-eylem-plani.pdf> Erişim Tarihi: 28.09.2024
- AGHION, P.,** ve Howitt, P. (1992). A Model Of Growth Through Creative Destruction. **Econometrica**. 60(2), 323-351.
- AKSARAY TİCARET VE SANAYİ ODASI.** (2019). Bölgede Yatırım. https://www.aksaraytso.org.tr/assets/upload/Eedhl6mrZoR2Na-2vHRZUlnuo35aTjBBaZ_iq3nHDq3sIsz583Z25GKIfoC5.pdf Erişim Tarihi: 01.09.2024
- AKTAŞ, H.** ve Karğın, M. (2019). Manisa Ekonomik Görünüm Raporu. **Manisa Ticaret ve Sanayi Odası.** <https://www.manisatso.org.tr/dosyalar/suresiz-yayinlar/Manisa-Ekonomik-Raporu.pdf> Erişim Tarihi: 01.09.2024
- ALBAYRAK, A. N.,** ve Erkut, G. (2011). Automotive Industry in Istanbul and Eastern Marmara Region: An Innovative Cluster ? **Semantics Scholar.**
- ALİAĞA TİCARET ODASI.** (2024). Aliğa'nın Ekonomisi. <https://alto.org.tr/tr/Sayfa/17-aliaganin-ekonomisi> Erişim Tarihi: 24.09.2024
- AMASYA TİCARET VE SANAYİ ODASI.** (2012). Amasya Tarım ve Hayvancılığa Dayalı Sektör Raporu.

<https://amasyatso.org.tr/yedek/2019/11/Tar%C4%B1m->

[Sekt%C3%B6r%C3%BC-Raporu.pdf](https://amasyatso.org.tr/yedek/2019/11/Tar%C4%B1m-Sekt%C3%B6r%C3%BC-Raporu.pdf) Erişim Tarihi: 01.09.2024

ANKARA SANAYİ VE TEKNOLOJİ İL MÜDÜRLÜĞÜ. (2018). Ankara İl Sanayi Durum Raporu. <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/ankara.pdf> Erişim Tarihi: 07.10.2024

ANTALYA TİCARET VE SANAYİ ODASI. (2021). <https://www.atso.org.tr/tr/antalya/antalya-ekonomisi> Erişim Tarihi: 08.09.2024

ANTALYA TİCARET VE SANAYİ ODASI. (2020). Antalya Sanayi Raporu. **ATSO Yayınları.**

ASHEİM, B. T., ve Gertler, M. S. (2005). The Geography Of İnnovation: Regional İnnovation Systems. In J. Fagerberg, D. C. Mowery ve R. R. Nelson (Eds.), The Oxford Handbook Of İnnovation (Pp. 291-317). **Oxford University Press.**

ASHEİM, B. T., ve Isaksen, A. (2002). Regional İnnovation Systems: The İntegration Of Local ‘Sticky’and Global ‘Ubiquitous’ Knowledge. **Journal of Technology Transfer**, 27(1), 77-86.

AYDIN İL TARIM VE ORMAN MÜDÜRLÜĞÜ. (2022). Aydın Tarım Vizyonu 2018-2022.

<https://aydin.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Kutu%20Men%C3%BC%20Belgeler/2018-2022%20Ayd%C4%B1n%20Tar%C4%B1m%20Vizyonu-11.pdf>

Erişim Tarihi: 05.10.2024

BALIKESİR ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ. (2024). İntest İn Balıkesir: <https://www.investinbalikesir.com/yatirim-bolgeleri/organize-sanayi-bolgeleri/balikesir-organize-sanayi-bolgesi> Erişim Tarihi: 03.10.2024

BALIKESİR VALİLİĞİ ÇEVRE, ŞEHİRCİLİK VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İL MÜDÜRLÜĞÜ. (2022). Balıkesir İli 2021 Yılı Çevre Durum Raporu. https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/bal-kes-r_-cdr2021-20221227141414.pdf Erişim Tarihi: 21.09.2024

- BARLIN, H., ve Altuğ, N. (2022).** Bölgesel İktisat Teori ve Politika. İstanbul: **Ekin Basım Yayın Dağıtım.**
- BARRO, R. J. (1991).** Economic Growth İn A Cross Section Of Countries. **The Quarterly Journal Of Economics**, 106(2), 407-443.
- BARRO, R. J., ve Sala-i-Martin, X. (1992).** Convergence. **Journal of Political Economy**, 100(2), 223-251.
- BARRO, R. J., ve Sala-i-Martin, X. (1995).** Economic Growth. **McGraw-Hill.**
- BATMAN İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ. (2020).**
<https://batman.ktb.gov.tr/TR-282192/batman-ve-petrol.html> Erişim Tarihi: 25.09.2024
- BAUMOL, W. J. (1982).** Contestable Markets and the Theory of Industry Structure. **Harcourt Brace Jovanovich.**
- BAYBURT İLİ MADEN VE ENERJİ KAYNAKLARI. (2010).** Bayburt Bölgesinde Madencilik Faaliyetleri ve Üretim Raporu.
https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Bayburt_Madenler.pdf Erişim Tarihi: 01.09.2024
- BAYTAR, İ., ve Doğan, M. (2021).** Muş İlinde Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri. **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, 4(2), 302-320.
<https://doi.org/10.33712/mana.943607>
- BEBKA. (2021).** Bilecik Sektörel İnovasyon Karnesi Raporu.
<https://investinbilecik.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/Bilecik-Sektorel-Inovasyon-Karnesi-Raporu-23.06.2022.pdf> Erişim Tarihi: 30.08.2024
- BESLEME, M. ve Sasa, Ç. (2021).** Mardin İlçesi Ekonomik Panaroması 2021. **Mardin Ticaret ve Sanayi Odası.**
- BESLEME, M. ve Berber, T. (2021).** Niğde İli Tarımsal Üretim Raporu 2016-2020. Niğde Ticaret Borsası.

<http://www.nigdetb.org.tr/Portals/218/Raporlar/Istatistikler/N%C4%B0%C4%9EDE%20%C4%B0L%C4%B0%20TARIMSAL%20%C3%9CRET%C4%B0M%20RAPORU%202016-2020.pdf> Erişim Tarihi: 21.09.2024

BOUDEVILLE, J. R. (1966). Problems Of Regional Economic Planning. Edinburgh University Press.

BRACZYK, H. J., Cooke, P., ve Heidenreich, M. (Eds.). (1998). Regional Innovation Systems: The Role Of Governance In A Globalized World. **Routledge**.

BURDUR VALİLİĞİ. <http://www.burdur.gov.tr/mermer-sehri-burdur>. Erişim Tarihi: 16.09.2024

BURSA VALİLİĞİ. (2023). Bursa 2023 Sosyo Ekonomik Göstergeler. <http://www.bursa.gov.tr/kurumlar/bursa.gov.tr/Bursa.gov/dosyalar/PLANLAMA/BURSA-2023-EKONOMIK-VE-SOSYAL-GOSTERGELER.pdf> Erişim Tarihi: 10.09.2024

CARDOSO, F. H., ve Faletto, E. (1979). Dependency And Development In Latin America. **University of California Press**.

COOKE, P. (1992). Regional innovation systems: Competitive regulation in the new Europe. **Geoforum**, 23(3), 365-382.

COOKE, P., Uranga, M. G., ve Etxebarria, G. (1997). Regional Innovation Systems: Institutional And Organisational Dimensions. **Research Policy**, 26(4-5), 475-491.

ÇANAKKALE İL TARIM VE ORMAN MÜDÜRLÜĞÜ. (2023). 2023 Yılı Brifing Raporu. <https://canakkale.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Brifingler/2023%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Brifing%20Raporu.docx> Erişim Tarihi: 01.09.2024

ÇANKIRI TİCARET VE SANAYİ ODASI. (2019). Çankırı Ekonomi Raporu. <https://www.catso.org.tr/Portals/311/dosyalar/ekonomi-raporu/2019%20Ekonomi%20Raporu.pdf> Erişim Tarihi: 20.09.2024

ÇETİNKAYA, M., ve Erol, T. (2019). Tekirdağ'ın İhracat Potansiyeli ve Tekstil Sanayinin Rolü. İstanbul: **Beta Yayınevi**.

- DALY, H. E.** (1990). Sustainable Growth: An Impossibility Theorem. In: Daly, H. E. (Ed.), Ecological Economics and Sustainable Development. **Island Press.**
- DEMİR, H.** (2021). Marmara Bölgesi Sanayi Analizi: Kimya ve Plastik Sektörüne Genel Bakış. Tekirdağ: **Kardeşler Matbaacılık.**
- DENİZLİ SANAYİ VE TEKNOLOJİ MÜDÜRLÜĞÜ.** (2019). Denizli İl Sanayi Durum Raporu. https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/20_DENIZLI_ISDR_2019.pdf Erişim Tarihi: 11.09.2024
- DİNLER, Z.** (2020). Bölgesel İktisat. Bursa: **Ekin Basım Yayın Dağıtım.**
- DIYARBAKIR SANAYİ VE TEKNOLOJİ İL MÜDÜRLÜĞÜ.** (2019). Diyarbakır İl Sanayi Durum Raporu. https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/21_DIYARBAKIR_ISDR_2019.pdf Erişim Tarihi: 14.09.2024
- DOĞU KARADENİZ KALKINMA AJANSI.** (2019). <https://www.doka.org.tr/bolgemiz-TR.html> Erişim Tarihi: 15.09.2024
- DOĞU MARMARA KALKINMA AJANSI.** (2020). <https://marka.org.tr/yayin/dog%cc%86u-marmara-bo%cc%88lgesel-kalkinma-go%cc%88stergeleri-7/> Erişim Tarihi: 17.10.2024
- DPT** (2011). Kalkınma Planları ve Türkiye'de Bölgesel Kalkınma. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- EGE BÖLGESİ SANAYİ ODASI.** (2018). Ege Bölgesi Sanayi Raporu. **EBSO Yayınları.**
- ELAZIĞ BELEDİYESİ.** (2018). 2018 Faaliyet Raporu. https://www.elazig.bel.tr/dosya/yayin/dosyalar/Faaliyet_Raporu_2018.pdf.pdf Erişim Tarihi: 10.09.2024
- ELLİS, F., ve Biggs, S.** (2001). Evolving Themes İn Rural Development 1950s-2000s. **Development Policy Review**, 19(4), 437-448.
- ELMALI, K., Erkal, G., & Özer, H.** (2021). Türkiye'de İller Arası Gelir Yakınsaması: Mekânsal Ekonometrik Yaklaşım. **Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari**

Bilimler Dergisi, 35(2), 451-468. <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.770972>

Erişim Tarihi: 07.10.2024

ENERJİ VE TABİİ KAYNAKLAR BAKANLIĞI. (2023). Türkiye Nükleer Enerji Raporu. <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-nukleer-enerji> Erişim Tarihi: 27.09.2024

ERAYDIN, A. (2002). The Impact of Globalization on Different Social Groups: Competitiveness, Social Cohesion and Spatial Inequalities in Turkey. **International Planning Studies**, 7(1), 33-51.

ERLAT H. (2012). Türkiye’de Bölgesel Yakınsama Sorununa Zaman Dizisi Yaklaşımı. **Türkiye Ekonomi Kurumu**, 251-276.

ERSUNGUR, Ş. M., ve Polat, Ö. (2006). Türkiye’de Bölgeler Arasında Yakınsama Analizi. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8(2), 335-343

ESKİŞEHİR SANAYİ ODASI. (2020). Eskişehir Sanayi Profili. **ESO Yayınları.**

ESKİŞEHİR SANAYİ ODASI. (2023). Ekonomik Durum Ve Beklenti Raporu 2023. <https://www.eso.org.tr/ekonomik-durum-ve-beklenti-raporu-2023#book3/> Erişim Tarihi: 07.09.2024

EYGÜ, H. (2019). Erzurum İlinin Sanayi ve Tarımsal Ekonomi Üzerine Bir Araştırma Raporu. Erzurum Ticaret Borsası.

FRANK, A. G. (1966). The Development of Underdevelopment. **Monthly Review**, 18(4), 17-31.

FİKİRLİ, Ö., ve Çetin, A. K. (2017). İktisadi Doktrinde Schumpeteryan Yaratıcı Yıkımdan Yaratıcı Birikime. **Journal of Entrepreneurship and Innovation Management**, 6(1), 27-64.

FUJİTA, M., Krugman, P., ve Venables, A. J. (1999). The Spatial Economy: Cities, Regions And International Trade. **MIT press.**

- GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI.** (2015). GAP Sanayi Gelişim Raporu. <http://yayin.gap.gov.tr/pdf-view/web/index.php?Dosya=4b15ca119d> Erişim Tarihi: 20.09.2024
- GAZİANTEP SANAYİ VE TEKNOLOJİ İL MÜDÜRLÜĞÜ.** (2019). Gaziantep İl Sanayi Durum Raporu. https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/27_GAZIANTEP_ISDR_2019.pdf Erişim Tarihi: 07.09.2024
- GLAESER, E. L.** (2011). Triumph Of The City: How Our Greatest İnvention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier, And Happier. **Penguin Press.**
- GÖMLEKSİZ, M., ve Mercan, B.** (2017). Endüstriyel Yoğunlaşma Ve Uzmanlaşmanın Bölgesel Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye İmalat Sanayi Üzerine Bir İnceleme. **Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Alanya.**
- GÖMLEKSİZ, M.** (2016). Öğrenen Bölgeler: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Evrimi Üzerine Bir İnceleme. Z. Mızırak, ve B. Mercan içinde, Bölgesel Kalkınmada Yeni Trendler (s. 143-159). **Konya: Çizgi Kitabevi.**
- GÜNŞOY, G. Erdinç, Z.** (2018). Solow (Neo-Klasik) Büyüme Modelinde Yakınsama. G. Günsoy içinde, İktisadi Büyüme (s. 117). **Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi.**
- GÜNEYDOĞU ANADOLU İHRACATÇI BİRLİKLERİ.** (2019). Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ekonomik Raporu. **GAİB Yayınları.**
- GÜNEY MARMARA KALKINMA AJANSI.** (2016). Balıkesir Maden Yatırım Rehberi. <https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/Balikesir-Maden-Yatirim-Rehberi.pdf> Erişim Tarihi: 01.09.2024
- GÜNEY MARMARA KALKINMA AJANSI.** (2017). Çanakkale Enerji Sektörü Yatırım Rehberi. <https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/Canakkale-Enerji-Yatirim-Rehberi.pdf> Erişim Tarihi: 01.09.2024
- GÜNEY MARMARA KALKINMA AJANSI.** (2013). TR22 Güney Marmara Bölgesi Bölge Planı.v <https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/TR22->

[Guney-Marmara-Bolgesi-2014-2023-Bolge-Plani.pdf](#) Erişim Tarihi:
01.09.2024

GÜNŞOY, G. (2018). Solow (Neo-Klasik) Büyüme Modeli. Z. E. Güler Günşoy içinde, İktisadi (s. 117-121). **Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi.**

HAKKÂRİ İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ. (2014). Tarım ve Hayvancılık. <https://hakkari.ktb.gov.tr/TR-160259/tarim-ve-hayvancilik.html>
Erişim Tarihi: 04.09.2024

HANSEN, N. M. (1971). Growth centers in regional economic development. **The Free Press.**

HİRSCHMAN, A. O. (1958). The strategy of economic development. **Yale University Press.**

BAZ, İ. ve Alp, D. ve Bilgin, Ö. (2018). Şırnak Enerji Ve Maden Potansiyeli. **Konya: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.**

İĞDELİ, A., Bakırtaş, İ., ve Sever, E. (2020). Türkiye’de Endüstriyel Yoğunlaşmanın Yerel Büyüme Üzerine Etkileri. **Journal of Management and Economics Research**, 18(2), 70-91.

İPEKYOLU KALKINMA AJANSI. (2018). Kilis Ekonomi Strateji Belgesi. <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/kilis-ekonomi-strateji-belgesi-735282.pdf> Erişim Tarihi: 07.09.2024

İZMİR SANAYİ VE TEKNOLOJİ İL MÜDÜRLÜĞÜ. (2019). İzmir İl Sanayi Durum Raporu. https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/35_IZMIR_ISDR_2019.pdf Erişim Tarihi: 07.09.2024

JONES, C. I. (1995). RveD-based models of economic growth. **Journal of Political Economy**, 103(4), 759-784.

KADEŞ, C. (2021). Adana Ekonomisi 2021. **Adana Ticaret Odası.** <https://www.adanato.org.tr/WebDosyalar/V2/Dosyalar/2022/9/27/adana-ekonomisi-2021-16-42-14.pdf> Erişim Tarihi: 06.09.2024

- KAFALI, M. A.** (2017). Erzurum İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması. Teknoloji, Araştırma ve İş Geliştirme Daire Başkanlığı. <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/2e8bb-erzurum-ili-uygun-yatirim-alanlari.pdf> Erişim Tarihi: 08.09.2024
- KAHRAMANMARAŞ TİCARET VE SANAYİ ODASI.** (2024). Kahramanmaraş Ekonomi Rehberi. <https://www.kmtso.org.tr/wp-content/uploads/2024/08/KAHRAMANMARAS-EKONOMI-REHBERI-2024-TUR.pdf> Erişim Tarihi: 08.09.2024
- KALKINMA BAKANLIĞI.** (2014). Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014-2023. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/2014-2023_B%C3%B6lgesel_Geli%C5%9Fme_Ulusal_Stratejisi.pdf Erişim Tarihi: 08.09.2024
- KARAALP, H. S., ve Erdal, F.** (2012). Sanayileşmenin Bölgesel Yığılması ve Komşu İllerin Büyümesi Gelir Farklılıklarını Artırır mı ? Türkiye İçin Bir Beta Yakınsama Analizi. **Ege Akademik Bakış**, 475-486.
- KARACA, O.** (2018). 50 Years of Regional Convergence in Turkey: New Data Set and Analysis for the Period 1960-2010. **Sosyoekonomi**, 26(35), 207-228. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.343016>
- KARAMAN SANAYİ VE TEKNOLOJİ İL MÜDÜRLÜĞÜ.** (2019). Karaman İl Sanayi Durum Raporu. https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/70_KARAMAN_ISDR_2019.pdf Erişim Tarihi: 08.09.2024
- KARAMAN VALİLİĞİ İL TARIM VE MÜDÜRLÜĞÜ.** (2023). Brifing Raporu. [https://karaman.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Brifing%20Raporu-2023%204.%20d%C3%B6nem%20\(1\)%20\(1\).pdf](https://karaman.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Brifing%20Raporu-2023%204.%20d%C3%B6nem%20(1)%20(1).pdf) Erişim Tarihi: 08.09.2024
- KARTAL, M. Y.** (2018). Muğla Tarım ve Hayvancılık Sektör Yatırım Raporu. **Güney Ege Kalkınma Ajansı.** https://geka.gov.tr/Files/Mu%C4%9Fla%20Tar%C4%B1m%20ve%20Hayvan%C4%B1l%C4%B1k%20Sekt%C3%B6r%20Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Raporu_972018101700.pdf Erişim Tarihi: 08.09.2024

- KARTAL, T.** (2022) Türkiye’de Bölgesel Gelir Eşitsizliği: Düzey-2 Bölgeleri Bazında Yakınsama Analizi. **Yüksek Lisans Tezi Ege Üniversitesi.**
- KETELS, C. H. M.** (2003). The development of the cluster concept–present experiences and further developments. **Norges Handelshøyskole.**
- KEYDER, Ç.** (1987). State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development. Verso.
- KEYNES, J. M.** (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. **Macmillan.**
- KIYMALIOĞLU, Ü. ve Ayoğlu, D.** (2006). Türk İmalat Sanayinde Yığılma Ekonomileri. **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 198-209.
- KONYA’DA YATIRIM.** (2024). <https://www.konyadayatirim.gov.tr/sectorler/gida>
Erişim Tarihi: 30.09.2024
- KONYA TİCARET ODASI.** (2017). Konya Otomotiv Yan Sanayi Sektör Raporu. <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/dokumanflipbook/konya-otomotiv-yan-sanayi-sektor-raporu/1586> Erişim Tarihi: 08.09.2024
- KRUGMAN, P.** (1991). Geography and trade. **MIT Press.**
- KRUGMAN, P.** (1991). Increasing returns and economic geography. **Journal of Political Economy**, 99(3), 483-499.
- KRUGMAN, P.** (1995). Development, geography, and economic theory. MIT Press.
- KÜÇÜKER, M.** (2010). Ege Bölgesi Sanayi Yapısı ve Dönüşüm Süreci. **Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 27(1), 65-85.
- KÜTAHYA TİCARET VE SANAYİ ODASI.** (2021). 2021 Faaliyet Raporu. <https://elazigtso.org.tr/tr/index.php/raporlar/> Erişim Tarihi: 12.09.2024
- KÜTAHYA İL TARIM VE ORMAN MÜDÜRLÜĞÜ.** (2021). 2021 Yılı Brifingi. https://kutahya.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Brifing_2021.docx Erişim Tarihi: 26.09.2024
- LOPEZ-RODRÍGUEZ, Jesus** (2008). Regional Convergence in the European Union: Results from a Panel Data Model. **Economics Bulletin**, 18: 1–7.

- LUCAS, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. **Journal of Monetary Economics**, 22(1), 3-42.
- MALATYA TİCARET VE SANAYİ ODASI. (2022), 2022 Faaliyet Raporu. <https://www.malatyatso.org.tr/userfiles/yayinlar/faaliyetrapor/2022faaliyetraporu.pdf> Erişim Tarihi: 01.09.2024
- MARDİN SANAYİ VE TEKNOLOJİ İL MÜDÜRLÜĞÜ. (2019). Mardin İl Sanayi Durum Raporu. https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/47_MARDIN_ISDR_2019.pdf Erişim Tarihi: 02.09.2024
- MARSHALL, A. (1920). Principles of Economics (8th ed.). **Macmillan**.
- MARTİN, R., ve Sunley, P. (1996). Paul Krugman's Geographical Economics And Its Implications For Regional Development Theory: A Critical Assessment. **Economic Geography**, 72(3), 259-292.
- MARTİN, R., ve Sunley, P. (1998). Slow convergence? The new endogenous growth theory and regional development. **Economic Geography**, 74(3), 201-227.
- MARTİN, R., ve Sunley, P. (2003). Deconstructing clusters: Chaotic concept or policy panacea? **Journal of Economic Geography**, 3(1), 5-35.
- MERCAN, B. (2016). Bölgesel Ekonomi Teori/Yaklaşımların Gelişimi ve Paradigma Değişimi. Z. Mızırak, ve B. Mercan içinde, Bölgesel Kalkınmada Yeni Trendler (s. 9-12). **Konya: Çizgi Kitabevi**.
- MERSİN TİCARET VE SANAYİ ODASI. (2023). 2023 Faaliyet Raporu. <https://www.mtso.org.tr/tr/a/mtso-faaliyet-raporlari> Erişim Tarihi: 22.09.2024
- MIZIRAK, Z., ve Aydemir, E. N. (2016). Ekonomide Mekansal Algı Değişimi ve Kümelenme Yaklaşımı. Z. Mızırak, ve B. Mercan içinde, Bölgesel Kalkınmada Yeni Trendler (s. 85-117). **Konya: Çizgi Kitabevi**.
- MORGAN, K. (1997). The learning region: Institutions, innovation and regional renewal. **Regional Studies**, 31(5), 491-503.
- MTA (2015). Zonguldak İli Maden ve Enerji Kaynakları. <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi->

[merkezi/maden_potansiyel_2010/Zonguldak_Madenler.pdf](#) Erişim Tarihi:
31.08.2024

MYRDAL, G. (1957). Economic theory and under-developed regions. Duckworth.

NEVŞEHİR TİCARET VE SANAYİ ODASI. (2017). Ekonomi Göstergeleri
Nevşehir. <https://www.ntso.org.tr/tr/sektorel#fotodetay-5> Erişim Tarihi:
01.09.2024

NEVŞEHİR İL TARIM VE ORMAN MÜDÜRLÜĞÜ. (2019).
<https://nevsehir.tarimorman.gov.tr/Belgeler/NEV%C5%9EEH%C4%B0R%20%C4%B0L%20TARIM%20VE%20ORMAN%20M%C3%9CD%C3%9CRL%C3%9C%C4%9E%C3%9C%202019.pdf> Erişim Tarihi: 08.09.2024

ORTA KARADENİZ KALKINMA AJANSI. (2012). Çorum Yatırım Rehberi
<https://www.corum.bel.tr/public/uploads/2023/05/orumyatirimrehberi.pdf>
Erişim Tarihi: 14.09.2024

ORTA ANADOLU KALKINMA AJANSI. (2021). TR72 Bölgesinde Öne Çıkan
Sektörler. <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/dokuman/tr72-bolgesinde-one-cikan-sektorler-raporu-2021/2164> Erişim Tarihi: 15.09.2024

NORTH, D. C. (1990). Institutions, institutional change and economic performance.
Cambridge University Press.

NORTH, D. C. (1991). Institutions. Journal of Economic Perspectives, 5(1), 97-
112.

NÜKLEER DÜZENLEME KURUMU. (2024). <https://www.ndk.gov.tr/sinop-nukleer-santrali> Erişim Tarihi: 29.09.2024

OECD. (2011). Regions and Innovation Policy. OECD Publishing.

ORHANGAZI, H. ve Timur, S. (2023). Erzurum İli Süt Ürünleri Sektörü Araştırma
Raporu. **Erzurum Yatırım Destek Ofisi. Erzurum.**

ORTA KARADENİZ KALKINMA AJANSI. (2012). Çorum Yatırım Rehberi
<https://www.corum.bel.tr/public/uploads/2023/05/orumyatirimrehberi.pdf>
Erişim Tarihi: 14.09.2024

- OSMANIYE İL TARIM VE ORMAN MÜDÜRLÜĞÜ.** (2022). Çalışma Raporu. <https://osmaniye.tarimorman.gov.tr/Link/14/Brifing-Calisma-Raporu> Erişim Tarihi: 12.09.2024
- OTTAVIANO, G. I., ve Puga, D.** (1998). Agglomeration in the global economy: A survey of the ‘new economic geography’. **The World Economy**, 21(6), 707-731.
- PERROUX, F.** (1955). Note sur la notion de pole de croissance. **Economique Appliquée**, 8(1-2), 307-320.
- PERROUX, F.** (1983). A new concept of development: Basic tenets. **International Social Science Journal**, 35(4), 601-618.
- PHILLIPS, P. C. B., ve Sul, D.** (2007). Transition Modeling and Econometric Convergence Tests. **Econometrica**, 75(6), 1771–1855.
- PHILLIPS, P. C. B., ve Sul, D.** (2009). Economic Transition And Growth. **Journal of Applied Econometrics**, 24(7), 1153–1185
- PIKETTY, T.** (2014). Capital in the Twenty-First Century. **Harvard University Press.**
- PORTER, M. E.** (1990). The competitive advantage of nations. **Free Press.**
- PORTER, M. E.** (1990). The competitive advantage of nations. **Harvard Business Review**, 68(2), 73-93.
- PORTER, M. E.** (1998). Clusters and the new economics of competition. **Harvard Business Review.**
- PORTER, M. E.** (1998). On Competition. **Harvard Business Review Press.**
- QUAH, Danny T.** (1996). Empirics for economic growth and convergence. **European Economic Review**, 40: 1353–75.
- RICARDO, D.** (1817). On the Principles of Political Economy and Taxation. **John Murray.**
- RICHARDSON, H. W.** (1978). The state of regional economics: A survey article. **International Regional Science Review**, 3(1), 1-48.

- RODRÍGUEZ-POSE, A.** (1998). The dynamics of regional growth in Europe: Social and political factors. **Clarendon Press**.
- RODRÍK, D.** (2004). Institutions, integration, and geography: In search of the deep determinants of economic growth. **Journal of Economic Growth**, 9(3), 271-294.
- RODRÍK, D., Subramanian, A., ve Trebbi, F.** (2004). Institutions rule: The primacy of institutions over geography and integration in economic development. **Journal of Economic Growth**, 9(2), 131-165.
- ROMER, P. M.** (1986). Increasing returns and long-run growth. **Journal of Political Economy**, 94(5), 1002-1037.
- ROMER, P. M.** (1990). Endogenous Technological Change. **Journal of Political Economy**, 98(5), S71-S102.
- ROSTOW, W. W.** (1960). The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. **Cambridge University Press**.
- SAKARYA, B., Baran, V., ve İpek, M.** (2024). Türkiye’de İller Arasında Gelir Farklılıkları: Kulüp Yakınsama Analizi. **Bölgesel Kalkınma Dergisi**, 02(01), 9-27.
- SALA-İ-MARTÍN, Xavier X.** (1996). The Classical Approach to Convergence Analysis. **The Economic Journal**, 106: 1019–36.
- SAMSUN TİCARET VE SANAYİ ODASI.** (2022). 2023 Faaliyet Raporu. <https://www.samsuntso.org.tr/upload/Dosyalar/Yayinlar/Faaliyet/Faaliyet-Raporu-2023.pdf> Erişim Tarihi: 09.09.2024
- SAMSUN TARIM VE ORMAN İL MÜDÜRLÜĞÜ.** (2023). Çalışma Raporu. https://samsun.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Yayinlar/Faaliyet_raporlarimiz/2022%20y%C4%B1%C4%B1%20faaliyet%20raporu.pdf Erişim Tarihi: 11.09.2024
- SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI.** (2024). <https://www.sanayi.gov.tr/sanayi-bolgeleri/organize-sanayi-bolgeleri-hizmetleri> Erişim Tarihi: 11.09.2024

- SATROVIĆ, E.** (2017). Financial Development And Human Capital In Turkey; Ardl Approach. *Cappadocia Academic Review*, 1-15.
- SAVACI, S., ve Karşıyakalı, B.** (2016). Ülkeler Arası Gelir Yakınsaması Analizi: Ab Ülkeleri Ve Türkiye. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 16(33), 237-257.
- SAXENIAN, A.** (1994). Regional advantage: Culture and competition in Silicon Valley and Route 128. **Harvard University Press.**
- SCHERER, F. M., ve Ross, D.** (1990). Industrial Market Structure and Economic Performance (3rd ed.). **Houghton Mifflin.**
- SCHUMPETER, J. A.** (1942). Capitalism, Socialism and Democracy. **Harper ve Brothers.**
- SCOTT, A. J.** (1998). Regions and the world economy: The coming shape of global production, competition, and political order. **Oxford University Press.**
- SCOTT, A. J.** (2005). On Hollywood: The place, the industry. **Princeton University Press.**
- SMİTH, A.** (1776). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. **W. Strahan and T. Cadell.**
- SMİTH, A.** (2003). The Wealth of Nations: Regional Economic Development and Its Impacts. **Oxford University Press.**
- SOLOW, R. M.** (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- SOLOW, R. M.** (1957). Technical change and the aggregate production function. *The Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312-320.
- STİGLER, G. J.** (1971). The Theory of Economic Regulation. *The Bell Journal of Economics and Management Science*, 2(1), 3-21.
- STORPER, M.** (1997). The Regional World: Territorial Development in a Global Economy. **Guilford Press.**
- SWAN, T. W.** (1956). Economic growth and capital accumulation. *Economic Record*, 32(2), 334-361.

- ŞANLIURFA TİCARET VE SANAYİ ODASI.** (2022). Faaliyet Raporu.
<https://www.yumpu.com/tr/document/read/67303327/sutso-faaliyet-raporu>
 Erişim Tarihi: 05.10.2024
- TATVAN TİCARET VE SANAYİ ODASI.** (2019). Tarım ve Hayvancılık Sektör Raporu.
https://www.tatso.org.tr/wp-content/uploads/2020/06/TARIM_VE_HAYVANCILIK_SEKTOR_RAPOR_U_TATSO2019.pdf Erişim Tarihi: 09.09.2024
- TİROLE, J.** (1988). The Theory of Industrial Organization. **MIT Press.**
- TODARO, M. P., ve Smith, S. C.** (2015). Economic Development (12th ed.). **Pearson.**
- TOKAT TİCARET VE SANAYİ ODASI.** (2015). Tokat Ekonomik Raporu.
https://www.tokattso.org.tr/panel/files/tokat_ekonomik_raporu.pdf Erişim Tarihi: 15.09.2024
- TÖDTLİNG, F., ve Trippel, M.** (2005). One size fits all?: Towards a differentiated regional innovation policy approach. **Research Policy**, 34(8), 1203-1219.
- TRAKYA KALKINMA AJANSI.** (2014). Edirne Yatırım Ortamı.
https://www.trakyaka.org.tr/upload/Node/35520/xfiles/EDIRNE_YATIRIM_ORTAMI.pdf Erişim Tarihi: 03.10.2024
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU.** (2020). Türkiye Tarım İstatistikleri.
- TÜRKO, E. S., ve Ersungur, Ş. M.** (2014). Marshall Tipi Dışsal Ekonomiler, Endüstriyel Bölgeler ve Çağdaş Yaklaşımlar. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 17(3), 253-270. Erişim Tarihi: 11.09.2024
- UŞAK TİCARET VE SANAYİ ODASI.** (2020). Tekstil, Hazırgiyim Ve Deri Ürünleri Sektörleri Raporu.
https://www.usaktso.org/images/haber/thumbs/Bilgi_Bankasi/Sektor_Raporu/Tekstil_Hazirgiyim_Deri_Urunleri_Sektorleri_Raporu_2020.pdf Erişim Tarihi: 09.10.2024

- ÜNAL, V. Z. ve Gül, M. (2015).** Kastamonu Ahşap Ürünleri İmalatı Sektörü Rekabetçilik Analizi Ve Kümelenme Yol Haritası. **Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı.** [https://www.kuzka.gov.tr/paylasim/yayinlar/rapor_analiz/2015-RP-4-94_kastamonu_ahsap_urunler_rekabetcilik_analizi_\(web\).pdf](https://www.kuzka.gov.tr/paylasim/yayinlar/rapor_analiz/2015-RP-4-94_kastamonu_ahsap_urunler_rekabetcilik_analizi_(web).pdf) Erişim Tarihi: 11.10.2024
- ÜZÜMCÜ, A. (2018).** TRA2 Bölgesi Dış Ticaretin Gelişimi Ve Dış Ekonomik Çevre Analizi. **Serka Kalkınma Ajansı.**
- VAN TİCARET VE SANAYİ ODASI. (2019).** Tarım ve Hayvancılık Sektör Raporu. https://www.vantso.org.tr/u/files/TARIM_VE_HAYVANCILIK_SEKTOR_RAPORU_2019_-9PSYXRN_733.pdf Erişim Tarihi: 10.10.2024
- WALLERSTEİN, I. (1974).** The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. **Academic Press.**
- WCED (World Commission on Environment and Development). (1987).** Our Common Future. **Oxford University Press.**
- WORLD BANK (2014).** Turkey's Transitions: Integration, Inclusion, Institutions. **World Bank Publications.**
- WORLD BANK (2018).** World Development Report 2018: Learning to Realize Education's Promise. **World Bank Group.**
- YAMANOĞLU K. B., (2008).** Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Faktörlerin İller Arası Yakınsama Üzerine Etkileri. **İstatistikçiler Dergisi**, 33-49.
- YAZGAN, Ş., ve Ceylan, R. (2021).** Türkiye’de Düzey-2 Bölgeleri Arasında Kişi Başı Gelir Yakınsama Kulüpleri Var Mıdır ? **Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi**, 35(4), 1497-1519.
- YEŞİL, E. G. ve Eskiocak, A. (2020).** Hatay Sosyo-Ekonomik Rapor 2020. Antakya Ticaret ve Sanayi Odası. <https://www.antakyatso.org.tr/tr/yayinlar/kategori/ekonomik-raporlar-3.html#> Erişim Tarihi: 25.09.2024

YILMAZ, B. (2011). Bölgesel Politikaların Tarihsel Gelişimi ve Yeni Bir Model Olarak Kalkınma Ajansları. **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**; Sayı: 15; 29-41.

YILMAZ, M. (2011). Bölgesel kalkınma politikalarının dönüşümü. **İktisat Fakültesi Yayınları**.